

FELSŐOKTATÁS REFORMJA

S AZ

ÚJ MAGYAR KÖZMŰVELTSÉG,

CULTUR-POLITIKAI ESZMETÖREDÉKEK

LÁNCZY GYULA dr.

EGYETEMI MAGÁNTANÁR.

BUDAPEST.

Az EGGENBERGER-FÉLE KÖNYVKERESKEDÉS KIADÁSA.

1879.

A FELSŐOKTATÁS REFORMJÁHOZ.

Motto: „La science pure est la source cachée mais féconde eV oh sort par mille canaux l'instruction et par conséquent la vie intellectuelle, Vin-⁴ dustrie, la prospérité d'un peuple. Les nations qui pressées de vivre, out concentré leurs efforts sur Venseignement élémentaire, en négligeant comme un luxe aristocratique l'enseignement supérieur, voient dépérir entre leurs mains l'instruction même des classes moyennes, privée¹ de sève et de vigueur. Celles, qui non contentes de l'utilité immédiate, ont voué aux principes les plus élevés du savoir un culte désintéressé, créé des universités, multiplié les chaires, allumé une rivalité généreuse entre les villes, entre les professeurs, entre les étudiants, éclairé le monde, de leurs travaux et de leurs découvertes, celles-là Vont étonné aussi par l'essor inattendu de leur caractère et par la puissance morale de leurs populations, cause infailible de la grandeur politique.» (Demogeot et Montucci. De L'enseignement supérieur en Angleterre et en Ecosse. Rapport adressé au Ministre de l'instruction publique. Paris. Imprimerie Impériale. 1870.)

I. Irányeszmék.

Magyarországtól a politikai viszonyok alakulása, s az egészségtelen társadalmi fejlődés, vagy ha úgy tetszik, mondjuk a *végzet* hatalma megtagadta az állami és társadalmi boldogulásnak több igen lényeges, alapvető feltételét. Az ország gazdasági fejlődése egy fogyatékos, egyoldalú földművelés irányára szorul és míg körülötte független, nagy államok és újon éledt ifjú nemzetek rövid tartamú visszaesések daczára, mind dúsabb virulásnak ösztönözték ősi gazdasági életüket, avagy kiaknázatlan, szűzi talajukat: addig Magyarország a hanyatlás vagy legalább is a pangás megdöbbentő tüneteit futatja.

A dolgok e szomorú állását nagy belső bűnök mellett, főleg mégis külső tényezők okozzák. A nemzet pirulás nélkül utalhat e külső tényezőkre mint gazdasági hanyatlásának, pangásának főokaira. A gazdasági életnek egyáltalában egyik határozó tulajdonsága, hogy az emberi szabad akaratnak aránylag valóban kevesebb tért enged, az anyagi világ és külviszonyok nyomásával szemben Nem mintha egyáltalában nem engedne. Enged néha oly mértékben, hogy e szabad akarat szívós ereje kifog a legóriásabb nehézségeken, a külviszonyokon. De a nemzetek történetében e diadalmas vég

csak hosszas, lankadatlan küzdelmek eredménye, melynek elérése a küzdő felel kívül sok egyéb mindenben múlik.

A szellemi világ ellenben a *szabadságnak* végtelen pályája. Az akarat itt sem korlátlan ugyan s a külső behatások akadályozó kényszere nagyon is érezhető – mégis ha az emberi szellemnek egyáltalán van szabadsága és teremtő vagy csak fejlesztő képessége, úgy *itt* érvényesülhet. A legernyedetlenebb szorgalom s a legélesebb gazdasági felfogás nem képesítik a mezőgazdát arra, hogy p. o. a gabonakivitel csökkenését megakadályozza, ha egy szomszéd állam termelője *új* földben olcsón termesztett gabonáját szerencsés vasúti csatlakozások mellett, nálánál olcsóbban és gyorsabban a világpiazcra vetheti. De az csak tőle magától függ, hogy, feltéve bizonyos közepes normális észtehetséget, megismerje mindazon feltételeket, melyek boldoguláshoz szükségesek és belátását, ismereteinek tágitása és élesítése által, fokozza azon színvonalig, melyről szabatos nézettel a legtávolabbi vonatkozásokat is észlelhesse és mozgató érdekére visszavezethesse.

A magyar nemzetnek megtagadtattott, hogy a legközelebbi évek folyamán meggazdagodjék, gazdaságilag megizmosodjék. De azon fejlődési fokon, melyet eddigelé elért, szón eszközökkel, melyek ma rendelkezésére állanak, nem gátolja semmi, hogy jobb, bőlebb, nemesebb érzületű és képzetesebb fiaikat ne neveljen a jövendőnek s ezzel megóvja az élet, a fenmaradás képességét az *egyik* téren, ha a *másik* tér – és reméljük, hogy csak ideiglenesen - inogni is kezd lábai alatt. Az pedig csak tőle magától, intézőitől függ. Mert az a magasztos ige, melyet a középkor csodája, Pico de Mirandola mondott az emberi lélekről: *nascenti honni omnifara semina et omnigenae vitae germina* indidit pater (Oratio de hominis dignitate. Opp. fol. 84.) – a *magyarra* nézve is valóság.

Különben nincsen úri magyar ember, ki ezen dolgokat nagyon is jól nem tudná. Tartok tőle, hogy régi közhelyeken kezdvén, a t. olvasó főlháborodik, s a Pico mondása u'íán leteszi e levelet.

Azonban van egy kis különbség a dologban. Az t. i., hogy én e közhelynek consequentiáját is azonnal megvonom, a mit úri magyar emberem nem mindig szokott megtenni.

Ha tehát a fentebbiek napnál világosabb igazságok, akkor – *fogjunk hozzá rögtön a közoktatási reformhoz, még pedig az egész vonalon: közép- és felső iskolában, a családban s a társadalomban.*

A múlt év közgazdasági törvényeire – melyek felett annyi hazafi kebel csüggedez, s a csüggedők között bizonyára olyanok is, kik a politikai viszonyok kényszere alatt alkotásukhoz hozzájárultak – ez volna a legméltóbb, a legüdvösebb válasz.

A kormány különben kitelt sok tétlen kesergőn és míg társadalmunk merő általánosságokban jajveszékelt, *odàig a közoktatási miniszter úr* megtette az első lépést *felsőoktatásunk reformjának kezdeményéhez*.

Az enquêtenek, melyet a miniszter úr évégből összehívott, való, egyedül a jogi tanulmányok reformjával kellend foglalkoznia, s a miniszter úr eszerint csak egyik ág nyelését, a felső szakoktatás egyik intézményének átalakítását vette volna célba.

Azonban úgy a miniszteri kérdőpontok maguk, mint az első érdemleges nyilatkozatok, melyek a *megnyitó ülésen* tétettek -- és *e sorok írásáig*, második még nem tartatott -- világosan tanúsítják, hogy a kérdés *így fel nem állítható; egyik egyetemi szaknak*, karnak gyökeres reformja, átalakítása egyáltalában néni eszközölhető anélkül, hogy azon vezérelvek ne érintessenek, melyeken az Összes egyetemi szerkezet valamennyi karban egyformán s egységesen sarkall.

Kerkápoly K. úr rögtön utalt e tényre, mely szerint a tanácskozmány elé tett kérdések között három főkérdés közvetlenül az *összes* egyetemi oktatásra vonatkozik; s azon további nézpontok ellen, melyeket *Csemegi K.* úr felvetett, éppen az volt a kifogás, hogy a kiszabott kérdésekre nem vonatkoznak és merőben általános természetűek. Pedig ki tagadhatta, hogy ha nem is a kitűzött *kérdések*, ámde a *dolog* érdemére nagyon is tartoztak? Csak hogy p. o. a magántanárság, vagy a helyettes tanárság (suppléant, chargé de cours a francia felsőoktatási rendszerben) intézményének elfogadása éppen úgy vonatkozik az orvosi és theologiai karokra, mint a jogira. De abból a természetes következtetés talán nem annyira az volna, hogy a jogi kart illetőleg el kell e fontos kérdéseket ejteni, mint inkább az, hogy az összes karokra vonatkozólag kiterjesztessenek.

De a tanpénzek s a tanári társadalmi állás felvetett kérdéseitől el is tekintve, a miniszteri kérdőpontok végén csattan az ostor s egy eszme jeleztetik, mely az összes felső oktatás reformjától elválasztathatatlan. S ez nem más, mint *egy új egyetemnek alkotása*.

Már pedig nem hihetjük, hogy midőn egy új egyetem alapításáról van szó, az nem jelentene mást, mint *quantitatív* szaporulatot Egy újabb lenyomatot az ócska mintáról. Egy új szülöttet, a ki öregebb testvérének szakasztott mása legyen, alkata minden szerencsés és ferde tulajdonságainak reprodukciójával. Azon eszmeszegénység és szellemtelenségtől, mely a magyar kormányzat és társadalomnak legjellemzőbb vonása, bizonyára sok minden kitelik De a közoktatási vezéreltől még ellenségei sem tagadhatják meg az igyekezete, a törekvést. S azért midőn e kormányzat egy új egyetemnek elállítását tervezi, s egy nagyfontosságú, szélesterjedelmű tudományszaknak

reformját kezdeményezi, méltán feltehető, hogy *eszmék* mozgatják, és hogy *javítani* akar, nem pedig számot szaporítani.

Az *eszmény*, mely e nagy kérdésben bennünket vezérel, ama jelmondatban van feltüntetve, melyet e sorok élére helyeztünk. A mire Magyarországnak szellem-erkölcsi téren mindennekfelett szüksége van, az a »tisztza tudomány rejtett de termékenyítő forrása.« Magyarországon, ritka egyese- ket kivéve, nincsen tudomány, kevés a szellem, s a műveltség színvonala alacsony *nem a köznépnél, de azon felsőbb rétegekben, melyek igények támasztásában épen nem túlszerények, s azon vélelemben élnek, hogy műveltek.*

Pedig miben áll ezen műveltség? Mindenekelőtt bizonyos professio- nális képzésben, a legtöbb esetben csak a kenyérkereset közben szerzett routineban, mely azért nevezetik műveltségnek, mert a perirat szerzői, a végrehajtást megítélői és foganatosítói, a négy speciest tanítók stb. *honoratiorok* tehát ipso facto művelt úri emberek.

Ali továbbá bizonyos politikai, közjogi tájékozottságban, mely eleven 'közéletünk s eléggé terjedt napisajtónk mellett, minden kaputos választó- polgárra kisebb-nagyobb mértékben reáragad.

A hazai műveltségnek igen előkelő elemét képviseli továbbá bizonyos *szépirodalmi* olvasottság, mely szinte igen terjedt, s azon emberek által, kik kizárólag a két előbbi kategóriára szorítkoznak, magas, transcen- dentális szárnyalásnak tekintetik, mely a »kulturá«-nak amolyan igazi, ideá- lis neme. Ez a szépirodalmán szellem meglehetősen felöleli az egész leg- újabb magyar szépirodalmat, sa külföldi regényeket, tárczaczikkeket, a Lin- dauféle német aesthetikusokat s a francia színműveket. Azon ihletett, komoly buzgalom, melylyel társadalmunk, különösen központján a főváros- ban, a *színügyet* felkarolja s azon kulturális fontosságot, melyet műveltjeink egy Sardou s ifj. Dumas darabjainak tulajdonítanak, ezen szellemre veze- tendő vissza. Műveltjeink ezen ártatlan kedélyhangulatát soha nem zavarta sem az Aischylos setét tekintetű műzsája, sem az aristotelesi »Katharsis« végtelen pöre; sem azon látványosság örök érdeke, melyet az égi testek mozgalmai keltenek. Mi gyakorlati emberek vagyunk s a felső régiókat más, nálunk élhetlenebb népeknek engedjük át.

Végre az új magyar nemzedéknek *legjelentékenyebb szellemi tápja mégis azon számos külön-különféle képzetnek, adaléknak egyvelegében* rejlik, mely a középiskola bőséges számú tantárgyaiból reá ragadt. Kissé szaka- dozott *tudomány* és kissé *éltelen* intellectus – no de mindegy, csakhogy megvan. »Non multum, sed multa«, a mi jelszavunk. Keveset, de minden- féléből. Néhány latin mondat, néhány görög rendhagyó ige alak s az Odis- sea kezdősorai: némi gyakorlati adatok a physikából; egy kis polgári szám-

tan és újra egy csomó adalék azon számos természetrajzi, történeti s irodalmi disciplinák tarka sokadalmából, melyből kiválólag bizonyos közhelyi *világtörténelmi* események ismeretei domborodnak ki inkább, mint magyar történelmieki!

Van tehát minden, csak tudomány nincs, nincs tudományos szellem, melynek legfelsőbb nyilvánulása és végcélja a törvényesség kutatása, a törvények megállapítása, a helyes osztályozás, s az éles megkülönböztetés.

A mi erősségünk a részlet, még pedig lehetőleg a legmodernebb, a legközvetlenebb használatra s élvezetre való részlet; bölcs kerülése a rendszereknek és rendszerességnek! s a sokféleség – utóbbi különösen az oktatás terén.

E sokféleség tekintetében egy körülményt kell constatálnom, mely az összes magyar oktatásügyre nézve nagyfontosságú, s a melyre nézve e sorok írója homlokegyenest ellenkező álláspontot foglal úgynevezett »európai«
culturpolitikuskainkkal, kiknek európaiságuk főleg osztrák színezetű német-ségben áll – a mivel nem akartam kárhóztató ítéletet mondani, mert az osztrák cultur intézményekben sok jeles s a *részletekben* némi utánzandó is van.

S e körülmény nem más, minthogy az a *sokféleség*, az a részlet szerűség, mely a magyar oktatásügynek egyik fővonása határozottan *osztrák eredetű*, és hogy az a szárnyaszegett, lapos állapot, melyben *az új magyar* szellemi élet tengődik, *kítűnőleg azon gondatlanul magasztalt Jhun-féle rendszerre viendő vissza, mely magyar alkalmazásában, a hagyományos magyar felületességgel és szellemi sekélységgel kezelve oly kiválólag alkalmas volt arra, hogy középszerű embereket neveljen s egy tartalmatlan közműveltséget teremtsen.*

Midőn a szokás szerint »Thun«-féle rendszert emlegetek, általában osztrákot értek. Mert nézetem szerint az eredeti igazi Thun-féle rendszer sokkalta különb volt azon *javitásoknál*, melyeket Ausztriában úgy mint Magyarországon egy negyed évszázad lefolyása alatt azon elkövettek. Gróf Thun Leo alkotásai, de még inkább maga kormányzata még egyoldalúságaikban is egy hatalmas egyéniség nagyra törő, bár néha ferde irányú szellemétől vannak áthatva. A mi különösen kormányzatát, oly nevezetessé részben jelessé tette, az azon erős érzéke és törekvése vala, szellemes fők és kiváló egyéniségek belevonása újjan rendszerének életet és fényt kölcsönözni. Az aerák, melyek gróf Thun ministerségét követék, szükségképen száműzvé a Bach-Thun korszak vezéregyéniségeit, lassanként ezen korszaknak nem vezérlő emberei kerültek az anciennitás révén az igazgatás élére, s ezeknek hajlamai nem mindig az önálló szellemek felé irányulnak.

És miben áll ezen uralkodó osztrák-magyar rendszer?

Abban, hogy az állam vagy felekezeti kormány késznek nyilatkozik gondoskodni az egyesnek összes tudásáról, és szigorúan meghatározván a minőséget és mennyiséget, minden egyes tudási részecskét, melyet az egyéntől megkövetel, az oktatás folyama alatt maga vállalkozik neki beadni. Az egyéni kezdeményezésére nem biz semmit. Nem arra törekszik, hogy a tanulás alapjait s a tudás dialektikai képességét rakja le az ifjú agyba. Hanem tárháznak tekinti azt, melybe bizonyos mennyiségű portékát neki kell felhalmoznia.

Eszerint a *középtanodai oktatásban* fősúlyt nem arra a két tárgyra veti, mely a középtanodai tantárgyak sorában egyedül alkalmas arra, hogy a rendszeresítés, az abstrakció és generalisatio munkájára, tehát a voltaképeni és legfőbb értelmi funkciókra szoktassa az ifjú elmét; mely továbbá közkulcsú szolgáljon a tudomány két legáltalánosabb osztálya, a humaniorák s az exact szakok megnyitására – tehát a *görög nyelvre s a mennyiségtanra*, még pedig mindkettőre lehetőleg együtt és nem külön intézetekben művelve; hanem veti a fősúlyt a leíró vagy elbeszélő, merőben emlékezetbeli ismeretekre, a leíró természettudományokra, a történelemre és földrajzra s a modern nyelvekre.

A középtanodai oktatáson túl a felső oktatásban is ezen új-német, még inkább osztrák, kitünőleg pedig magyar reüdszer tehát nem odairányul, hogy a fődolgoz alapos ismeretét s a tanulási képességet művelje, hanem hogy eszközölje *ezen összes részletek tudását*, melyet ezen rendszer bizonyos szak, foglalkozás vagy életkori műveltség céljaira szükségeseknek tart.

Azon számos hírlapi nyilatkozatban, mely a jogtanulmányi enquete alkalmából közzététetett, ezen eszme általánosságban ismételve hangsúlyoztatott olyaténképen, hogy a jogi tanulmányban a szakismeret a jogtudomány rovására míveltetik.

A formulázáshoz azonban, melyben ez eszmének a fentebbi sorokban kifejezés adatott, szabadjon egy általános és egy részletes észrevételt fűznöm.

Általános észrevételem az, hogy az új magyar társadalom uralkodó nézlete a nemzeti műveltségről, szorosan megfelel oktatási rendszerünknek, melyet egy idegen társadalom alkotott ugyan, de mi saját igényeinkhez alkalmaztunk. Társadalmunk minden rétege, a társadalmi és állami kormányzat miüden ága át van hatva azon tudattól, hogy *a nemzeti műveltség nem más, mint az egyes ismereteknek és szakszerinti külön-külön képességeknek összege, a mint azok térben s időben egymás mellett s egyidejűleg nyilvánulnak*. Elnevezvén a *nemzeti magyar* műveltséget X-nek: a magyar felfogás a következő képletben volna kifejezhető:

$$X = a + b + c + d + f \dots$$

E lapok olvasói előtt felesleges azon végzetes következtetésű tévelygésre utalnom, mely e felfogásban, e képlet értelmében rejlik. Egy nemzet műveltsége, közszelleme nem áll az egyes elkülönített ismeretekés képességek, rideg *elemi* egységek összegezésében. Itt minden egyes egység maga is fensőbb rendű *összetétel*, hogy úgy szóljak: algebrai *szorzat*; az egyén, ki az egységet képezi, nem pusztán *egy* szakképességet s ismeretet képvisel, hanem bizonyos mértékig *mikrokosmus*.

S a nemzeti myveltség annál jelentékenyebb lesz, minél önállóbb, tökéletesebb, terjedelmesebb, és magában befejezettebb illetén egyéni mikrokosmosok koncentrációja.

A helyes képlet tehát

$$x = abc + fgh + yz \text{ stb.}$$

De az uralkodó magyar felfogás az első képletet találja a helyesebbnek; és nemcsak jogtanulmányi rendszerünknek van az a sajátsága, hogy *minutiák egymás mellé rakásából akar tudást teremteni*. Ha a jogász majdan kilép az életbe, még sokkal nagyobb mértékben fogja ezen irány uralmát észlelhetni – ha ugyan illetén általános észleletekre kedve lesz.

Második, részleges megjegyzésem pedig a következő:

Mint az eddigiekből is következtethető a nyájas olvasó, e sorok írója a felső oktatás reformja első és leglényegesebb módjának, eszközének, a *középtanodai oktatás reformját* tekinti. Hogy mily irányban, azt a fentebbi észrevételek általánosságban talán gyaníthatóak.

Az összes oktatási kérdés veleje voltaképen a közép oktatáson fordul. Ennek megfelelő szervezése társadalmunknak egyik legnagyobb feladata; és távolról sem pusztán oktatásügyi feladat ám. Hanem társadalmi szervezetünk gyökerét érintő szellemi, erkölcsi, sőt közgazdasági probléma. Részleteit csak érinteni is e helyütt se időm, se terem. Csak egy-két eszmét és főbb kérdést akarok példa gyanánt jelezni. A modern *munka* elvére akarjuk-e összes társadalmi életünket alapítani, vagy *egy uraskodó farniente* folytatására? Akarjuk, hogy nyolcz évi iskolázás után ezerével kerüljenek-e ki tizen-nyolczéves, tenyeres talpas fiatal emberek, a kiknek egyedüli hozománya néhány lazán összefüggő, cyclopaedikus képzet, melyre hosszú nyolcz évet - ut aliquid fecisse videantur – eldibdáboltak, de se tanulási képességük, se munkaszoktatásuk; vagy akarunk oly ifjakat, kik azon időt, melyet 'náluk kevésbé kedvező helyzetű társaik földművelési, ipari és kereskedelmi munkával és keresettel töltöttek, szintén *munkával*, szellemi munkával töltöttek s a kik bizonyos összefüggő, alapvető, vagy legalább bevezető tudományosságot hoznak magukkal melyek segítségével további évek folyamában

magasabb rendű ismeretek elsajátítása céljából ismét és fokozottan dolgozhatnak?

De hisz vége hossza nem volna azon kérdéseknek, melyeknek pusztá feltevése is elegendő annak bizonyítására, hogy a magyar társadalom reformját s egy csomó specialis hazai nyavalyának orvoslását az oktatási rendszer derekán, a középoktatáson kellene megkezdeni.

A felső oktatásnak reformja, daczára a leghatályosabb rendszabályok és módozatok alkalmazásának, *enélkül* végeredményeiben mindig fogyatékos, meddő, sőt általában kivihetetlen lesz.

Ha mégis örömmel üdvözlénék minden kísérletet, készséggel járulnánk minden törekvéshez, mely a felső oktatás javításán, átalakításán kezdené a nagy művet, úgy ez nemcsak azon praktikus megfontolásból történék, hogy voltaképen *minden* kezdet jobb, a kesergő vagy contemplatív semmittevésnél, hanem azon tárgyi, okozati tekintetnél fogva is, miszerint a megjavított középiskolai oktatásnak előfeltétele, úttörője, közvetítője a felső oktatásban keresendő. S azért ismét a középiskolai reformnak első kérdése: jó karban van-e a felső-oktatás és áll-e feladata magaslatán?

Mert elvégre is mielőtt a növendék oktatásához fogunk, arról is csak meg kell győződnünk, hogy a tanító tud-e valamit, képes-e oktatni?

Ámde a tanítót felső oktatás képezi; a középiskolai tanítót, vagy bocsnat, *tanárt*, (*Hegel* ugyan első műve kiadványán beérte a »Gymnasiallehrer« címével) az egyetem bölcsészeti kara.

A miből az a gyakorlati következtetés folyik, hogy e *bölcsészeti kar reformja* – feltéve, hogy az ilyenre reá szorul, miről alább – *legalább is van oly fontos nemzeti közérdek, ha nem fontosabb, mint a jogi s államtudományi tanulmányoké; hogy minden szerves egyetemi reformnak voltaképpen ezen kellene indulnia.*

II. Egyetem vagy szaktanoda ?

Ezzel felmerült a kérdés vajjon akkor, midőn a felsőoktatás reformjáról szólunk, *pusztán a tudomány-egyetem* lebeg-e szemünk előtt, vajjon azonosítjuk-e e két fogalmat?

Én nem habozom, fentartás nélkül azon nézetemnek kifejezést adni, hogy elmémben e két fogalmat igenis azonosítom, és hogy az *egyetemi rendszer kizárólagos érvényesítését a szaktanodák lehető teljes kiküszöbölése mellett*, a reformnak mellőzhetetlen és főfontosságú előfeltétele gyanánt tekintem.

E nézet a *jog- és államtudományi akadémiák* tekintetében több kiváló és gyakorlati tapasztalása folytán felette illetékes egyetemi tanárnak ítéletébe ütközik, a ki anélkül, hogy félreismerné a jogakadémiai oktatás szükségképpen korlátoltabb jellemének árnyoldalait, az egyetemi rendszerrel szemben paedagogiai és fegyelmi tekintetben oly gyakorlati és pozitív előnyöket talál benne, hogy eltörlését bizonyos magasabb, de problematikus sikerű tudományos érdekek kedvéért egyáltalán nem tartja indokolhatónak, tanácsosnak.

Es mi kézséggel elismerjük, hogy a jogakadémiának megvannak bizonyos pozitív, a vizsgálatokon, de főleg leczkélátogatás dolgában nyilvánuló előnyei, melyek szembesítve egy a fővárosban elhelyezett, túllátogatott, szerkezetében meg nem állapodott, a tanszabadság és oktatási kényszer vezér-elvei között ingadozó és részben mindkét rendszer árnyoldalaival küzködő egyetemmel – a gyakorlati tanférfit arra bírhatják, hogy az akadémiai rendszert előbbre helyezze az egyeteminél, legalább *titokban*, négy szem között; mert nyíltan még sem merné azt határozott ítélete gyanánt hirdetni.

Az akadémiák elvégre is bírnak a lyceális és tanítói (tutorial, a hogy angolul nevezik) rendszer előnyeivel, amellet, hogy szabadabb szerkezetűk, az ifjúságnak szabadabb szellemű fegyelme, a leczkefelmondás és kérdezősködés teljes mellőzése s újabban a vizsgák megszorított száma folytán e rendszer árnyoldalait is több tekintetben elkerülik. A tanár ismer minden hallgatót, s a hallgató ennek tudata alatt serénykedik. A tanár minden órán névtár nélkül is belátja osztályát, látja kik figyelnek, kik okulnak előadá-

sán; a collegiumok segítségével, az egyetemi tanárnál sokkalta csekélyebb megerőltetéssel és mégis gyakrabban, és az egyes tanulót illetőleg behatóbban constatálhatja a tanév folyama alatt tanulóinak egyéni tanulmányát, iparkodását, sikerét. Az akadémia székhelyei, csöndes vidéki városok, az ifjúságnak erkölcsi tisztasága megóvására alkalmasabbak, unalmasságuk is előmozdítja a hallgató otthonülő szorgoskodását, míg a főváros lépten-nyomon kínálkozó szórakozásai, csábításai megrontják erkölcsi sértetlenségét és tanulmányaitól vajmi könnyen elvonhatják.

Ez okoskodással szemben nem akarok azon concret adatok érveivel felelni, melyek az akadémiai rendszer ellen széltében felhozhatnak. Hogy bennük a tanulók száma folyton fogy, hogy bár előadásaik nem állanak egyetemi színvonalon, azért még sem az egyes tanulóhoz forduló, felvilágosító és katekizáló leczkék a milyeneket az angol tutor, fellow, vagy a francia agrégé nyújt collégiuma növendékeinek; végre azon, bizonyára csak rágalmozó ráfogással, hogy növendékeik iránt túlságosan elnéző pártfoglalást tanúsítanak.

Én felteszem, hogy igazán elérik azt a célt, mely előttük lebeg - bár vannak a kik ezt is kétségbe vonják - és növendékeik csakugyan elsajátítják azokat a compendium kivonatokat, melyek az illető tárgy akadémiai vizsgálatára elegendők. A ki ismeri egyetemi tankönyveinket, az csekély véleménynyel lesz ezen siker értékéről; az akadémiai tankönyvek pedig ezen egyetemi termékeknek kivonatai. Lehet, hogy a kir. akadémiák gondosabb képzése és szigorúbb fegyelme mellett a növendékek csaknem mindnyájan minősítve lesznek jogi vagy igazgatási szakmesterségük alárendelt kezdeményeire, s a gyakorlati routine alapján majdan a bírói, ügyvédi vagy pénzügyi vizsgálatot képesek lesznek letenni - holott a felekezeti akadémiák növendékeinek minősítése iránt még ekkora sikerre nézve is kétségek táplálhatnak. És lehet reá eset, hogy az egyetem falai közül négyévi absolut semmivetés után, néhány ennél is tudatlanabb ifjú fog kikerülni, bár nem vagyunk hajlandók ezt feltenni.

De kérjük, ez-e a felső oktatás célja, és beérheti-e a társadalom, a nemzet ezen eredménnyel? Azon szellemi lethargia, azon erkölcsi és modorbeli nyersesség, mely vidéki társadalmunk úgynevezett értelmiségét oly szomorúan különbözteti meg a többi Európától, legalább is részben nem ezen »gyakorlati« magoló compendium-tudományra, az általános értelmi, lelki műveltség hiányára vezethető-e vissza?

Az eszménynek, melyet fentebb jeleztünk, a tiszta tudomány művelésének, a szellem-erkölcsi potenciák teremtésének és kifejtésének, melyek oly

szoros összefüggésben állanak a nemzetek gazdasági és erőhatalmi kifejlésével, ezen rendszer Magyarországon soha, de soha nem fog megfelelni.

Azért emeljük ki különösen Magyarországot, mert a rendszer védelmezői szeretnek a francia *faculté*-kre hivatkozni. S ennél nem képzelhető sántikálóbbr analógon. Mert el is tekintve attól, hogy Franciaországban is 1871. óta az uralkodó áramlat az egyetemi koncentráció iránya felé hajlik, tényleg egyhamar nem található két disparátusabb quantitás mint a magyar jogakadémia s a francia *faculté*. Ez utóbbinak állására már az a külső körülmény is határozó, hogy *forma szerint a Sorbonne facultása*, tehát egyetemi expositurá gyanánt tekintetik, és tényleg a párisi egyetemi tanács felügyelete és szabályozása alatt áll. Azután ezen intézetek, eltekintve attól, a mit egyedül az egyetem fejleszhet: a társkarokkal való együttműködésben kifejlő sajátos szellemi légkör, emelkedettebb, universalis irányzat inrlító-és mozgató erőitől – egyébként rendelkeznek mind azon eszközök felett, melyek a felsőbb kiképzetés czéljára szükségeltetnek; *míg a magyar akadémiai teljesen szűkölködnek ezek hiányában.*

Már mily különbség a városokban is! Egy Grenoble, Rouen, Lille, Dijon, Anger, Rheims, európai nevezetességű, történeti székh dyci, vagy egy Marseille, egy Lyon világkereskedelmi és nagyipari metropolisai – egy ezredéves, világraszóló cultura emlékeitől, termékeitől környezve, s egy lakosság közepette, melynek műveltségét, szellemét s erkölcsi színvonalát főleg a barreau s a magistratura, a papság s a műszaki intézők, valamint épen a helybenlakó birtokos aristokratia köreire nézve, a legilletékesebb bírálók Ítélete, *a megfelelő párisi körök színvonalánál magasabbra becsüli*, a mi elvégre is nem alacsony mérték – és most vessük ehhez *a mi* vidéki városainkat!

A francia vidéki élet csakugyan azon józanerkölcsű, házias és kitünőleg munkára és tőkegyűjtésre irányuló szellemtől van áthatva, mely a derekas tanulásra, s ez első sorban szintén csak munka és öntartóztatás, oly kitünőleg jótékony hatású. Hozzájárul ehhez azon szerényebb szerep, hogy úgy szóljak, iskolásabb elbánás, melybe a francia társadalom általán, de főleg, vidéken a tanuló ifjúságot részesíti, mely egy demokratikus és valóban egyenlősített társadalom közepette, különös előjogokkal és társadalmi kedvezményekkel a kereskedősegéd vagy egyéb kaputos, de nem-lateiner ifjú felett nem bír. Vajjon a magyar vidéki élet is bír-e ezen előnyökkel, még az legalább is kérdéses. Talán számos bizonyítékot lehetne azon nézet mellett felhozni, melynek elfogadására saját tapasztalásom legalább engemet készttet, hogy *széles e magyar hazában aránylag sehol sem dolgoznak az emberek annyit mint Budapesten, és hogy továbbá erkölcsi fegyvelmezés tekin-*

tétében is, azok kik gyermekkoruktól fogva a fővárosban éltek és neveltettek egyáltalán nem állanak a vidék neveltjei mögött.

Vidéki életünk kisebb városainkban valami sivár; a mi részint bizonyos őskori tivornyázás és mulatozás különben még nagyon is eleven residuumában nyilatkozik, részben azon teljes szellemi elaléltságban, s alacsony műveltségi színvonalban, mely különben józanabb és munkásabb polgári osztályainknak sajátja.

De a míg a francia nagy műveltségű vidéki városokban megvan minden segédszer, mely a művelődés, az önképzés első szüksége, addig a magyar akadémiákon nyolcz tanár, (a felekezetieken rendszerint kevesebb) s a megfelelő osztálytermek és padok képviselik az összes művelődési médiumot, melyből a magyar értelmiség ezrei tudományt s lelki műveltséget meríthetnek.

I have sent books and music there, and all
 Those instruments with which high spirits call
 The future from its cradle, and the past
 Out of its grave, and make the present last
 In thoughts and joys which sleep but cannot die,
 Folded within their own eternity.

E hatalmas sorok, melyek *Shelley* egyik legragyogóbb költeményében, az *Epipsychidion*-ban olvashatók, legvilágosabban fogják megértetni gondolatomat. E sorok távolról sem egy tanköltemény részei; hanem forró szerelmi versek: addressed to the noble and unfortunate lady Emilia Viviani, now imprisoned in the convent of St. Anne, Pisa. A költő képzelme kifest egy szerelmi fészket, melyet egy magányos szigethon közepén kedvesével megosztana. De a szerelmi hév olthatatlan sóvárgásai közt nem feledi el oda-küldeni »a könyveket és hangszereket és mindama szerszámokat, melyekkel magas szellemek a jövőt eléidézik bölcsőjéből, a múltat sírjából és megörökítik a jelent.«

A magyar felső-oktatás vidéki központjai, melyek nem a szerelmi képelem honának, hanem reális tanulmányok tárházainak vannak szánva, bírnak-e ama szerszámokkal, ... books and music and all those instruments?

Áll-e egyetlenegyben is hozzá férhető, modern könyvtár a tanuló rendelkezésére? el vannak-e maguk a tanárok is kellőleg látva szakmájuk előrehaladását munkáló könyvekkel, az újabb irodalmi termékekkel? Forognak-e magukban e városok könyvkereskedelmében elegendő számmal és minőségben tudományos könyvek, és szoktak-e vidéki városainkban az emberek egyáltalán tudományos könyveket vásárolni? A válaszból melyet e kérdésekre ritka egyértelműséggel nyernénk, a dolgok oly állapota fogna kitűnni, mely-

ról akár francia, akár angol ember soha nem fogja elhíhetni, hogy abban felső oktatásról csak szó is lehetne.

Mert a felsőoktatás a könyvnyomtatás feltalálása óta, a mi nem is épen mai dolog, megszűnt egy zárt czéhnek titka lenni, aféle műinasság, melyet a kipróbált mester oldalán, keze alól, szájából kelljen elsajátítani.

Nem veszik nálunk észre, hogy a felső oktatás dolgában túlságos és csaknem kizárólagos súlyt vetnek mind arra, a mi a *tanár* működésére, előadása, vizsgálatára vonatkozik, s a német észjárásnak egészen megfelelőleg mindent a cathedrától várnak. Hiszen a német rendszer velejében azon alapszik, hogy a tanuló minél szorosabban ismerkedjék meg a tanárnak minél alaposabban kidolgozott »Kollegienheft«-jeivel s az egyetemi tanulás főleg ezen Kollegienheft-ek körül forog.

Az *angol* oktatás, mely szerkezetében a theoretikus előtt anynyi fogyatkozást, hiányt és ferdeséget rejt, hogy végeredményeiben mégis a legértelmesebb, legharmonikusabb társadalmat, s a legreálisabb tudósokat teremtsen, az angol felsőoktatás épen az *ellenkező elvre* van fektetve. Ott a *tanárok* előadásai ritkák és gyéren látogatottak. Céljük a hallgatót az illető szakma vezériránya, szelleme, irodalmának néhány alapvető műve felől általánosságban tájékoztatni. A *tutorok* tanítása az egyes egyetemi college-ekben annál nagyobb, ha nem is lényegesebb szerepet játszik, hanem azért ez is csak jóformán naponkénti két órára szorítkozik, alig 180 lecke-nyapon. Az okulás főforrása a tanulásra nézve is csak ott van, a hol a tanárra az első vagy másod kézből való forrásban, az irodalomban, az alkotó vagy reprodukáló szerzőkben – a könyvtárban.

Onnan van, hogy a legszegényebb, legkisebb oktatási intézetben is, mondjuk Durhamban vagy Glasgowban, hol tanszékekről mostohán van gondoskodva, könyvek, fő-, szak- és tanulói könyvtárak (utóbbiak helyenként a tanulók kezelése gondjára bízva,) továbbá astronomiai, physikai, vegytani-, physiologiai apparátusok, képek és térképek, lenyomatok és szoborutánczok oly mennyiségben és kitűnő kiválógatásban állanak a tanuló rendelkezésére, a mihez fogható nálunk Budapesten kívül sehol semmi de semmi sincs. Es mekorra kézség ós gond az ifjaknak e közkincsekben való könnyű részletetésében! Nem is szólva a régihírű, gazdag intézetek világraszóló intézményeiről, a British-Museumról, az oxfordi Bodleian könyvtárról, a cambridgei Fitz-William múzeumról; ezek a szó valódi értelemben az európai civilisáció fejlődésére befolyt intézmények, s én fentebb csak a legszegényebb tanintézetek ebbeli segédeszközeiről szóoltam. Tényleg Anglia és Franciaország a legmagánosabb manor-ig el van árasztva kitűnő, tudományos könyvek és szemlékkel, melyek Franciaországban hozzá még olcsók is.

Demogeot és Montucci többször idézett jeles művekben megragadó adatokkal írják le mint találták késő esti órában az (oxfordi) könyvtárakban buzgón dolgozva amaz angol ifjakat, kik a délutánt gymnastikai vagy evezési sport-mulatságával töltötték. *Csak kitűnő könyvek feletti könnyű rendelkezés mellett* képzelhetők azon esték, melyek a francia kiküldötteket Oxfordról, az angol arisztokratia és vagyonos gentry egyeteméről, a következő sorokra ragadtatták:

»A collegium falai között a komoly emberek estői rendszerint a tanulmányoknak szenteltek. Esti 7-től 11-ig, éjfélig, néha tovább is a magányos mécs virraszt mint egyedüli tanúja a munkának, mely feldolgozza és kiegészíti a nappali lecczéket. Egy szerény csésze théa frissíti az erőt anélkül, hogy túlsigázná. Minden zaj elült, a lakrész külső ajtaja is bezárult a tölgyfa ajtó felett;*) a magány, a munka biztonsága tökéletes. Nem kell több zavartatástól tartani, avagy hivatásos kötelmeket teljesíteni: s az elme előtt végtelen idő látköre nyílik meg. A serénykedő szellem munkájában nem fog megállapodni, valameddig követett célját el nem érte, vagy a kimerült test végre néhány órai álmodni nem kivan meg.«

Ha széles Magyarországon van valami ehhez fogható, úgy bizonyára egyedül a *fővárosban* van, midőn az egyetem hatalmas olvasó terme vagy a t. akadémia szűkebb csarnoka a zsúfolásig megtelnek buzgólkodó ifjúsággal, melynek zömébe, egy-egy regény, vagy más hasonló könnyed portéka contrebandeja mellett, évről évre mind magvasabb, jelesebb művek kovásza ér. Hogy hol és mikép tölti estéit ezen ifjúság, különösen azon része, melynek barátságos szülei vagy rokoni otthonja nincsen – isten a megmondhatója, a korlátlan szabadság és tökéletes fegyelmhiányának azon mindenestre legkényelmesebb rendszere mellett, melyről a szabad Anglia semmit sem tud, a minthogy fegyelem dolgában számos üdvös és gondos korlátozásnak veti alá a leendő szabad polgárokat, kik az iskolában éppen nem »szabadok.« A magyar tanuló ifjúság ezen kérdés kellő méltánylása és megértése végett csak tartsa mindég szem előtt a német tanulósság, aburschenschaftok féktelenségének igazi jelentőségét és becsét, melyet néhány rövid évvel későbbben a való életben a határtalan servilismus szokott felváltani. En azt hiszem, hogy a német diákszabadság egy magasabb rendőri politika mesterfogása, avégből, hogy az ifjak már az iskolában a szertelenségig eleget tevén bizonyos féktelenkedő viszket égnék, az azt követő erkölcsi katzenjammerben annál közönyösebben és jámborabban engedelmeskedjenek az államhatalmi bálványnak, a policájnak.

Azonban ne értsenek félre. Eszem ágában sincs azt állítani, hogy egy

*) Ez Oxfordban mindig annak a jele, hogy az illető tanuló ottlioni van ugyan, do *senkinele* látogatását nem akarja fogadni, még a felügyelő proctorokét sem, Szerző.

jó könyvtár vagy egy praktikus kézi múzeum elegendő volna a felső-oktatás funkciójának teljesítéséé, feladatai megoldására. Bármily fontos legyen az, mégis csak eszköz; a mire pedig nekünk *első sorban szükségünk van: az a szellem, a vezetés, a buzdítás*, piely ezen eszközök kellő felhasználására ösztönöz. *Ezt pedig csak felsőbb rendű, universalis tudományosság, erős szellemi központok, csak egyetemek nyújthatják.*

Szükséges avégre több főszaknak – tudományi karnak – közreműködése.

A jogi, államtudományi csak úgy, mint a hittudományi tanulmány a bölcsészeti kar tanszakaiban keresi kiegészítését. Mihelyt e kettőt mereven és helyileg elválasztjuk a bölcsészet-természettudományi kartól, azonnal elszigeteltük azon gyökerektől, melyekből legnemesebb életnedveiket szívják, E mélységes hatást talán nem lehet mindig külső adalékokban, részletes eredményeiben előtüntetni; de a hatások azért nem kevésbé érezhetők és mélyrehatók. Evégből csak egy merőben tapasztalati tünetet akarok felhozni. Azt t. i., hogy az *ifjabb nemzedéknek mindazon tagjai, kik az 1867 óta a közéletben, tudományban, irodalomban kiváltak, csaknem kizárólag a pesti, bécsi, vagy más külföldi egyetemek hallgatói voltak.* Az akadémiák igen csekély százalékkal lesznek e sorban képviselve, és bár növendékeik az ügyvédi vizsgát épen úgy le fogják tenni, mint az egyetemiek; azért *az ifjúság, melyet az akadémiák neveltek*, a hatásosabb fegyelem s a tanároknak hasonló buzgalma és képessége daczára *mégis határozottan alatta áll* azon egyetemi ifjúságnak, mely ellen annyi a kifogás, de a mely talán a Schiller-féle Stuart Máriával mondhatja: hogy híre nál jobb.

Azért tehát *hagyjanak fel a szakadozott, kiegészítést és kellő tudományos támaszt nélkülöző szakiskolákkal, és centralizálják felső oktatásunkat néhány életképes, kellőleg felszerelt és gondosan szervezett egyetemben*, mely egyúttal a vidéken a tanoda falain kívül új, hatékony művelődési központot alkotna s azon rohamos centralisációt ellensúlyozhatná, mely az intesivebb szellemi élet kárára minden szellemi törekvést és művelődési eszközt a fővárosban központosit, de a vidéket elhanyagolja, mondhatni tökéletesen ignorálja. Mert jogi, még kevésbé theologiai intézeteink magukban ezen űrt nem képesek belölteni, e hiányokon nem segíthetnek.

Tehát a szerző úr és néhány theoretizáló elvtársának akadémikus skrupulusai kedvéért, ez az eladósodott, ezernyi bajjal küzködő ország most hirtelenében állítson fel egy, de pláne több új egyetemet, mikor ölökké a réginek ügyebaján évődünk, s a legutóbb alapított kolozsvári egyetem se tudott még gyökeret verni?

Körülbelül így hangozhatik a legfőbb érv, melyet a »természetes józan észszel« megáldott »praktikus« magyar ember e tervnek ellenébe vetni fog.

Nekem ezzel szemben könnyű lesz bebizonyítanom, *hogy három új egyetemnek felállítása hasonlíthatatlanul magasabb eredmények jogos reménye mellett még mindig anyagi és szellemi tőkekímélés és gazdálkodás lesz*, a mostani pazar, de szétforgácsoló, meddő sőt káros állapothoz képest. Szokássá vált, úgy tárgyalni e kérdést, mintha jelenleg *tabula rasa* előtt állnánk, és merőben új alkotásokról volna szó. A valóságnak azonban mi sem felel meg ennél kevesebbé. Tényleg egy csomó intézet birtokának örvendünk, mely költség dolgában képvisel akkora tőkét, a mekkora néhány egyetem alapításához szükségeltetnék, szellemi tekintetben pedig szintén akkorát igényel, az az hogy igényelne.

A *kir. akadémiák* költségei, befektetése, alapjai együttvéve képviselnek akkora értéket, mely egy egyetem létesítéséhez és főtartásához elegendő. Az alapok természete, melyből a *kir. akadémiák* ez idő szerint fentartatnak nem egészen világos s egyöntetű. Tisztán államiak és eredetükre nézve egyháziak, valószínűleg vegyest fognak közöttük találni. Lesznek egyesek, melyek nemcsak eredetük, hanem jelen természetükre nézve is kétségtelenül és határozottan egyháziak gyanánt tekintetnek, és az utóbbiaktól talán meg kellend az államnak válnia, ha egy felekezeti jelleg nélkül való, új államintézetnek alapítására akarná fordítani. De ilyen kevés lesz – és a többiekre nézve nincs okunk feltenni, hogy a tulajdonjog címének bolygatása által nehézségek támasztatnának akkor, midőn egy hasontermészetű s egyedül magasabb színvonala, egysége által különböző intézet alkotásáról volna szó.

Az érvek, melyek amellet s az ellen szólanak, hogy egy új állami egyetem *Pozsonyban* alapíttassék, ismételve felhozattak. Jogi kar már most is fenáll ottan; a primástól függ, vajjon azonnal kath. hittudományi kar is készen fennálljon. Nincs benne kétség, hogy egy bölcsészeti s egy orvosi karnak is e városban több hallgatója volna, mint bármely más vidéki városunkban; még pedig épen azon körülménynél fogva, mely ellene felhozzatik – Bécs közelségénél fogva. Feledik, a kik Bécsset egyáltalában Pozsony ellen érvül felhozzák, hogy ez indok csak úgy szólna Budapest, mint Pozsony ellen. Az a négyórás gyorsvonati út, melyre a Budapest és Pozsony közötti különbség redukálódik, nem elég hatékony arra, hogy Bécs vonzerejének Budapest irányában való megszűnését és Pozsonyra való kihatását indokolja. A kit Bécs vonz s a ki azt viszonyai folytán egyáltalán felkeresheti, az csak úgy elkerüli Budapestet, mint ahogy el fogná kerülni Pozsonyt. Azonban számos szüle tartván a nagy város csábjaitól, melyek Bécsben és Budapestben nagy mértékben fennforognak, az egyetem túllátogatott voltától, mely Bécs-

ben és Budapesten egyaránt szertelen s ennél fogva a kellő gond, fegyelem, sőt a leczkék hozzáférhetősége híjjától, szívesen hajlandók lehetnek egy kisebb, de nem *ázsiai* városba küldeni fiaikat, hol a tanerők egyetemi színvonala mellett még a mérsékeltebb tanulói szám, s ennél fogva nyugodtabb, komolyabb szellem fog uralkodni.

Ily egyetemre nézve Bécs közelsége csak gyümölcsözővé lehet. Mert ifjú képzett tanárok vezetése alatt úgy az orvosi kar, mint a mennyiség-tan -, természettudományi, folytonos szellemi contactusban maradhatna a nagy osztrák egyetemmel. Valahányszor egy nevezetesebb demonstráció történék, berándulhatnak tömegesen, legalább a behatóbb érdeket tanúsítók, és csekély költség mellett megtekinthetnék a műszereket, bizonyos díj befizetése mellett talán használhatnák is azokat. De a tanárok is folyton szemmel kísérhetvén régi, kipróbált jelességű műintézetek haladását, a legújabb tudományos haladás színvonalán könnyebben tarthatják magukat, mint bárhol e hazában.

A rendes, úgyszólván mindennapi tanulásra pedig – *s ez elvégre is a földolog* – egy ilyen kisebb egyetem felette alkalmas; talán alkalmasabb, mint a szomszéd nagy város. Bécs mindenkor százával hemzsegett olyan magyar ifjaknak, akik ott bizony nem tanultak és csak kerülgették az egyetem táját – különösen azok soraiban, akik nem *ott* vizsgáztak.

Budapest a jogi karban a tanulói számra nézve már régen túltengésben szenved; lassanként az orvosi s a bölcsészeti kar is ezen állapot felé közeledik. Az orvosi és physiko-physiologiai tanszakok és laboratóriumok már nem képesek befogadni a jelenkezők számát, és Budapest orvosi kara ide s tova oly viszonyok között lesz, mint Bécsé (már mint a tanulószámból eredő árnyoldaluk tekintetében); a bölcsészeti karban Budapest már is túlszámnyalhatta Bécset.

Ily körülmények között egy aj állami egyetem, mely öt fennálló és dotált intézet helyébe lépne, talán mégsem az az utópia, milyennek első pillanatra látszik.

Azt mondják az eszme ellenzői: intenzívebb irányban kell a fennállót fejleszteni, nem újat teremteni. Nem is újat teremteni, de igen is intenzíve fejleszteni, ez a feladat; *de ezt tegyük igazán*. A régit fenn *kell* tartani, de az *egyesítés* és *kiegészítés* útján meg *kell* azt edzeni; és igen is meg *kell* szüntetni azt az extensivitást, mely öt felé szórván egy egésznek részeit, a legfelületesebb extensivitást eredményezi, mely egyáltalán képzelhető.

Ámde, természetesen, félrendsabályokkal semmire sem mennénk. vagy egyetemi rendszer vagy akadémia; és ha az előbbi, akkor az utóbbinak teljes eltörlése válik szükségessé. Csak úgy lehet az anyagi és szellemi tőke

jelenlegi szétforgácsolását, a tanulóknak parányi csoportokra szakadozását megakadályozni és orvosolni.

S ugyanezen szempontok mérvadók a felekezetekre is.

Magyarországon hat protestáns akadémia áll fenn. Jellemzésüktől tartózkodunk; csak egyszerűen felvetjük a kérdést; van-e a hazai protestantizmusnak csak legkevesebb szüksége is ezen intézetekre, és veszi-e valaminő hasznát? Gyarapodik-e általuk híveinek értelme, lelke, vagy csak merőben a felekezeti érzület is legkevesebbet izmosodik-e általuk?

Nem hiszem, hogy e kérdésekre kielégítő választ nyerhetnénk. Annyi tény, hogy *e protestáns főakadémiák a jogi tanulmány színvonalának leszállítására* kitűnőleg közrehatottak, hogy fennállásuk csak árt, és máielőtörésük is használna, és hogy végezetre *egyetlen egy, feladata magaslatán álló egyetem*, a hazai protestantizmus ügyén hathatósabban lendítene, mint a legtökéletesebb igazgatási szervezet s a leghosszasabb kerületi ülések. Itt is meg vannak az alapok, csak egyesíteni kell őket s a *hatból* (az eperjesit is ide számítva) egy fényes, jogtudományi kart lehetne alapítani, melynek feleslegéből még bőven fenmaradna a bölcsészeti szakokra is.

Hasonlóképen nem hiányoznak a theologiai karnak természetes alapjai sem; és ezzel a bölcsészeti karnak elemei. Mert ha az egyházi pálya általában mindig bizonyos összefüggésben volt és lesz az oktatásával, úgy minden esetre *a protestáns* papságra nézve áll az, mely már szabadabb rendi szerkezeténél fogva a legtöbb esetben függetlenebbül foglalkozhatván a profán tudományokkal, a felekezetebeli *tanszemélyzettől* szigorúan elválasztva nincsen és gyakran mindkét hivatás feladataival megbirkózni kénytelen. A mi ha* zánkban, néniét mintára, különösen az ágostai egyház tulajdonsága s a legújabb időkgig sem az oktatásügynek, sem a protestáns egyháznak kárára nem vált, sőt – különösen az utóbbinak – határozottan előnyére volt. Különösen az *angol papság* fényesen igazolta, hogy a Book of Common Prayer and the Administration of Sacraments kánonjaival Euclid és Aristoteles, Baco és Newton oly jól megférnek.

Az angol papságnak kiváló és sok tekintetben bizonyára üdvös befolyása – mert hisz különben meg sem tűrnék – az angol társadalomra főleg azon tudományos képzettségre vezetendő vissza, melyben az egyháziak részesülnek; s azon kitűnő, ügybuzgó tevékenységre, melyet a nemzeti művelődés körül kifejtének. Hisz a tudományos munkálkodás mintegy második de nem alárendeltebb feladatuk gyanánt tekintetik. És ha hazai protestantizmus, különösen utóbbi időben, némileg háttérbe szorul, elhomályosodik az főleg azon alacsonyabb műveltségnek és tudományképességnek tudandó be, melyre a papság, épen a legmagyarabb, a helvét hitfelekezetenél, lehanyatlott.

De a protestantizmus jelentékeny számú középiskolai intézetet is fenntart, s ezekre nézve a tanerőket maga szereti képezni. A bölcsészeti facultásra tehát természetes szüksége van. Orvosi karról pedig szó sem lehet.

E három, illetőleg a bölcsészetinek bifurkációja mellett, négy kar azután oly egyetemet képezne, mely a hazai protestantizmusnak szellemi erejét és ruganyosságát megedzvé, s újra keltvé, az egész nemzetet egy új eredeti s értékes tudományos specialitással gazdagítaná, a magyar szellemet erősítené.

Az eszközök, az alapok, ismétlem, erre megvolnának. Csak egység s az erős akarat hiányzik e magasabb körű szempontok és célok érvényesítésére. A szétszórt tagokat egybe kell gyűjteni, és a szertehulladozó, gyarló részek helyett lesz egy életképes viruló egész. Ez egység igénye azonban az összes hazai protestantizmusra kiterjedne. Egy protestáns egyetem alapítása és fenntartásában, az összes hazai protestáns felekezeteknek részt kell venniök. Főiskolák minden egyes disszenter alosztály szerint nem igen alakulhatnak.

Az összes helvét, ágostai sőt unitárius felekezetek egy virágzó és kitűnően dotált egyetemet képesek volnának létesíteni, p. o. *Debreczenben*, melyen minden felekezet a theologiai főszakokban, melyekben a hitelvi eltérés lényege nyilvánul, egy-két külön tanszéket szervezhetne. De külön-külön ágostai és helvét főiskolákról viszonyaink közt szó sem lehet. A felsőbb oktatás sikerének is egyik első ha nem is épen *legfőbb* feltétele, a pénz, még pedig nagyon *sok pénz*; s ez csak egyesült erővel volna előteremthető.

A felekezetek egyesülése különben oktatási tekintetben is felette üdvös volna; mindegyik felekezet hozna magával bizonyos értékes tulajdonságokat, melyek a társfelekezetiekét kiegészítenék – mire nézve további részletezésbe nem bocsátkozhatunk.

Ugyanez érvek irányadók egy *katholikus egyetem* alapítására nézve is, p. o. Pécsen vagy Kassán. A költség kérdése ily dúsgazdag, áldozatkész főpapság mellett, azon számos egyházi javadalom mellett, mely az egyház körén belül sem szolgál valamely közvetlen lelkipásztori, igazgatási vagy oktatási szükségre – itt szóba is alig jöhet. Egészen el is tekintve a fennálló jogi lyceumoktól, semináriumoktól, általánosabb tudományi tanszékektől, melyek mostanság is szervezve és betöltve vannak, az alapoktól, melyek ezek fenntartására szolgálnak; maga a főpapság s a káptalanok kiteremthetik azon milliókat, melyek egy derék, versenyképes katolikus főtanoda alapítására es méltó fenntartására szükségeltetnek. Hiszen egyik legégetőbb és legnehezebb kötelességükről, egy katolikus szellemben vezetett egyetem teremtéséről van szó. Nincs okunk feltenni, hogy a magyar kath. egyház nem teljesítené kötelességét és nem állana feladata magaslatán.

Az eszme különben Magyarországon népszerűtlen; de az idegenkedés csak kevéssé igazolt. Bizonyos clerikális reakció szaga tapad az ilyen tervekhez; ámde ok nélkül. Ha lenne az országban egy két centrum, mely az ifjúságra, vallás-erkölcsi, egyházas irányban hatna, annak *a magyar* szellem egyáltalán nem vallaná kárát, azzal nem válnék szegényebbé.

Általában társadalmunk megszokta rendkívüli vívmány gyanánt tekinteni, ha a felső oktatás, az egyetemi szervezet teréről teljesen kiküszöbölni sikerül a *theológiai kart*. A kolozsvári egyetem alapításakor ez a negatív saját-sága rendkívüli haladás mérvéül, előnyül tekintetett. Mindenesetre egy nagy és nehéz kérdésnek legkönnyebb megoldása. Vajjon legüdvösebb is, az más kérdés. Kétségtelen, hogy az egyes tanintézet megszabadul azon ellentétől, melynek a szabadon kutató tudomány elvén sarkalló karok, s egy dogmai alapon nyugvó intézmény között *elvben* okvetetlenül fenforognia kell, s ennél fogva zavartalan egység dolgában csak nyer.

Azonban szem előtt tévesztik, hogy *nemzeti érdekek* forognak kockán, ha a társadalom egy igen jelentékeny és befolyásos osztálya, ha a kath. clérus, mindinkább is kizárólagosabban egyes neveldek szűk falai közé szorul, látköre szűkül, érintkezése a tudománnyal s a modern szellemmel megszakad, úgy hogy előbbutóbb vagy a papság szellemi *inferioritásának* kell bekövetkeznie, mely a társadalomra nézve kényelmes lehet, ha a clérusnak a szellemi téren a versenyt a laikus elemmel még megkísérlem sincs bátorsága; vagy a szellemi *ellentétességnek*, meghasonlásnak, midőn két elvileg ellentétes irányzat között, mely a világ s a zárda, a szabad tudomány s a seminarium között fennáll, nincs semmi a mi közvetítene, s a papság s a laikus elem két elkülönzött ellentáborra szakad. Pedig a legnemesebb, a leghatásosabb közvetítőül az objectiv *tudomány* kínálkozik.

Tocqueville néhány örökbecsű, valóban klasszikus sorban (l’Ancien Régime et la Révolution című művében) jellemezte, mondhatni formulázta azon benső kölcsönviszonyt, mely a katolikus papság földbirtoklása és nemzeti szelleme között fennforog. Magyarországra nézve egy széles látkörű, az emigratió alatt valóban európai magaslatra emelkedett szellem, *Szemere Bertalan*, a ki maga nem volt katolikus, 1861-ben *Majláth György*höz intézett levelében tisztázta e kérdést.

De a fekvő földbirtok nem az egyedüli talaj, melyben a papság nemzeti szellemének gyökereznie kell. Nemcsak a kézzel fogható, lábbal tapodható talaj közös osztályából kell e nemzeti közösség tudatának erednie. A mostani állapot talán soká tartható nem lesz; s a *kornak* – mialatt nem ilyen egyes mulandó politikai aera lebegjen szemünk előtt – mind magasabb, tisztulobb erkölcsi érzéke és kötelességtudata végre a magyar katolikus papsá-

got is fokozottabb szellemi tevékenységre, erőkifejtésre találná ösztönözni. Ha e mozgalom nem találná a clérust egy alapon, szellemi egységben a nemzet zömével, s a magyarság évszázadok óta ismét először találná *ad oculos* demonstrálva, megtanulni, hogy mi az az *ultramontanismus* – a miről eddigelé fogalma sincs – akkor szegény magyar hazánk, melyet a vizsály és meghasonlás annyi neme dúl, egy új veszedelemre virradna, melynél nagyobb a közbékét aligha fenyegette.

E nemzeti szellemi egység megvalósításának, megóvásának *nálunk* – hál' Istennek – első s egyedüli feltétele mindenekelőtt az, hogy a papság, theologiai szaktanulmányán kívül, a »profán« tudományok művelésétől, fejlesztésétől soha el ne zárkózzék vagy mesterségesen el ne rekesztessék. Mert szakmiveltségének, történeti és bölcsészeti alapon való emelése által, szellemi függetlensége, jellembeli értéke is növekszik, a mi a kath. egyházi mozgalmak legújabb történetében európaszerte nagyon is actualis fontosságú, bevált tény gyanánt constatálható volt.

Másrészt a fentjelzett nemzeti érdekből csak oly szükséges, hogy e magasabb művelődést, a nemzet többi fiaival közösen, legalább szellemi közösségben, a tanárok és tanintézet mindent átölelő egységes szellemi közvetítésében, az *egyetemi oktatásban*, a bölcsészeti kar közös tanulmányában megjelje.

A felekezeti szellem túltengésétől, s az eddig érintetlen laikus elemre való kihatásától kár tartani. Mert e felekezeti szellem, szűkkeblű, alacsony . kinövésében *meg van jelenleg is*; csakhogy alattomban, társadalmi coteria érdekek köpönyege alatt, minden ihlet, minden eszmei mozgató erőnek nemesítő befolyása nélkül. De a magyar társadalom legjobb tulajdonai közé elvégre is a türelmesség tartozik, s ez mind erősebben meggyökerezni, terjedni kezd.

Ha két erős felekezeti centrumnak művelődési rendszerünkbe való beleékelése által, a felekezeti irány tanelvi, elméleti tekintetben, mintegy világnézetül, az eddiginél jobban megerősödni találna, akkor eme társadalmi, hagyományos és mind eresebb *türellem*, mérsékelni fogja amannak ndegségét, s a gyakorlati élet békeigényeivel ki fogja engesztelni. Nem is szólok a szabadság európai anyaföldjéről, Angliáról, hanem utalok *Franciaország*ra, melynek egységes, erős catholicismusa megfőr a legkorlátlanabb. a legőszintébb, legnemesebb társadalmi türelmesség és közbéke szellemével.

E tanulmányi töredék szűk kerete nem engedí, hogy e kérdésnek több más nagyérdékű oldalát, melyre nézve nekem megvannak a magam gondolatai, itt kifejtssem; egyszerűen el kell azt ejtenem.

Az *orvosi* kar szervezése kérdéséhez, annak sajátos szaktudományi

jellegénél fogva, csak a részletekbe ható szakember szólhat; és nekem e téren még nézetem sem lehet. A »Magyar Tanügy«-ben Dr. Goldzieher Vilmos úr tollából e kérdésre vonatkozólag egy avatott és szellemes tanulmány jelent meg; legalább nekem, ki e téren teljesen tudatlan vagyok, olyan-nak tetszett.

Hasonlókép nincsen szavam a *műegyetem* reformja, szervezete vagy csak léte, fentartása kérdéséhez. En ezzel legkevésbbé sem foglalkoztam, erről nem gondolkoztam – s eszerint bármi nézetnek nyilvánítása is szerénytelenség volna.

Szorítokozom tehát a *jogi s államtudományi*, valamint a *bölcsészeti* kar szervezete, de főkép *tanúimányi reformja* kérdéseishez.

Mielőtt azonban erre térnék, szabadjon még egy észrevétellel befejezni, ezen amúgy is hosszúra nyúlt fejezetet. *Az egyetemi rendszer ellen* érvül fel szokták hozni a kolozsvári egyetemet, s állítólag pangó, tengődő állapotát.

Ez érv, e példa mindenképen igaztalan. Igaztalan már azért is, mert a budapesti egyetem után elvégre a kolozsvári egyetem az, melyben összes hazai felső tanintézeteink sorából, legtöbb a szellemi élet, a tudományos mozgalom, és legsolidabb, legtudományosabb a tanulmányok rendje. De azon kívül, hogy ez egyetemre múlt és eltörölt intézményekből nem mindig előnyös örökrészek szálltak át, és hogy bizonyos idő leforgása is szükséges, míg egy új egyetem gyökeret ver, ez idő pedig Kolozsvárra nézve talán még nem telt le – még a következő lényeges körülményeket is latba kell vetni. Mindenekelőtt azt, *hogy az akadémiák s egyetemek concurráló rendszere tart-hatatlan*; a budapesti egyetemtől kivételes és kiváltságos helyzeténél fogva persze eltekintve. A kisebb s újabb egyetemek valódi életképessége csak az akadémiák *teljes eltörlése után* volna megítélhető. Továbbá *Erdélynek speciális társadalmi viszonyai* nem kedveznek egy oly művelődési intézmény meggyökerezésének, mely országos jellegénél fogva nem kizárólag erdélyrészi testület, és nem a speciális erdélyi szellemtől van áthatva. Arra, hogy az ország s az egyetem egymáshoz törődjék, még bizonyos idő kell; de nincsen benne kétség: ez idő bizonyára és talán nemsokára elérkezend. E részben felette jótékony hatású leend, ha egyszer az az ép oly kicsinyes mint eszélytelen, valóban nevetséges szász-magyar béka-egérharcz, mely mégis mindkét félnek ártalmára van, véget érend. A szebeni jogakadémia eltörlése, s a szászoknak észretérése ez egyetemet egy csoport jeles előképzettségű, szorgalmas, és jópéldát terjesztő növendékkel fogja szaporítani s ez kiválón előnyös tényező lenne – mert nézetem szerint az egyetemeknek buzgó és komoly tanítványok csoportjaira legalább is akkora, sőt talán nagyobb a szükségük, mint képzett, avatott tanítókra.

III. A jog- s államtudományi tanulmány reformja.

Jogi tanulmányaink rendje az, mely a legtöbb panaszra szolgálatot okot. Nem mintha egyetemi szervezetünk körében épen ez volna a legroszszabb – nézetem szerint, melyet alantabb tüzetesebben fogok indokolni, még mindig magasan felette áll a bölcsészetinek – hanem azért, mert a nemzet tekintete legfigyelmesebben és legszívesebben e karon függ.

Bajai mindazonáltal nagyok, s a rendszer lényegében rejlők. A kifogások, melyeket előbb összes újabbkeletű műveltségünk, nemzeti szellemünk iránya ellen emeltem, a jogi kar tanulmányi szervezete által nagy mérvben igazoltatnak. E kifogásokat három fővábda foglalhatni:

a) a tudományos szellem teljes hiánya s a tudományos képzés elhanya-

b) a részletek túlságos művelése és másodrendű dolgoknak fontosra felfújása; azon irány, mely mint egy orvosi vevény a parányokig kiszab minden tudni valót s azt egyedül rendelése szerint engedi a növendéknek

c) másodkézből való ismeretgyűjtés, second or rather fifth hand reading, s a forrástanulmányok, mely egyedül hathat élesztőleg, termékenyítőleg a nemzeti szellemre – teljes elhanyagolása, szokatlansága.

E tételek igazolására mi sem lesz tanulságosabb, egyúttal pedig egyéni álláspontom kifejtésére célirányosabb mint némi párhuzam *a magyar s az angol-skót rendszer között*. E végből Demogeot és Montucci idézett kitűnő művén és mindenféle detail ismereten kivül, kiválón hasznos tájékozást meríthetem azon mintegy 200 lapnyi könyvecskéből, mely »*The Student's Handbook to the University and Colleges of Oxford*« cím alatt a legrégebb angol egyetemnek 1876. évi márczius havában érvényes szervezetét s ennek részleteit ismerteti s az oxfordi Clarendon Press sajtója alól

E kézikönyv száraz és merőben objectiv adalékai, az angol felső-oktatás szelleméről, irányáról biztosabb és elevenebb fogalmat közvetítenek, mint bármely pragmatikus, szellemes de egyéni felfogású miinek fejtegetései.

Mindenekelőtt hasonlítsuk össze a magyar és az angol joghallgatónak előkészítő képzését, illetőleg egyetemi felvételének feltételeit.

Az első vizsga, melyet az angol ifjú, ki a jogtudományra készül, akár az egyetemre lépés előtt, akár mint beírt egyetemi polgár, az egyetemen beíratása után közvetlenül, legkésőbb pedig 2-4 tanévi negyed (terms), azaz egy félév vagy egy esztendő leforgása után letenni köteles, az úgynevezett *Responsion*, melynek tárgyai Oxfordban a következők: 1. *Algebra* a négy művelettől az egy vagy két ismeretlennel való egyszerű egyenletekig; vagy helyett *mértan* Euclid I. II. könyve tartalmának megfelelően. 2. *Szám-tan* a négyzetgyökig. 3. *Görög és latin nyelvtan*, elemzés, mondattan. 4. *Fordítás angolból latinra*, rendesen valamely könnyebb angol elbeszélés, melyet a jelöltnek nyelvtanilag helyesen, mondattanilag a syntaxis egyszerűbb szabályainak megsértése, ámde irályi elegancia igénye nélkül kell latinra fordítania. A handbook útmutatása szerint »inkább Caesar mint Tacitus vagy Livius utánzandó«. 5. *Egy görög s egy latin szerzőnek fordítása*, fejtegetése, praeparatiója a jelölt tetszése szerint. A Board of Studies egy lajstromában részletezte ebbeli igényeit, megjelölte a szerzőket, kiket alkalmasnak tekint, s az egyes könyvek vagy darabok, beszédek számát, melyet egy-egy szerzőtől elvár. Eszerint a legkönnyebb görög és latin prózairók közül, Xenophon Anabasisa és Caesar De Bello gallico-ja 4-4 könyvvel szerepel. De a görögök között ott találjuk Homeros, Thukydidés, Demosthenes, Aeschinesen kívül még az összes tragikusokat, sőt még Aristopbanest is (Nubes, Ranae, Acharnenses), melyek mindegyikéből két-két színmű mutatandó be; tehát a görög olvasmányt oly fokig felviszi, melyet a mi gymnasiumunk soha el nem ér és a bölcsészeti karnak classica literatúrai tanulmányaiban nem mindig meghalad.

A latinból Liviuson és Cicerón, Virgiliuson és Horatiuson kívül többek között az egész *Juvenalis* (kivéve a II., IV., IX. satirát; tudvalevőleg a síkamlóságok).

Pedig ez a Besponsion távolról sem *egyetemi* vizsgálat; nem egyéb az, mint a mi érettségi vizsgálatunk, angol viszonyokra redukálva: azaz nem nyolcz évet a középtanodában töltött 18-19 éves fiatal emberek vizsgálja; hanem az esetek túlnyomó számában jóval fiatalabb, 15-16 éves ifjaké, (a skót egyetemeken néha 13-14 éves fiúké), kik vagy otthon tanultak vagy 4-5 évet töltöttek valamely középiskolában, Etonban, Harrow, Rugby Schoolban vagy University Schoolban (London) stb., a kiknek kora, tanulmányi ideje voltaképen a mi hat iskolát végzett diákjainkének felel meg.

A mi érettségi vizsgánkhoz való hasonlítását különben még erősebben megingatja az a körülmény, hogy a Responsion, s a voltaképi szakmaköri

vizsgálatok között még egy fensőbb általános vizsgálat fekszik, melyet a jog-hallgatónak okvetetlenül le kell tennie, s mely a mi érettségi vizsgálatunkhoz ép oly kevéssé hasonlítható, mint bármely más vizsgálati intézményünkhöz; mert ehhez hasonló nálunk egyáltalában nincsen. Minden egyetemi hallgatónak ugyanis, a ki bármely fokot elérni, bármely szakmakört követni akar, legyen akár theologus, jogász, orvosnövendék vagy bölcész: le kell tennie az úgynevezett *First Public Examination*-i. S ez voltaképen az első tisztán egyetemi vizsgálat, mert a Responcion az ország főbb helyein működő bizottságok előtt az egyetemi oktatástól egészen függetlenül letehető.

Ilyen first public examination *kötelező jelleggel* csak kétféle létezik: az általános, vagy angol terminológia szerint: azok vizsgálata, kik nem törekednek valamely szakmában kitüntetésre (Examination of those, who do not seek honours); azután a klasszikusokban minősítő (kitüntető) vizsga (of those, who seek honours in classics). E két vizsgálat egyike okvetetlenül leteendő. De ezenfelül szabadságában áll a jelöltnek a köteles vizsgát még megtoldani a mennyiségtani vizsgával (honours in mathematics), a mit a dícsvágyóbb hallgatók gyakorta meg is tesznek – combinálván két oly szakból magasabb ismereteket, mely Magyarországon egyáltalán összeférhetetlenek, egymást, ha nem is szükségképen, de természetesen kizárónak tekintetik. Ezen mennyiségtani vizsga az elméleti (nem alkalmazott) mathesis és geometria legmagasabb rétegéig a sphaerica trigonometria és anal, geometria, s az integrális differentialis calculus fensőbb árnyalatáig elhatol. De a matematikusnak okvetetlen le kell még tennie a klasszikai vagy a közvizsgát (csak Cambridge-ban, a kitünőleg exact tudományi egyetemen, mentetik fel ez alól.)

1) A klasszikai (első) vizsgálatnak csak két, illetve három tárgya van:

2) *A négy evangéliom görög eredetiben*; esetleg ezek helyett, ha a jelölt valási meggyőződése tiltják az evangélistákkal való foglalkozást, mire Angi iában felette ritkán, Skóciában néha lehet eset, valamely más görög szerző.

3) *Görög és latin irodalom*, mi alatt görög és latin passusoknak szabad fordítása, latin és görög prózáírás és versköltés, de főleg a legkitünőbb görög és latin szerzők műveinek részletes, beható ismerete foglaltatik. Plato (többek között *De Republica* I-V. könyve) és Thukydides, Tacitus és Livius, továbbá a görög és latin drámaírók játszáka a legfőbb szerepet.

De a szóbeli s írásbeli kérdések, kivált azon tanulónknál, k^{ak} kitűnni kívannak, a miről a vizsgálók rendszerint előre értesülnek, kiterjednek az Általános klasszikai irodalom-történeten s a tárgyalt írók irodalmi, történeti és bölcészeti méltatásán kívül: a) vagy a görög dráma történetére, különös tekintettel Aristoteles Poétikájára, vagy az augusztusi korszak irodalom-történetére Quintilian Inst. X. könyvére és Horatius Ars Poetica-jára való

tekintettel; b) az összehasonlító nyelvészetre a görög és latin inflexiók alapján; c) a deductiv logika elemeire, az inductiv logikára a Novum Organon illető részletei vagy Mill Logikájának megfelelő fejezetei alapján. E két bölcsészeti részlet a kapcsolatos klasszikai szövegek eszmetársítása révén kerül ezen keretbe.

Feltéve azonban, hogy a tanuló olyas valamely szakot szemelt ki, mely a klasszika-literatúrával s a mathesissel közvetlen összefüggésben nem áll, vagy hogy a fősúlyt nem ezen első egyetemi vizsgálatra veti, hanem beéri a fentjelzett közvizsgálatlaltal – akkor a következő tanulmányra lesz utalva:

1) *A négy evangéliom* görög eredetije (mint fentebb). 2) *Logika* (bevezetés, inductiv és deductiv logika) Fowler, Mill, de főleg Stanley *Jevonsnak* – kinek ethiko-közgazdasági kézikönyve hozzánk is eljutott – jeles *Elementary Lessons in Logic* című kézikönyvéből; vagy e helyett *menyiségtan*, algebrában a négyzetes egyenletekig s az arányok tanáig; geometriában, a kör és Euclid III. és IV. könyve. 3) Fordítás angolból *latinra*, valamely *kiválóbb* angol szerzőből, nyelvtanilag hibátlanul; de egyébként csak úgy, mint a Responcion-on fensőbb elegancia nélkül. 4) Három könyvnek ismerete, melyből egynek okvetetlen görögnek kell lennie, a megállapított lajstromból. Ez is csak úgy, mint a klasszikai vizsgálaté, az antik irodalom színejavát foglalja magában. De a klasszikai vizsgálaton nyolcz könyvnek bejelentése kívántatott, és általános úgy mint részletes irodalmi ismeret tételeztetett fel – a mi közvizsgálaton fenn nem forog. Itt inkább az illető szövegekben tárgyalt anyagnak, az illető bölcsészeti vagy történeti kérdésnek beható ismerete követeltetik, mint az általános klasszikai irodalomtörténeté. A három közül egy könyvnek mindig történeti vagy bölcsészeti tartalmúnak kell lennie. P. o. Aristoteles Polit. I. III. k.; Plato Apologia, Meno; Cicero De Natura Deorum; Thukydides, Tacitus stb., végre 5) Görög és latin szerzők egyes helyeinek szabad fordítása.

Ha már most végig nézek saját érettségi bizonyítványomon, és látom a tudományok azon tekintélyes számát, melynek ismerete ott ünnepélyesen igazoltatik – a szánalomnak bizonyos neme száll meg azon szegény angol ifjú iránt, kinek egyetemi tanulmánya az első, másod-fél, – két esztendő alatt mindössze egy kis görög-latinra, meg egy kis mathesisre szorítkozik, míg a mi hazai gymnásiális, collegiumi nyolcz éves előkészületünk egy egész tudományegyetemre való *czímtárt* képvisel.

Az olvasóra bízom annak megítélését, vajjon melyik rendszer alkalmasabb arra, hogy világos főket képezzen, éles gondolkodást, szolid tudományt előkészítsen, – a mi végtelen, de szakadozott nomenclaturánk-e, vagy az angol tanulás, a mely csak egy-két tárgyra szorítkozik, de véletlenül az

alapvető dolgokra, melyekre a tudomány többi szakait egységesen visszavezetni, koncentrálni képes.

Végre leteheti a *leendő jogász* az első jogtudományi vizsgát. Ennek négy-öt főtárgya van, mely a Board of Studies által megfelelő történeti, bölcséleti vagy jogi részlettanulmányokkal kiegészíthető, illetőleg a vizsgálaton megtoldható. Ez öt főtárgy: 1) az általános jogtudomány (General Jurisprudence), 2) az angol köz- és magánjog története, 3) római jog, 4) angol jog, 5) nemzetközi jog. Azonban az angol jogtanításnak meg van az a saját-sága, hogy épen úgy mint a francia, lényegileg *mindenrendű vizsgálaton ugyanazon kevésszámú tárgyak* körüli forog; csak a terjedelem, melyben azokat tárgyalja, szűkebb vagy tágabb; a szempontok, melyekből kiindul, magasabbak vagy alárendeltebbek; egyszer az elemeket, máskor a részleteket karolja fel. Ha tehát valaki ezen első jogtudományi vizsgát, melynek címe Honour Schools of Jurisprudence, letette, akkor még nem tulajdonképi jogvégzett, még nem Bachelor of Civil Law, hanem csak aféle általános Bachelor of Arts, mint akár a theologus, akár a matematikus. Mégis a második vizsgálat, mely őt a francia licencié en droit-nak *némileg* megfelelőn, Bachelor of Civil Law-vá avatja, ugyanazon tárgyakból áll, mint az első, azon különbséggel, hogy egy tantárgy – az egyetlen, mely az első vizsgával befejezettnek tekintetik – az angol köz- és magánjogi történet elmarad, s eszerint *kevesebb* a tárgy. – Ennélfogva a két különfolyamot és vizsgasorozatot ehelyütt összevonva, tekintjük *mit és hogyan tanul az angol joghallgató*.

Az első tárgy, *General Jurisprudence*, megfelel a mi »jogbölcsészlet«-ünknek, hanem egyedül a legáltalánosabb tendenciára nézve; egyébként nincs a kettő között több hasonlatosság, mint az egészség s a betegség, az egyenes s a ferde vonal közt. Az élő organismuson nyilatkozik a két előbbi is, a vonal formációja a két utóbbi – és mégis mekkora ellentétek!

Az angol »jurisprudential az *első* folyamban három főkérdés körül forog, melynek mindhároma, nem egy miniser szellemes tantervi schémájának – a ki decretálta, hogy ennek léteznie kell – hanem három hazai (angol) jogtudós kitűnő tudományos irodalmi működésének köszöni létét. E három főkérdés: a) a jog alapelvei (definiója, eredete, határai stb.); b) a törvényhozás elmélete; c) a jogintézmények őstörténete. Ki ne ismerné ama három világhírű angol tudóst, a kinek munkálkodásához e három téma fűződik?

Az első *Austin*-nak az »analytical Jurist«-nak ama (hat) Lecture on Jurisprudence-sze, mely Anglián kívül (és talán méltán) kevesebb elterjedésnek és elismerésnek örvend, mint a két további szerző, úgymint *Bentham*

Principles of Morals and Legislation-je és Sir Henri S. *Maine* bárom alapvető műve a jogeszmék s intézmények eredetéről, helyesebbel első előtünéséről, kezdetleges fejleményeiről és világszerte való közösségéről; – három könyv, mely a maga nemében úttörő, világirodalmi jelentőségű és formai tökélyeiben felülmúlhatatlan.

Az angol jogászt ekllassikus művek vezetik be a jog- s államtudomány körébe, melyek kiegészítésére az oxfordi tanrend *Hobbes* Leviathanjának I. II. könyvét és *Savigny* System des heutigen römischen Rechts I. kötetét jelöli ki.

A *második* (B. C. L.) vizsgálatnak e tárgyból ugyanez az anyaga; de helyettesíthető az összehasonlítható jurisprudenciával, melyből a következő négy törvény egyike választható az összehasonlító vizsgálat alapjául:

1. Indiai büntető törvénykönyv (Macaulay műve). XVI., XVII. és XVIII. fejezetei.

2. Code Civil, Livre III. Titre III.

3. Allgemeines Handelsgesetzbuch. IV. Buch. §§. 337-421.

4. Codice Civile, Libro I. Tit. V., Libro III. Tit. V.

A *magyar jogtanulmányi rendben* e tudománynak két külön, terjedelmes tanszak felel meg: a *jogbölcselet s az általános jogtörténet*. Mindkettő, de főleg az úgynevezett *jogbölcselet* terméketlen, sivár voltára nézve – a jogtörténetre legalább az idővesztegető jelzője nem fér reá, valóban ritkítja páriját. Ezen általános európai jogtörténet nem egyéb, mint külső jogtörténet, a források, törvények, tudósok és törvényhozóknak rendkívüli futos és tanulságos gyűjteménye mindazokra nézve, kik a jogtudomány elméleti művelését a legszélesebb alapon akarják folytatni. De hát tekinthető-e minden jogász egy jövődöbeli jogtudományi polyhistornak? Van-e neki szüksége egy merőben formális *segédtudománynak* terjedelmes művelésére, mikor még az alapvető, szervesen összefüggő, lényeges dolgokat nem tudja? Marad-e a legszorgalmasabb jogász fejében egy *nomenclaturánál* egyéb, midőn a külső jogtörténet adatain tova siet a speciális tanszakokra, melyek részint anyaguk, részint tárgyalási módjuknál fogva nem nyujtaok semmi, de semmi érintkező pontot az ott tanultak érvényesítésére s alkalmazására?

A mire a *magyar joghallgatónak* csak úgy *szüksége van* mint az angolnak s a francziának, *az maga a dolog, maga a jog*, a tudomány dogmai része, de – közvetlen összeköttetésben a történeti fejlődéssel, *jogtörténeti alapon*. Midőn tehát az úgynevezett »általános európai jogtörténetet« látszólag kiküszöbölni akarjuk a jogtanulmány sorából, csak a formai túltengését óhajtjuk megszoríttatni, de tényleg legszélesebb mérvű kiterjesztését óhajtjuk, hogy áthassa az összes jogtanulmányt és tanulást. Hogy, miképen kép-

zeljük azt, erről többet az illető egyes tantárgyaknál. Különben *előadási* tárgyul még jelen szerkezetében is fenn volna tartandó; mindig fognak akadni kellő számmal, kik iránta, mint speciális stúdium iránt érdeklődni fognak; csak a *vizsgatárgyak* sorából törlendő.

De ha az európai jogtörténet ellen egyedül tanítási módszer s a^{al}-mazás szempontjából kelhetünk ki, anélkül, hogy ezen fontos ismeretág érdeme ellen bárkinek is szava lehetne: mit szóljunk azon monstnumhoz, magyarán *kóficz*-hoz, melylyel jogbölcészlet, észjog, jus naturae név alatt hazai intéze- teinken vesztegetik a drága időt? Hiszen angol nagy francia embernek égne meredne haja szála, ha megtudná, hogy mi az a magyar jogbölcészlet!

Próbáljuk meghatározni, hogy micsoda is voltaképen; mert ez felette terjengő tudomány. Áll mindenekelőtt a szokásos nomenclaturából, a *törté- netből*, melyben a fiú százával ismerkedik meg oly szerzők és könyvek ne ré- vei, címével, kiknek szellemével, tan elveivel soha sem fog megismerkedni. A legnevezetesebb gondolkodók és rendszerek, kisebb-nagyobb mértékben találó ismertetésekben jellemeztetnek ugyan; ezek terjedelme azonban egy-két lap maximuma s a körmondat minimuma között váltakozván a memori- zálásra éppen elegendő, a megértésre kevés, a tudásra semmis.

S azután következik egy »általános rész«, mely bármely középszerűbb pandekta kézikönyv úgynevezett általános részének színvonalán mélyen alatta állván, merő platitüdeket tartalmaz, melyből ugyan senki sem fog általános bevezető jogi fogalmakat nyerni. S ugyanezen általános, felületes, se hideg se meleg, állást nem foglaló, hanem óvatosan kenetteljes phrasiso- kon nyargal végig a magánjogon. Hogy a tanulóra nézve mily haszonnal, könnyen képzelhető. De, ismételjük, ezen tudománynak egyik főtulajdonsága, hogy igen terjengő. Az »ész« joga természetesen a büntetőjog mezejét sem hagyhatja érintetlenül. Az állam feletti elmélkedés hogyné tartoznék par excellence feladatai közé. Minthogy pedig Puffendorf és Hugo Grotius a nemzetközi jogra is kiterjeszkedtek, sőt annak tudományos megalapításában kiváló részük volt és Kant is felvette azt schémájába, tehát a nemzetközi jog is, persze csak in nuce, e tudománynak egyik része, függeléke (?)

De azért, midőn a magyar jogtanuló négy évi padmegülés, compen- diummagolás és hajszoló vizsgálatok után végre búcsút vesz az egyetemi kapufélfától, még mindig nem tudja, hogy a jog s általában a társadalom azon alapintézményei, melyekből ő mint elementáris positivumokból kiin- dult, a család, a tulajdon, az örökjog, a főbb szerződések s a perbeli eljárás főbb alkatai csak lassú fejlemények, hogy felette vitások, hogy érvényük te- kintetében mélységes ellentétek és küzdelmek forognak fenn nemcsak a nem- zetgazdák és sociálpolitikusok, hanem a *jogászok* meggyőződése, nézetei, fel-

fogása között. Hogy Savigny és Bethmann-Hollweg, Gans és Lassalle s a jogtörténetnek, *de főleg a positiv jognak* is bármely lapja, intézményei igazibb, éltetőbb, fontosabb alanyai és tárgyai a valódi jogbölcseletnek, mint a sub-^s jectiv rationalismusnak ama levegőben lebegő, önkényes theoremaí mind együtt véve, a melyeket holmi Schilling-féle jámbor dilutióban vesz be a magyar tanuló ifjúság – arról négy hosszú, év után jóformán képzete sincs.

Reformálni kell tehát az »észjog« tanulását, még pedig az általános jogtörténettel kapcsolatban, egy tudományyá forrasztva mind a kettőt, *az összehasonlító történeti jogtudomány alapján.*

Mindenekelőtt biztos és kellő arányokra kell azt visszavezetni. Ki kell belőle választani a mi más külön tantárgynak is része, s ezt átutalni az illető szakra. Tehát a büntető elméletek a büntető jogban, az államról való elmélkedés a politikában, a nemzetközi elméletek a nemzetközi jog általános részében tárgyalandók.

Még ekkor mindig akkora anyag marad fenn, melyet ezen összehasonlító történeti és dogmatikai módszer alapján győzni egyáltalában nem lehetséges; csak megközelítőleg jelezni, fővonásaiban érinteni és példa kedvéért egy-két concret esetben részletezni lehet.

Maradna eszerint: a jog alanyai, tárgya, célja, fogalmának meghatározása, melyektől elvégre az állam, társadalom s egyén lényegének meghatározása, bizonyos határokig elválaszthatatlan.

Következnék ezután a jog- s államtudományoknak okadatolt összefüggő schémája, mely nélkülözhetővé tenné egy másik, merőben schematikus ismeretágnak, a jog-államtudományi *encyclopaediának* előadását. Majd következnenek az anyagi jog főbb kérdései; a személyi- és családjog, az örökjog, a tulajdon, a szerződések elmélete, végre a jogérvényesítésnek főbb formái.

Milyen kevés a jelenlegi rendszer végtelen feladataihoz képest, és mégis milyen sok, ha termékenyítő, positiv történeti alapon akarjuk tárgyalni. E tudomány ilyen tárgyalva még nagyon új, nagyon kezdetleges *de megvan*; teremtője pedig Sir Henry Sumner Maine, az »Ancient Law«, az »Early History of Institutions« szerzője. Hogy a jogtörténet és specialiter egy kezdetleges jognak töredékes emlékei alapján, az összehasonlító módszer segélyével mely általános érvényű törvényeket, tudományos alapelveket sikerülhet levezetni – azt Maine az Early Hist. of Institutionsban mutatta meg inkább mint híresebb, de szabadabb keretben mozgó, általánosabb irányú. »Ancient Law« című művében. A. Brehon jogkönyvek, a Senchus Morus különben kétes eredetiségű maradványaiából reconstruálta az ősi ír-kelta jogot, s indo-germán hasonlatokkal megállapította közösségét az árja népcsalád többi tagjainak ősi intézményeivel, primitív jogeszméivel.

Ily tárgyilagos alapra kellene áthelyezni az összes meddő, subjectiv »észjogi« tanulmányt. A propedeutikára Austin Lectures-jei lebegnek szemem előtt, bár száraz és kissé egyoldalú okoskodásaiba épen nem vagyok szerelmes, s a magyar tanuló kezébe könyvét magát soha sem adnám; de a tanár értékesíthetné s ennek feldolgozása alapján a tanuló is.

A kezdetleges, ódon jog és társadalmi intézmények elemeit Maine-ből kellene meríteni. Első főműve amúgy is magyarra fordítottat s az akadémia vállalatában jelent meg. Jogászaink ezt a »Jog Őskorát« annál könnyebben használhatnák kézikönyvül.

A többi fent elősorolt vezérkérdésekre nézve a megnevezett írókon felül, a dűsgazdag monographia-irodalomból, a történelem, bölcsészet és -*sociologia* köréből kellene a tanárnak az anyagot merítenie, s önmagának eredeti összeállításban alakítania. Idővel ily módon majd pragmatikus kézikönyvek keletkeznek, egyelőre pedig a hallgató is a főforrásokra utalható. S itt ki kell emelnem az angol tanulmányi rendszer bölcsességét, mely Bentham és Sir H. Maine, Hobbes és Savigny mellé a Code Civil-t állította - igen helyesen. A modern pozitív jogot nekünk is be kell vonnunk jogi tanulmányaink keretébe, de nem szabványainak holt bemagolása czéljából, hanem anyagú, substrátumul a jurisprudentia összehasonlító tanulmányaiban.

Az ilyen tanulmányban azután volna köszönet; a mostani komolyan szóba sem jöhet.

Csak egy gyakorlati példát akarok felhozni: a fennálló francia s az angol örökjognak hatalmas befolyása e nemzetek külön-külön politikai és társadalmi fejlődésére, a legfontosabb társadalmi tünemények egyike, melyeket a társadalmi tudományok empirice constatálhatnak. Ily kérdésekről a magyar tanuló rendszerint semmit sem hall.

Félreértés elkerülése végett azonban megjegyzem, hogy ezen észrevételem nem egyes előadásokra vonatkozik, hanem a közkézen forgó tankönyvekre, a végeredményre, és főleg magára a rendszerre, mely előtt a tanárnak meg kell hajolnia, mely tőle ilyen tanítást követel, s az eltérést legalább is illetéktelen szabálytalanságnak tekinti, mely rendszer szirtjén a tanár legjobb akaratának és képességének szükségképen hajtótörést kell szenvednie. Ez a rendszer pedig gr. Thunra vezetendő vissza, és alighanem különösen a nagy Ahrensre, kit Németországból Ausztriába (Grácza) ő importált, s a ki egy hosszú. Iére eresztett, folyékony nyelvvezetű, de mentül üresebb Rechtsphilosophie-nek szerzője lévén, a melyben egyetlen ideácskán, a »Gütertheorien« három köteten végig nyargal: a saját tudományi rendszerével – a melynél könyve, irodalmi tekintetben legalább, még mindig többet ér, boldogította Ausztriát s így természetesen az önálló Magyarországot is.

Még két másik tantárgy az, melynek módszere az angol rendszerben különösen kihívja figyelmünket, s a melyben az angol rendszer nálunk is követendő volna; t. i. *a római jog s a hazai jogtörténet* tanulmánya.

Az oktatás és vizsgálat alapját, az első folyamán, Gaius és Justinian Institutio-i képezik, a római törvényhozás és törvénykezési intézmények történetének ismerete mellett, de a főszűly (az eredetiben olvasott) Institutio-kon fekszik.

A fensőbb tanfolyamon, az általános történeti kérdéseken kívül, négy főcsoport tárgyalása van kitűzve, melyekre nézve semminemű tankönyv megjelölve nincs, de igenis *szabatosan meg vannak jelölve a Digesták illető címei, melyek eredeti szövege alapján* a következő csoportok feldolgozandók: 1) családi jog, 2) birtok és tulajdon, 3) a szerződések elmélete, 4) a négy consensualis szerződés. így p. o. az utóbbi tárgyra a Digestákból ki van jelölve: de contrahenda emptione XVIII. I. de actionibus empti et venditi (XIX. I.). Vagy a 2-dik számhoz: de acquirendo rerum dominio XLI. I., de acquirenda veī amittenda possessione. (XLI. 2.).

A magyar jogász a száanalom bizonyos nemével fog tekinteni e szűk és felette hézagos sorozatra, mely az Institutio-kon kívül mindössze tizenöt digesta fejezet körül forog, holott oktatásunk a német rendszer nyomán a római jogot egész hatalmas terjedelmében öleli fel. Mégis némi különbséggel. Míg ugyanis a német római jogtanulás, *a mérvek s arányok* dolgában következetes marad, s a külső jogtörténet részletesebb tanítását meszsze felülmúlja az *anyagi jog* feldolgozásával – addig a magyar rendszerben ez arányosság hiányzik. A történet csak oly terjedelmesen tanítatik mint Németországban, de magára a *jogra* aránylag igen kevés idő és gond fordítatik. S így a jogi tanulmány legelőkelőbb tárgyában is sikerül nálunk elérni azt, hogy a tanuló megismerkedik ugyan egy elég jelentékeny nomenclaturával, de magával az élő *jogi organisinussal* nem.

Felmerül itt a kérdés, vajjon nem volna-e czélszerűbb nálunk is az angol rendszer arányaira szorítkozni, de ezen anyagot azután alaposan, az eredeti források olvasmánya alapján jól megrágvá megkövetelni a tanulótól, mintsem a német rendszer valóságos római jogegyvetemét.

Appellálok továbbá az elfogulatlan szakértők ítéletére, mit vélnék, vajjon az a római jogismeret, melyet a magyar jogtanuló mindenféle compendiumokból, *másodkézből* dolgozott német munkák *kivonataiból* merít, ér-e annyit, a mennyit az a szűkebb terjedelmű, de *első kézből* való angol tanulmány ér? Melyikből fog több tisztult és határozott jogi fogalom a tanuló fejében megragadni? – s elvégre is egy idegen jog tanulmányában, *ez* a fődolog és nem a positiv adalékok halmaza.

Hiszen csak azon tényre akarok utalni, hogy a mi joghallgatóknak a Corp. Jur. forgatására sem kedve, sem szoktatása, sem *érkezése* nincs a (német-) magyar compendiumoktól. A kik ez utóbbiakból kitüntetéssel teszik le a vizsgát, azok jutalmul a Corp. Jur. egy példányát ajándékba szoktak kapni – legalább 10 év előtt, mikor magam jogász voltam, ez volt a szokás. Persze, a szorgalmas joghallgató, a kinek most már a politikai és positiv jogi tudományoknak kellett nekifeküdnie, s a kinek a római jogra most már épenséggel nem volt *érkezése*, rendszerint áhítattal a könyves szekrénybe rakta, a hol bizonyára mai napig is meg van, ha a szű meg nem ette.

A római jog tanulás tehát inkább a szövegre volna alapítandó, a mi egyáltalában nem zárja ki azt, hogy a hallgatónak *Savigny* bizonyos részei olvasmányra kitűzessenek – az egészről szó sem lehetvén – mert *Savigny*-vel is úgy jár a magyar jogász, mint sok egyébbel: a nevét sűrűn hallja emlegetni, de könyvének színét sem pillantja meg soha sem.

Magától értetődik, hogy azon bizonyos valaminek, a melyre az ember reá sem akad, mire semmi szüksége, ha csak a szavakkal nem játszik, annak az úgynevezett *tanszabadságnak*, mely mi nálunk többek között abban is nyilvánkodik, hogy a jogász *elvben* félévi leczkehallgatási rendjében öt órai időt szánhat a római jognak, – helyet kellene adnia akkora tanulási idő kötelezettségének, a mekkorát *az anyag feldolgozása szükségképen követel*, nem pedig a mekkora a »tanszabadságának tetszik. Németországban ez idő túlságos nagy. De nálunk a hallgatók majdani tökéletesebb latin készütsége s az eredeti forrástanulmány angol rendszere mellett, a mostanság erre *tényleg* fordíttatni szokott s átlag elég tetemes idő alatt, az eddigőtől egészen különböző, üdvösebb eredmények volnának elérhetők.

A második tárgy, melyre fentebb utaltam, a *hazai jogtörténet*. Itt is az angol rendszerből néhány igen fontos és gyakorlati útmutatást meríthetünk. E rendszer is külön választja alkotmány és jog (rendszerint az ingatlan birtok) történetét, a mi a mi rendszerünknek is megfelelő. De itt ismét *nem a források, hanem az intézmények történetét*, fejlődését adja, a mi nálunk két egyaránt fontos és üdvös oknál fogva szorosán követendő volna. Először is azért, mert a honi jog s alkotmány történeti ismerete csak ez úton tehető alaposná, izmosabbá – ellenkező esetben pedig, s ez jóformán a mai állapot, ezen ismeret jogi professzionátusaink zömében tökéletes ki vészesnek indul. A második, ezzel egyenfontosságú szempont, hogy ez által a positiv közjog, a *tényleg* érvényben álló magánjog képezendi a szorosabb értelemben vett köz- és magánjognak tárgyát, az előadás kizárólag a fennálló positiv jog tárgyalására koncentrálódhatik; s ezzel ismét ezen stúdiumok, főleg pedig a *magánjogé* alaposabbá, gyakorlatibbá, szabatosabbá válhatik.

Második megjegyzésünk, hogy az angol tanítás itt is az eredeti forrásokra veti a fősúlyt, Blackstone és Stephen Commentárjai, Haliám és Sir T. E. May történetei mellett – megannyi első rangú alapvető munka – Mr. Stubbsnak az oxfordi történettanárnak ama jeles kötete: *Select Charters, Documents Illustrative of English History*, melyet Freeman és annyi más kiváló író anyagtárul értékesített, szolgál e végre kézikönyvül. Az oxfordi tanrend egyenkint elsorolja azon alkotmányi törvényeket; melyeknek »gondos olvasását követelik«. A magyar történelmi jogot is ily irányban kellene egyetemünkön művelni. Legalább *Ladányi* Gedeon megkísérlette e módszert és könyvében több vezértörvénynek fordítását adta. De ez nem elegendő. Nekünk is egy ilyen *Select Charters* kiadására volna szükségünk, egyelőre megtoldván a latin szöveget a magyar fordítással – de a vizsgálatokon csak az eredeti szöveget vévén figyelemre – továbbá egy latin-magyar kritikai *Verbőczy* kiadványra in usum academicum.

A jogi tanulmányok köréből még a hazai és összehasonlító büntetőjog, a polgári perrendtartás, a kereskedelmi- és váltójog, a nemzetközi jog volna előadandó. Az ausztriai jog csak addig s annyiban, a meddig s a mennyiben a magyar jognak kiegészítő avagy kiegészítő része; épen oly viszonyban, mint legújabb tanulmányi rendszerünkben a kánonjog házassági része – ha sziate actualisabb fontosságánál fogva, ennél behatóbb és terjedelmesebb tárgyalással. A *politikai tudományok* köréből a *politika* (az államról elmélkedő, alkotmányi és kormányzati politika), a *közjog* (alkotmányi és kormányzati; utóbbinak egyik részéül a pénzügyi jog s igazgatás főbb vonásai csak annyiban, a mennyiben a kormányzati szervezet vezérintézményeivel s irányzatával közvetlenül összefüggnek), *nemzetgazdaság* (a pénzügyi jog főbb kérdéseinek tárgyalásával), a *statisztika*, végre a kath. egyház-alkotmányi s igazgatási szervezeteinek fővonásai a politikával kapcsolatban.

E tárgyak sorozatából azonban csak *kilencz köteles tantárgy következőleg osztanék három vizsgacsoportha*:

1. a) római jog, b) általános összehasonlító jurisprudentia, c) magyar történelmi köz- és magánjog;

2. a) magyar magánjog, b) büntetőjog, c) perrendtartás;

3. a) politika, b) közjog (alkotmányi és kormányzati), c) közigazdaság.

E kilencz tantárgy képezné négy esztendei tanulmányra az összes köteles és vizsgálati tárgyak sorát.

Az előbbi schémában utaltam azon kiegészítő ismeretekre, melyek e főtárgyakhoz tartozékul tekinthetők, és melyekből a vonatkozó részletek, *a mennyiben a főtárggyal szervesen összefüggnek, de nem öncélul, nem az illető ismeadalékok kedvéért* bevonandók.

Így el volna érhető, hogy a magyar joghallgató, az összes jog- s államtudományok általános és speciális magyar rendszerének alapvető tudományát és főbb ismereteit elsajátítsa, holott jelenleg hiányzik a kellő arány a részletek és az elvek, a lényeges s a mellékes dolgok között, minek azután az a végeredménye, hogy minden tanulmány egyaránt ellaposodik és a jogász solid összefüggő ismeretek helyett, *egy sivar*, fejében összevissza kavargó adathalmazt viszen ki az egyetemről az életbe.

E tantárgyak és vizsgálatok minden joghallgatóra nézve egyaránt kötelezők volnának, s eszerint *a jog- s államtudományi tanulmány különválasztása, bürrcátiája végleg elejtenék*; mi mellett három egyaránt fontos érv szól.

Az első, a gyakorlati szempont, a tanuló *jövője*, jövendő hivatása, mely egyetemi pályája kezdetén, vagy első éveit után csak kivételes esetekben határozható meg oly biztosan, hogy évekkel előbb már bizonyos jogi vagy államtudományi tárgyakat kitünőleg művelnie, másokat mellőznie engedne. Sőt a legtöbb esetben nem is az illető szabad választásától, hanem a véletlentől, a viszonyok alakulásától függ hivatásának megválasztása.

Ennél fontosabb a két elméleti tekintet. Az első az, hogy feltéve a két hivatásnak, a joginak s a politikainak eleve lehető megkülönböztetését, s a tanuló határozott választását: ki állíthatná, hogy a törvényhozónak, a publicistának, de különösen az úgynevezett politikusok zömét képező közigazgatási tisztviselőknél *nem* volna szüksége az általános jogi előkészületre, ezek közt főleg a hazai magánjog, perrendtartás és büntetőjognak legalább fővonásaiban való ismeretére. A bírónak, ügyvédnek valóságos jogi szakembernek kell lennie, neki az iskola jogi tanulmánya csak kezdet, melyre tovább épít. A politikai pálya emberére nézve a legtöbb esetben ugyanez a tanulmány a tetőpont és vég, melyre e téren emelkedik, ennek reminiscenciáiból, töredékeiből egy életen keresztül fog élődni; az iskolai tudomány nagy része úgy is hamar elpárolog fejből – a mi derekas egyetemi jogtanulmányok után is a politikus, a közigazgatási tisztviselő fejében megmarad, állig elegendő azon, talán kivételes, de rendszerint fontos viszonyok s esetek megbírálására, elintézésére, midőn magán- vagy büntetőjogi mozzanatok politikába, adminisztrációba bejátszanak. Viszont ki állíthatná, hogy a bíró, az ügyvéd mai nap nélkülözheti a nemzetgazdaság, a hazai közjog, a politika alapelveinek ismeretét?

Végül a tudományos képzés szempontja. Az államtudományok még forrongó állapotban vannak, még le nem szűrődtek, és voltaképen még kevés *torvény* megállapítására vezettek. A mi bennök valódi *tudomány*, a nemzetgazdaság vezértörvényei, s az egyetemes politika néhány főtétele – még

az távrolról sem áll arányban azon adathalmazhoz, a *notitia remim* azon benső rendszer nélküli sokaságához, melyet különösen egy újabb német iskola számos külön-külön tudománygá felfűjni igyekezett. Főleg Stein Lőrincz-nek vannak ez irányban halhatatlan érdemei és elfejezhetetlen előttem azon passus, melyet önszemeimmel olvastam a Handbuch der Verwaltungslehre 1876-ki kiadásában: dass »Musik und *Tanzfachbildung* ... für den Gang der Berufsbildung noch zu wenig beachtet« sei. Mr. Punch, a kinek távrolról sincs akkora tudománya, de azért sok solid judiciuma, egyik utóbbi számában egy külön czikkelyt szentelt azon törekvés kigúnyolására, mely az angol egyetemeken mindenféle új szakot akar teremteni Nagy bolond gyanánt több bohó képtelenség között figurázásul felemlíti a *postakihordás* tudományának rendes tanszékét. Ah, Mr. Punch, milyen vastag tévedésben él ön! mily megvető lenézéssel fogadnák a legújabb német doktorok az ön antidiluvián felfogását: dass Postwesen, demnach Begriff und That der Briefversendung keine Wissenschaft sei«.

A solid, alapos, rendszeres államtudományi műveltségnek egyik főfeltevéte tehát, még sokára a kellő rendszeres jogi műveltség fog maradni, mely kitölti amannak hézagait, egyúttal pedig kiképzett, szerves rendszerességében azon értelmi fegyelmzésül, azon szellemi gymnastikául, azon *mental training* gyanánt szolgál, melyet más szakokban a mathesis, a bölcsészet vagy a klasszikai irodalom képvisel.

De épen ezen *tudományi egység* szempontjából óvakodni kell a túlságoktól s a túlterheltetéstől mindkét irányban. A kereskedelmi- és váltójog vagy a telekkönyvi jog merő praktikum, melyet ugyancsak meg fog tanulni, a kinek arra szüksége, vagy a mi talán ritkább eset, kedve lesz. De a kinek se szüksége, se kedve, azt minek ezekkel infestálni. Az egyetemen e tantárgyak előadásának mindig meg lesz a maga számos hallgatósága. A bírói és ügyvédi vizsgálat, de mindenek felett maga az élet igénye ezek ismeretét ugyancsak számon fogja kérni azoktól, kiknek erre valóban szüksége van. A három britt királyságban e szakra egyetlen egy tanszék van szervezve London University-n, mely Leone Lévi tanárral, az ismert kereskedelmi statistikussal van betöltve. Angliában e helyett a *nemzetközi jog*, különösen a hajózási és tengeri jog játszik megfelelő szerepet. Ha majd egyszer a magyar is uralkodni fog a tengeren és világbirodalmi politikát fog űzni, akkor itt lesz az ideje, ezt is a kötelező tantárgyak sorába felvenni; addig tanulmányát az egyéni érdeklődésre bízhatjuk. A jognak *minden* árnyalatát nem lehet befogadni a mindenkire nézve egyaránt kötelező egyetemi tárgyak szigorúan megrostálándó sorozatába.

S így a statistika is, mely oly fontos segédtudomány és módszerei alkal-

mázasában annyira termékenyítő, mégis csak segédtudomány, notitia refund, részletes szaktárgy, melyből minden hallgatótól külön vizsgálatot követelni felesleges. Azért nem kétlem, hogy ezen fontos segédtudománynak hallgatása, komoly tanulmányozása semmivel sem fogna apadni, sőt talán emelkedni fog, ha a kötelező vizsgatárgyak sorából töröltetik. Mert hogy az a tudomány, mely egy részletisméből a vizsgáért a vizsgára való tanuláson alapszik, mennyit ér, azt mindnyájan jól tudjuk.

E tanulmányi rendszernek megfelelően volna a *tudorság* is szervezendő. Bár magam is a Pester Lloyd 1875-ik évi téli folyama valamelyik számában a jog- s államtudományi tudorság kettéválasztásának szükségét vitattam, ma már négy év előtt vallott nézetemnek kénytelen vagyok ellent mondani, s a tanulmány egységéhez képest a *doctoratus egységének* szükségét vitatni; még pedig ugyanazon okoknál fogva, melyeket fentebb kifejtettem. E szerint a tudorság, *mely tisztán tudományos jellegű volna*, három szigorlatra oszolnék, a következő csoportok szerint: 1) római jog és jurisprudentia, 2) magyar magán- és büntetőjog, a történelmi jog és jogbölcseleti összefüggésre való tekintettel, 3) nemzetgazdaság, politika és közjog (mint fentebb).

E vizsgálat tisztán tudományos jellege kizárna egy oly részletes ismeret-ágot, minő a perrendtartás, és feleslegessé tenné a történelmi jognak külön szak gyanánt való tárgyalását. A nézetek e sorozat részleteire nézve eltérők lehetnek. Az angol doctoratus tudvalevőleg csak formalitás, melynek azonban a meggyökerezett angol discrétio és tisztességtudás folytán csak tudományos szakemberek, néhány tanár, bíró és kiváló ügyvéd veti magát alá. A *francia* jogi doctoratus ellenben, mely valódi tudományos minősítés, csak két szigorlatból áll. Elsejének tárgyai a római jog és droit des gens; a másodiknak a Code Civil, a francia jogtörténet s a droit contumier. Tehát jóval kevesebb tárgy, mint a fentebbi schémában – mind az öt tárgy volta-képen két főtudományra, a római s a francia magánjogra vezethető vissza – a történelmi elemnek erős előtérbe lépése mellett. Pedig milyen fejlett, tökélyszerű az a francia droit constitutionel et administratif! Azért a doctorátusnál mégis elejtik – nyilván, mert nem tekintik eléggé rendszeres tudománynak. Talán a mi doctorátusunk is el lehetne, úgy mint azelőtt, a közjog nélkül.

Az illetén doctorátust egyébként mint a tudományos minősítésű magántanári vizsgálatnak feltételévé tenni – képtelenség volna. Ha a doctorátus az ügyvédi oklevél elnyerésére feltételül tüzetett és egy tanulmányi reform után e minőségében továbbra is fentartatnék, úgy az nem volna indokolható egyébként, mint a törvényhozásnak azon célzatával, miszerint néhányre az ügyvédek száma szaporítását minden módon megakadályozni óhaj-

tana és csak a legképesebbek hozzájárulásával engedné növelni ama már is veszélyes túltengésben sýnylódó hivatási osztályt.

Mert normális viszonyok között semmi szükség arra az undok német társadalmi nyavalyára, melynél fogva mindenki, ha már Hofrath-tá nem lehetett, legalább is Herr Doctor-rá legyen. A tudori foknak a tanári és egyéb tudományos aspiratió, nem az egyéni hiúság jelvényéül kell szolgálnia.

A szigorlat színvonala ennél fogva tudományos igényeiben emelendő volna, körülbelől azon fokig, hol a bécsi egyetem szigorlatai állanak.

A tanúimányi vizsgálatoknak megfelelné a mai hazai szigorlatok színvonala.

A gyakorlat embereinek e program ellen, meglehet, az a kifogásuk, hogy túlságosan kedvez a tudományos képzés igényeinek és másod sorba helyezi a jövendő gyakorlati hivatás szükségleteit.

Erre ismét csak az a válaszom, a mit már fentebb hangsúlyoztam: hogy nézetem szerint a tudományos alap, az iskolázott ész, a gyakorlati *tájékozhatás képessége* a fődolog. A kellő műveltségű jogász ugyancsak könnyen s hamar képes leend, az állam s a magányosok gyakorlati, részleges igényeinek megfelelni; az állam csak igazában követelje azt, a magános pedig telhetőleg örködjék egyéni érdekei felett. – De hiszen itt vannak a hivatásbeli szakvizsgák, a bírói, az ügyvédi, a pénzügyi, mely idővel még *egy általánosabb közigazgatásival lenne megtoldható az igazgatás más ágainak pályakezdőire nézve*. A terjedelmesebb Civil Service Examination behozatala ennyi előzetes vizsgálat után, talán nem volna ajánlható.

Az egyetem elvégre is nem gyári mőhely, melyből mindenféle megszlott munkateendőre képzett munkásoknak kell kikerőlnie – hanem a nemzeti művelődésnek, tudományosságának egyik vezérlő intézménye.

IV. A bölcsészeti kar tanulmányainak reformja.

A legszamosabb tudományszak s ismeág az úgynevezett bölcsészeti karban központosulván, sehol sem szükségesebb azon vezérelvek és legfőbb követelmények, az *eszmény* iránt tisztába jönni, mely e tanulmányokat illetőleg előttünk lebeg.

Ez eszményt két követelményben vélem formulázhatni.

Az egyik a rendszeres ismeret és elméleti training. Olyatén szellemi s ismeretbeli képességek elsajátítása, melyek segélyével a tudomány valamelyik vezérosztályába behatolni lehessen, hogy azután további szükség szerint az alosztályok, a részletes ismék, melyek megannyi külön tudományszakot képviselnek, velük való megfelelő foglalkozás után egyaránt könnyedén elsajátíthatókká váljanak.

A másik követelmény: a *munka*; vagyis magas és nehéz feladatok kitűzése, melyek bizonyos szellemi megerőltetést s egy munkaköteles ember kellő munka idejének reáfordítását igénylik.

E két igény meg van, azaz *elvben meg volna*, az egyetem többi kariban. A theologiai, az orvosi, a jogi tanulmány – megannyi nagy tudományos Organismus, melynek mindegyike visszavezethető bizonyos alapvető, indító elvekre, a melyek mindegyikéből új meg új szervek – oldalágak – önálló és mégis összefüggő tudományszakok sugároznak ki. Ez Organismus, ez alapelvek és összefüggő részletismeretek kellő elsajátítása pedig akkora szellemi munkát és fáradozást igényel, helyesebben igényelne, hogy a kik annak lelkiismeretesen megfelelnek, valóban a társadalom *munkás és productív* tagjaiul tekintendők.

A bölcsészeti kar tanulmányi rendje, úgy, miként az a budapesti egyetemen fennáll, e két igénynek, az eszménynek nem felel meg; s egészben véve a helyett, hogy közműveltségünk emelését, mélyretételét előmozdítaná, kitűnőleg hozzájárni annak ellaposításához, felületességéhez.,

A hiba pedig az új rendszerben fekszik, mely *modern* akart lenni s azért sietett a *munkafelosztás* elvét a szélső consequentiáig érvényesíteni;

s az alapos megmívelést a részletredarabolással egyértelműnek tekintette, anélkül, hogy e részletek tudományos értéke, aequiparációja, szolid (*substantial* mondaná az angol) és lényeges tartalmassága között különböztetett volna.

Különbén igazán nehéz feltalálni e tanulmányi rendszer keretében a mozgató elvet, mely annak alapítására vezetett – egy tudományos avagy kulturális *eszmény* megvalósítása kísérletének nyoma sincsen benne. Hanem igenis kütünőleg feltalálható benne azon *irányzatnak* leghűbb kinyomata, melyet a bevezető cikkelyben, a magyar társadalmi műveltség uralkodó vonásának neveztünk: a *notitia verum* kedvelése a *tudománynyal* sz mbert; a minutiákra osztás s azon törekvés biztosságot szerezni egyes részletek ismeretéről, de eltekinteni magától az alapvető ismeretről.

A részletek azonnal meg fogják világosítani és bizonyítani ezen általános állításoknak értelmét, igazságát.

A tudománynak tapasztalati, gyakorlati osztályozásában mely a tisztán elméletivel épen nem teljesen egyező (mire nézve lásd p. o. *Spencer*: »Classification of Science« című tanulmányát, vagy *Comte* fejtegetéseit a »Cours de philosophie positiveren), mindenekelőtt el kell ismernünk, sőt érvényesítenünk is az úgynevezett *literae humaniores* s az *exact tudományok* két fő osztályát. Ezt az osztályozást formaszerint is keresztül vinni, igen alkalmasnak látszik; a mint az nálunk Kolozsvárt két külön karra választásban meg is történt. Tehát a francia rendszer faculté des sciences és faculté des lettres karai volnának szervezendők.

E csoportosításnak a fennálló *egyveleg* rendszerrel szemben meg volna az a nagy előnye, hogy midőn külön választani, megosztani látszik, tényleg *egyesítene*. Felkeltené s ébren tartaná a *velejében összefüggő*, de formai kategóriák szerint elkülönzött *ismeágak egysége tudatát*, mely a fennálló rendszer mellett elvész.

Midőn azonban az egyetemi oktatásban e két főszak formai különválasztását ajánlatosnak vélem, nem nyomhatok el egy észrevételt, mely e különválasztásnak az életben, az egyéni tanulmányban, s az előkészítő iskolákban való keresztülvitelére vonatkozik. E kettéválasztás tényleg sehol oly mereven és tökéletesen keresztül vive nincsen, mint Magyarországon; és sehol sem mosódik el inkább, mint Angliában.

A vastag tudatlanság, mely nálunk mindazokat, kik a társadalmi tudományokkal foglalkoznak s az ezekkel összefüggő hivatásokat űzik, az exact tudományok tekintetében jellemzi, valóban páratlan. Az újabb generációban, az utolsó tíz év középiskolai oktatása folytán különben ez irányban határozott javulás, haladás észlelhető, s a leíró és kísérleti természet-

tudományi ismeretek köréből számos adalékkal bővült az általános ismeret. A természettudományi egyesület népszerűsítő munkássága, mely ország-szerte élénk visszhangra talál, hathatósan közreműködhetett ez eredmény elérésében.

De nevezetes: az az iszony, melyet a magyar faj a *speculatio minden neme* iránt tanúsít, itt sem hazudtolja meg magát. A feltevés, miszerint egy magyar ügyvéd, bíró, lelkész vagy literátor a mennyiségtannal, a tiszta mennyiségtannal foglalkoznék, sokkal furcsábbnak tetszenék, mintha p. o. chinai vagy dzsagatai nyelvtanulmányok üzésével vádoltatnék. Hisz a nyelvtanulmányok a társadalmi ismeret körébe tartozván, nincsen benne semmi különös, ha a bíró, a lelkész, az író ezekkel foglalkozik. De a mathésis csak inzsellérnek való; hogy azt más ember is űzze, sőt örömet is találjon benne, az merő hóbortnak látszik.

Ez az észjárás mélyen meggyökerezett a magyar társadalomban. Ez okoskodás kora ifjúságunktól fogva kísér, és az atyai tűzhelyről, a környező társaság eszmemenétéből már a legzsengőbb korban a gymnasium első osztályának padjaira magunkkal visszük. Legtöbben még ma is úgy gondolkoznak, mint e sorok írója gondolkozott, gyermek és kamasz korában: hogy a ki a humaniórára készül, annak ipso facto nincs is *képessége* a mathesistra, hogy az egy egészen külön képesség, a melyre nekünk lateinereknek semmi szükségünk nincsen, úgy hogy voltaképen merő szekatúra minket ezekkel a ránk nézve mihaszna dolgokkal infestálni.

Csak később olvastam a Macaulay tollából, hogy az ifjabb Pittet gyermekkorában mesterségesen tartóztatni kellett a mennyiségtan túlságos buzgalmu tanulásától: láttam, hogy ugyanazok a Reverendek, kik a görög »olvasásra« ajánlkoznak, a felsőbb mathesist is tanítják és hogy olyan írók, kik az emberi lélek és gondolkodás transcendentális tüneményeit vizsgálják, vagy aesthetikai fejtegetésekben kitűntek, csak oly otthonosak a biológia legrészletesebb adataiban, s a felső mathésis legridegebb abstractumai között; példa reá maga Herbert Spencer vagy Henry Lewes, kit a magyar közönség mint irodalomtörténészt ismer, s a ki az újabb morphologiai és biológiai elméleteknek legkitűnőbb tolmácsa volt. (Lásd: Problems of Life and Mind). Az oxfordi Clarendon Press kiadványai között, az ifjúságnak ajánlott kézi könyvek sorában, az egyetlen *csillagászatit*, Chambers barrister-at-law, tehát angol jogász, ha talán nem is éppen gyakorló ügyvéd, írta.

Csak ezen tudományi egység, a honour school of classics, s a honour school of mathematics kombinálása, a dicsvágyó oxfordi vagy cambridgei graduate-ek általi halmozása magyarázza meg az aféle hatalmas egyéniségek kifejlődhetését, minő p. o. a Gladstone-é, a ki első rangú Homer ismerő és

magyarázó létére, egyúttal Anglia első finantz kapacitása is. Magyarországon hihetőleg szédelgőnek tartanak azt, a kinek az Odyssea keletkezéséről eredeti nézetei lévén, még praetendálná, hogy a jövedelmi adó átalakításához is némít ért.

Hanem hát visszatérve kiinduló pontunkra: elfogadjuk a két karnak merev elkülönését, mely tényleg amúgy is keresztülvitetett a tanulmányi rendben.

A kérdés most már a körül forog, vajjon ez elkülönözött osztályokban mekkora tért engedünk a *további specializálásnak*, és e két kereten belől minő további alosztályok kiválasztását engedjük?

A francia rendszer faculté des sciences et des lettres-jein a fősúly a *licentiatusi* vizsgálaton fekszik. Eszerint a *faculté des sciences* tanulmányi és vizsgálati rendje három csoportra oszlik: 1, a *mathematikaira*, mely magában foglalja az összes elemi és felső mennyiségtant, algebrát, mértant, erőműtant és csillagászatot; 2, a *physikaira*, állván a teljes physikából, szervi, elemző és gyakorló vegytanból, elméleti és laboratóriumban gyakorlott ásványtanból, végre 3, a *természetrajzira*, melynek tárgyai: az állati boncz- és élettan, mikroszkopikus vizsgálatokkal és laboratóriumi praeparatióval, gyakorlati és physiologiai növénytan, geológia.

A *faculté des lettres*, mely nálunk a középtanodai tanári vizsgálat szerint tiz külön csoportra, a tudori szigorlatra nézve a jelölt tetszése szerint még *többre* oszlik, Franciaországban *egyetlen egy és egységes tanulmányi folyamat képez, egyetlen egy vizsgarenddel*, mely a licentiátusra nézve *francia, latin és görög* írásbeli dolgozatokból, valamint bölcsészeti, történelmi és irodalmi kérdések sorozatából áll. *A rendszer súlypontja történelemben, bölcsészetben és főleg irodalomban a klasszikai nyelveken fekszik*; ezek tanulmánya körül csoportosul minden egyéb.

Az *angol-skót egyetemi rendszerre* nézve, mely az oktatási testületek történelmi autonómiája s önálló fejlődése mellett oly nevezetes benső eltéréseket mutat, átlagul, mintegy középértékül az *oxfordi* tanrendet vehetjük. Cambridge erős usust árul el a mennyiségtan egyoldalú művelése iránt. Az új London University főleg a demonstráló és experimentáló természettudomány felé hajlik. A skót egyetemek főleg a bölcsészet művelésében kiválóak.

Oxfordban az »Artes« a jogi, orvosi és hittudományi szakokon kívül négy főcsoportra, honour school-ra szakadnak, nem említve az »examination of those who do not seek honours« próbatétét, melyet elvégre leendő foxhuntek és más független, de középtehetségű úrfiak tesznek le, a kik nem szándékoznak tudományos minősítésük alapján kenyér keresetet üzni. Mert megjegyzendő, hogy a valóban tehetséges és dicsvágyó nemesi birtokos vagy

mágnásfiúnak Angliában egyáltalában nem derogál a legnehezebb vizsgálatok és dolgozatok megoldásában versenyezni az akadémiai kitüntetésekért azokkal a szegényebb sorsú lelkészfiakkal vagy ösztöndíjasokkal, kik p. o. a londoni city kereskedő testületeinek alapítványaiból tartatnak az egyetemen.

Fentebb, a jogkari tanulmányok czikkelyében ismertettem azon előzetes vizsgálatokat, melyeket minden Bachelor Artiumnak egyaránt megállania kell. London Universityn e vizsgálatok jóval terjedelmesebbek és hasonlíthatatlanul behatóbbak. Alapulnak ezen előzetes vizsgák a classica literatura és történet, valamint a mennyiségtan-természettudományi alapismereteknek egyforma s együttes bírása követelményén.

Azonban, az egyetemi »bölcészeti« oktatás és minősítés főleg az imént emiített négy csoporton sarkall, mely közelről tekintve nem egyéb, mint a francia rendszer két külön karának két-két alosztálya.

A faculté des sciencesnek megfelel mindenekelőtt: 1. a Honour School of *mathematics*, mely az összes *tiszta* mennyiségtanon és mértanon kívül az alkalmazott mennyiségtanban feloleli a statikát és dynamikát; az optika, geometriai és physikai törvényeit, az astronomiát a lunaris és planetaris elméletek elemi részében. A Newton-féle Principia e tanításban nagy szerepet játszanak, mit a francia szakemberek épen nem tekintenek előnyül.

2. A »Honour school of *Natural science*« ismét két külön vizsgára oszlik, melynek elseje, a *preliminary* honour examination tetszés szerint akár külön, akár az előkészítő, akár a legfőbb zárvizsgálattal kapcsolatban, sőt megosztva, a vegytanból külön is letehető. Tárgyai ugyanis a mechanika (statika és dynamika), továbbá a physika (hangtan, hő, fény, villanyosság és delejesség) végre *vegytan*[^] (általánoá elvei, az ismertebb elemek s összetételek sajátosságai, kivéve a szervi vegytan tárgyait; gyakorlati képesség az analysisben és kezelésben.)

A »*final* honour examination« végre három csoportra oszlik, melyből akár egyik, akár több, vizsga tárgyul választható. E három csoport:

- I. physika,
- II. vegytanr
- III. biológia.

E főtárgyak segédtudományul tekintetnek: ad 1. 2. *a.* geológia; ad 1. 2. *crystallographia*; ad 2. ásványtan; ad 3. paleontológia, zoológia, botanika.

A physika és vegytan feloleli e tárgyak egész terjedelmét, legalább igen alapos ismeretét, de azon általán uralkodó rendszer szerint, melyet e agyakra nézve európaszerte követnek.

A mi azonban e sorozatból mint eredeti – és nézetem szerint kitűnő

elmeélel és valódi tudományos szellemmel gondolt eredeti – kiválókép hívja figyelmünket, az a *biológia* tanulmánya, úgy miként e csoportot Oxfordban értelmezik. Eszerint vizsgálatában a következő ismeretek kívántatnak meg:

a) Összehasonlító osteologia; b) az emésztési, keringési és lélegzési szervek, az ideg- és reproductió rendszerének összehasonlító bonczana és physiologiája; c) ethnologia.

A tankönyvek sorozata, melyek ismerete e tárgy általános vizsgálata alkalmával megkívántatik, magában foglalja az angol, francia és német szakirodalom legkitűnőbb műveit; az angol könyvek határozott *kisebbsége* s a német és francia irodalomnak meglehetősen egyforma méltatása mellett. A »General Philosophy of Biology« rovata alatt többek között Darwin Origin, of Species és Lyell Princ. of Geology (csak három idevágó fejezet van kijelölve), Spencer Princ. of Biology mellett, ez utóbbi szerzőnek P s y c h o l o g i á j a is ki van jelölve. Történeti áttekintésül Agassiz essayjé (itt ismét csak a 3-ik fejezet) és Whewell, History of the inductive sciences, tehát az összes inductív tudományok fejlődését előtűntető, három kötetes munka; az etimológiából Waitz Anthropologiája, és Brace, Races of the Old World vannak kijelölve.

Azon jelöltektől, kik a geológia, zoológia vagy botanikából külön vizsgálatot kívánnak tenni, a fentebbi általános ismeretek ép oly mérvben megköveteltetnek, mint azoktól, a kik csakis azokra szorítkoznak – egyedül a gyakorlati demonstratív és experimentáló munkában nem kívánnak tőlünk akkora jártasságot – specialis szakmájukat kivéve, hol e jártasság annál behatóbban megköveteltetik.

A tanúság, mely a francia-angol rendszerből, az exact tudományok csoportosítására nézve kiderül, félremagya rázhatatlan. Mindkettő nyilván odatörekszik, hogy az exact tudományokba, melyek részletekre bontva szintén csak száraz és lelketlen adat- s ismekalmazokká válnak, a csoportosítás, az elmélet s alkalmazás kombinálása, bizonyos relatív *egység* helyreállítása által életet és lelket öntsének, s így a *notitia return* helyett itt is valódi tudományt teremtsenek.

A francia *schémának* előnye az angollal szemben nézetem szerint, abban rejlik, hogy csak *három csoportot* különböztet meg, s a *vegytanit* megosztja a *természettani* és *természetrajzi* szakok között s ezzel igen helyesen alosztálynak, segédtudománynak jelöli ki azt.

A francia rendszer ezen *schematicus* előnyével szemben, félreismertetetlen az angol exact tudománynak nagy lényeges fölénye a tárgyalás mód-szere, szelleme tekintetében. Már az angol elnevezés is jelzi ez irányt. Angolul

az exact tudományok gyűneve: *philosophy* (a bölcsészete: metaphysics). S ez ép oly kevésbé nyelvhasználati szeszély, mint a hogy nem szeszély sok más egyéb insuláris furcsaság, mely egyedül a continentális embernek tetszik olyannak s a melynek rendszerint megvan a maga nagyon is mélységes indoka. Ugyanis az angol exact tudományban – számos hagyományos formai hátramaradások és technikai gyöngék mellett, melyeket a francziák rég legyőztek –, különösen az utóbbi évtizedek óta, nyilvánvaló a törekvés mindenek felett e szemléleti és szervi világnak *általános és közös törvényeit* felfedezni, megérteni, formulázni és megismertetni. Evégből mindazon szakok kezdenek kiválólag kidomborodni, melyek e törvényesség kipuhatolására s előtűntetésére a legalkalmasabb és legfensőbb rendű sorozatot képezik. Ezek pedig mindenekelőtt a *mozgás* azon *formai* törvényei, melyeket átestek egyetemére való érvénnyel a *statika* és *dynamika* előtűntetnek; továbbá azon elementáris *erők* lényege, nyilvánulásai, hatásai, melyek az összes organikus s anorganikus világot áthatják, milyenek a hő, a fény, villanyosság stb. Ezen erők tana átvezet a szerves élet alapjainak ismeretére, melyek forma és lényeg szerint, morphologia és physiologia kapcsolatában, egységében az élet tanában, a *biológiában* nyomoztatnak. Végül marad az, a mit, mint fentebb láttuk, az oxfordi schéma, General philosophy of Biology-nak nevezett, de a mit talán egy távolabb jövő *General philosophy of Science*-nek (Science = összes exact tudományok) fog nevezni, s a melynek első úttörői egy Darwin, Spencer, Carpenter, a londoni egyetem jelen spiritus rectora, mióta ama nagy és nemes szellem – George Grote az élők sorából elköltözött.

De nem folytatom e speculatiót, melyhez nekem, mint tudatlan laikusnak kinek egyedül a kérdés schematicus oldaláról vannak némi képzelei – hozzászólni nem is volna szabad; bárha volna egy szerény nézetem a »physiká«-nak jövőjére nézve, mely bizonyos kérdések megoldása után talán szinte meg fog oszolni az *erőműtan* s az *élettan* között, illetőleg ezeknek egy-egy ágát fogná képezni.

De hát czéломra ennyi is elegendő. Sat. olvasó elhiszi nekem, a mit valószínűleg már úgy is tudott, hogy Angliában a mennyiségtan és természettudományok élő, lelkes tudományokul műveltetnek, melyeknek szellemes, mondhatni bölcséleti iránya folytán, nemcsak a szorosabb értelemben vett szakemberek ismerete, látköre tágul, *hanem az összes nemzeti szellem és műveltség, egy izmos, edző s élesítő elemmel lesz gazdagabbá.*

Ha ezt *Magyarországról* – fájdalom – nem mondhatni, úgy ennek oka első sorban a *rendszerben* fekszik Nálunk az exact tanulmányok öt csoportban, kettesével párosítva a tárgyakat, *hat* különféle tanszakot képeznek.

A mértan különválasztatik a mennyiségtantól, az astronomia a természet-tan egyik részlete, az oxfordi egységes »biológia« helyett a természetrajz leíró isméi szerepelnek. A középtanodai tanári vizsgarend csaknem *arithmetikai combinatióban* engedi a szakok csoportosítását p. o. *földrajz, természetrajzzal* – tehát, hogy a jelölt épenséggel ki ne fogyjon a descriptióból. A tudori szigorlat pedig – melyet e karon *semminemű előzetes vizsgálat nem előz meg* bármely részlettudományra, p. o. geológiára szorítkozhatik, a rokon szakokéak jóformán csak névleges érintése mellett.

Mindazonáltal ezen exact tudományi oktatás ellen lehet talán egyetemünkön legkevesebb kifogás. A tárgyak tartalmasságán és erős munkafeladatán elvégre is még az uralkodó rendszer sem bír kifogni, s a descriptiv természetrajzi ismék amolyan igazi magyar *rendszerének* megvan a maga kitűnő correctivuma ama *tanárban*, ki annyira felette áll a rendszernek, mely alatt nagyérdemű, eredeti és *valóban tudományos* munkásságát folytatja.

Azon tudományos eszményről azonban, melyet fentebb a francia, de különösen az angol tanulmányi rendszer ismertetésénél észlelhettünk, mely nemcsak matematikusokat és geometrikusokat, hanem természettudósokat (a tudást, az angol »scholar« értelmében véve) nevel, s a nemzeti közszellemet és miveltséget termékenyíti – nálunk szó sem lehet.

A reform itt mindenekelőtt az angol-francia rendszer egységesítő irányának érvényesítésében fogna állani. A tanulótól összefüggő s fensőbbrendű ismeretek bírását és terjedelmesebb szakoknak áttekintését, feldolgozását kell követelni.

Eszerint az exact tudományok úgy mint Franciaországban *csak három*, de tartalmilag inkább az angol rendszerhez hajló tanulmányi csoportra oszlanék. Úgy mint 1. *a mennyiségtanára* (mértan, mechanika és astronomiával,) 2. *természettanná (mennyiségtani alapon*, miként az Angliában műveltetik) s a vegytan illető szakaival; 3. *az élettanira*, az oxfordi schéma terjedelmét megközelítve. Mindháromban pedig tekintettel azon »General philosophy«-ra s az összes inductív tudományok fejlődési történetére, mely a rendszeres szélesebb látkörű ismerettől elválaszthatatlan. Az ilyen tanulmányban azután lesz *eszmény és rendszer, munka és okulás*; ettől remélhetünk üdvös visszahatást a középiskolai oktatásra, *az összes magyar köz-miveltségre*.

De nemzeti közműveltségünk strágesének, azon bénult állapotnak, mely nem engedi, hogy a magyar szellem szárnyra keljen s a magasba szálljon, a bajoknak kútforrása azonban, a fons.... qua derivata clades, nem itt keresendő.

A humaniorák tanúimányi *rendjében* találjuk legélesebben kifejezve,

mintegy condensálva azt az egész nyomorúságot, melyben a magyar közszellem tengődik, melynek orvoslását erélyesen, kíméletlenül és gyorsan kell munkálnunk; ha végképen nem akarunk visszamaradni *a nyugattal való versenyképességben, s a keleti népek feletti valóságos szellemi fölényben* – azaz ha nemzetül élni, fenmaradni akarunk.

Mielőtt azonban e kútforrásra térnék, vessünk ismét egy pillantást az *angol* rendszerre.

A *francia* rendszerről fentebb megemlékeztünk; az minden további osztályozás helyett az *összes* bölceleti, történeti, nyelvészet-irodalmi tanulmányt a *classica literaturára* vezeti vissza, mint közös gyűp ontra.

Az *angol-skót* rendszer a legújabb időkig ezzel teljesen megegyezett és csak a legutóbbi időben léptek érvénybe bizonyos bifurcációk, vagy trifur-; catiók, melyeket azonban az orthodox angol gondolkodás bizonyos gunyos kétkedéssel kísér, s amelyek a nemzeti közvélemény talajában még alig tudtak gyökeret verni.

Ez új csoportosítások és részletezések méltatására, megértésére különben három körülményt kell szem előtt tartanunk.

Az egyik, hogy a klasszikai nyelvek évszázados művelése a nemzeti irodalmat, köztudalmat annyira áthatotta, hogy ez irányban némi megállapodás megengedhető volt; másrészt pedig a modern tanulmányok, a bölcsészet és történelem, eddigelé a tanrendszerben aránytalanul elhanyagoltattak, s ennél fogva csakugyan szükségesnek tetszhetett, ezek művelésére külön szakcsoportok felállítása által ösztönt nyújtani.

Másrészt azonban soha szem elől téveszteni nem szabad, hogy ezen újabb berendezésű szakok vizsgálata mindig *zárvizsgálat*, holott a két-három előzetes vizsgálat kitűnőleg a klasszikai nyelvek s irodalmak ismerete körül forog.

Végül azon egyetemet illetőleg, mely a szakrészletek rendszerét legszélsőbbre vitte – annyira, hogy a három királyságban az *egyedüli* intézet, mely a *modern* nyelvekből s irodalmakból vizsgál – a londoni egyetemet illetőleg, meg kell jegyezni, hogy ezen *merőben vizsgáló intézmény*, valódi *rhadamantosi szigorral jár el* tisztében, úgy hogy jelöltjei, kik a birodalom minden vidékéről, sőt a tengeren túli gyarmatokból is sereglenek, nagyobb részben a részletszerű szakrendszer daczára *meg szoktak bukni*.

London kivételével azonban a humaniorák ezen megosztása, differenciáció-ja mint Spencer mondaná, igen csekély, s a közép-mértékül tekintett *'oxfordi* tanrendszer szerint következőleg alakú:

1. Honour School of *Literae Humaniores*, melynek tárgyai: a) görög nyelv s irodalom, utóbbi a képzelhető legszélesebb terjedelemben

történeti, aesthetikai és kritikai alapon, b) Hellas és Róma története, *kizárólag a klasszikai szövegek alapján*, ókori földrajz és műtörténet kíséretében, valamint az *összehasonlító* nyelvészet általános eredményei a görög és latin nyelvre való tekintettel. A könyvek jegyzéke evégből különösen ajánlja *Bopp* összehasonlító nyelvtana 3-ik kiadását, és külön megjegyzi, hogy »azoknak, kik szanszkritul tudnak, itt alkalmuk nyíland ebbeli ismeretüket tanúsítani;« mely megjegyzésnek vonatkozását annál világosabban fogjuk megérteni, ha meggondoljuk, hogy Oxfordban Max Müller p. o. a görög rendhagyó igék eltéréseit a szanszkritből szokta megmagyarázni. Végül c) *bölcsészet*: logika, az ethika és politika körvonalai. Hogy miként értik ezen *körvonalat*, arra a tankönyvek jegyzéke, melyben a feldolgozandó kötetek és fejezetek részletesen meg vannak jelölve, szolgáltat választ. Plato s Aristoteles főművei a legnagyobb szerepet játszzák benne; Epictet s a laertes Diogenes sem hiányzanak e sorozatból. *Bacon* a *Novum Organum* I. II. könyvével, s az *Aphorismák* 1-20 számaival. Ezekon kívül még *kötelező* könyvek: *Trendelenburg*, *Elementa Logices Aristoteleae*; *Locke* és *Hume* két fő essayje, vagy az utóbb nevezetté helyett *Butler's Sermons* A »Kritik der reinen Vernunft«-ból pedig az »Analytik« továbbá a *Transcendental Aesthetik*«; a »Grundlegung zur Metaphysik der Sitten«; a »Kritik der praktischen Vernunft«-ból pedig az a két fejezet, melynek címe »von den Grundsätzen« és »von den Triebfedern, der reinen praktischen Vernunft.«

Különös szorgalomból ezen egész sorozat mind a három főtárgyra nézve számos speciális stúdiummal megtoldható p. o. *Gaius*, *Commentárjaival*, vagy a *Peloponnesus topographiájával* *Strabo* VIII. könyve alapján vagy nemzetgazdasági értekezésekkel (a »tripos« bölcsészeti ágában). Feljegyzésre méltó, hogy *Kantot* a tanuló tetszése szerint akár német eredetiben, akár angol feldolgozásban tárgyalhatja. *Minthogy* pedig *Kantnak* angol fordítása nincsen, s az angol írók sem tudnak vele megbirkózni, eszerint a tanulóra nézve íá sokkal könnyebb azt német eredetiben visszaadni – *s így tehát Oxfordnak nem derogál nemeiül is examinálni telivér angol fiukat*, miből a tanúságát alább még megfoglaljuk vonni.

2. *Honour School of Modern History.*

Ennek »tripos«-a: a) *Anglia története* ősidőktől *Victoria* királynő trónra léptéig; külön-külön tárgyalva az alkotmányi s általános történetet; előbbi *Stubbs*, *Haliam*, *May* remek művei alapján, b) Az *általános európai* történet valamely nagyobb korszaka (a következő négy periódus közül I. Kr. u. 476-1272. II. 1000-1519. III. 1328-1648. IV. 1643-1815), melynek kiválasztása a tanuló tetszésére bízott. *Kézikönyvekül* ismét az angol francia és német történetirodalom remek művei vannak kijelölve. Végre c)

a történelem valamely specialis része vagy tárgya, »az eredeti források alapján gondosan tanulmányozva.«

A Board of Studies hat ilyen részletet kitűzött, melyből a tanulók válogathatnak:

1. Nagy Károly kora és dynastiája.

2. Az »investitura« viszálya (Hildebrand emelkedésétől a wormszi concordatumig.)

3. XI. Lajos és VIII. Károly korszaka.

4. Az (angol) nagy forradalom (a restaurációig).

5. Az angol hatalom megalapítása Indiában (1754-1806).

6. A francia forradalom (az első consulátusig).

Hogy miként értelmezik ezen eredeti forrás-tanulmányt, erre nézve példaképen idézzük az 1. és 2. sz. feladványokhoz kitűzött forrásokat.

Ad 1: Eginhardi Vita Caroli et Annales. Nithardi Históriáié. Jaffé, Monumenta Carolina.

Ad 2: Lamberti Hersfeldensis Annales. Eadmeri Vita Anselmi. Eadmeri História Novella. Jaffé, Monumenta Gregoriana.

Hogy ezen könyv és forrás megjelölések, nem valami üres czímidézések, valami »Titelprunk,« hanem nagyon is komolyan veendő, arról a bevezető jegyzet tanúskodik, melylyelejegyzékek rendszerint ellátva szoktak lenni, s a mely következőleg szól: *the Board of Studies, for the assistance of the students, and for the purpose of indicating the general extent and character o-P the course of study which the Examination in this School will require, publishes the following recommendations; tehát »a tanuló könnyebbsége, s a tanulmánynak a vizsgálaton követelt terjedelme, jelleme és folyamának megjelölése végett«* határoztatik meg oly pontosan a könyvek, kötetek és fejezetek száma, sőt van reá eset, hogy valamelyik előzetes vizsgálaton igényelt munkánál (Fowler logikájánál) megjegygettik, hogy a jegyzetek elhagyhatók.

Mellesleg megjegyvezve az Oxford Board of Studies ezen eljárása annál furcsább világitásba helyezi, egyetemünk néhány tanszakánál fennálló amaz állapotot, miszerint a tanuló előtt valóságos titok, hogy a tanár vizsgálatain voltaképen milyen tankönyv vagy könyvek nyomán indul, s azon egész irányt, mely a könyveket teljesen ignorálja.

De hogy visszatérjünk az oxfordi modern history schoolra – minden jelölttől megkívántatik a közjog, politikai és leíró földrajz és *kötelezőleg a nemzetgazdaság ismerete* is. még pedig legalább Smith Adámból vagy Mill Principle-jeiből; azonfelül a jelölt által tárgyalt történeti korszakokban és részletekben a gazdasági elvek hatálya is kimutatandó.

Végre *szabadságban* áll a jelöltnek egy irodalomtörténeti téma tárgyalására is jelentkezni, a következő három közül választva,

1. Az erzsébetkori irodalom és Shakespeare történeti drámái.
2. XIV. Lajos korszaka és Molière darabjai.
3. Dante kora s a Purgatorio; mindhármát »to be studied minutely.«

És most térjünk a *magyar rendszerre*. Irányadóul itt mindenkifelett a *vizsgarend* tekintendő. Már pedig a hazai középtanodai tanárvizsgát a francia s angol egyetlenegy csoport, vagy az oxfordi bifurció helyett *ki-lencz* vizsga- s ennél fogva megannyi tanulmányi csoportot különböztet meg. E csoportok a következők: 1. bölcsészet s egy tetszés szerinti más tárgy. 2. Classica philologia, 3. magyar és német nyelv s irodalom, 4. magyar és francia nyelv s irodalom, 5. német és francia nyelv s irodalom, 6. magyar nyelv és történelem, 7. német nyelv és történelem, 8. francia nyelv és történelem, 9. történelem és földrajz.

Elegendő e csoportokat a fentebb vázolt tanulmányi renddel, p. o. az oxfordi schémák részleteivel összehasonlítani, hogy azonnal szembe szökjék, a mély ellentét, mely e két rendszert egymástól elválasztja.

Míg Franciaországban a classical tanulmányok gyupontjában fentartatik a telj es egység, míg Angliában is minden a görög és latin irodalom klasszikai mintáira vitetik vissza, s a bifurció behozatala után is csak egy újabb köipont teremtetett, melyben hazai általános s alkotmányi történelem, európai történet, földrajz és nemzetgazdaság, irodalom és politika, a történelmi tanulmányra és módszerre vitetik vissza – addig Magyarországon az a két alapvető, tagolt és széleskörű tudomány, mely a humaniorák köréből egyedül felelhet meg az *eszménynek* – a rendszeres gondolkodás, a szellemfejlesztő gymnastika, továbbá *a munka* igényének – *a bölcsészet s a classica philologia* csak egy-egy *részlet*, egy-egy kilenczed töredék a leíró s emlékezetbeli ismét azon rendszerében, melyben *a modern nyelvek tanulmánya képezi a minutiaák többségét*.

E rendszer méltatása s a saját nézeteimnek magyarázata, indokolása céljából, hadd álljon itt néhány pont azon levélből, melyet Oscar Browning, Windsor School egyik igazgatótanára s elismert angol tanfériiu a görög nyelv tanítása ügyében a Times m. évi december 30-ki számában közzétett:

»Mindazok előtt, kik azt tartják, hogy a nemzeti műveltség a nemzetek nagysága és boldogulásának végoka, az indítvány *), hogy a görög nyelv tanulmány abbahagyassék, a vészharang kongása gyanánt fog hangzani. *A nemzetek* a tudomány újjáébredése óta Európában egymásután *a szerint játszat-*

*) Cambridgeben tétetett egy erre célzó indítvány.

tak vezérs:erepet, a mint a tanulmányok buzgalmában, melynek tetőpontja a szoros görög ismeret, kitűntek; Olaszország, Holland, Franciaország, Anglia, Németország felváltva vitték a vezérszerepet és ezen államok mindegyikben a *hellen civilizáció forrásainak* behatóbb nyomozása, mind teljesebb és dúsabb (complex) szellemi életet eredményezett. A görög tanítás elhagyása a nyilvános intézetekben *a nemzeti műveltségnek degradációjára vezetne* és mindazok által ellenzendő, kik ezen műveltséggel törődnek.«

A mit Browning – a ki különben tudtommal 1870-ben Harrowban még a modern történet tanára volt, és a mint író is azzal foglalkozott – a görög nyelvtanulmány netaláni elhanyagolása esetén mint jövendő következményt feltételesen kilátásba helyez – mind az a hazai viszonyokra alkalmazva, a feltételes formát egyszerűen állítóvá módosítva, tömören jelzi a magyar közműveltség uralkodó állapotát és alárendeltségének indokait.

A görög tanulmány elhagyása, elhanyagolása Magyarországon nem indítvány, hanem *tény*, nemzeti dogma, öröklött hagyomány, melyet a Thunderszer mindössze néhány évi tartamra tudott csak megszakítani. A műveltség, melyet a görög tanulmány ezen számkivetésével megalapítottunk, csakugyan szoros arányban és kölcsön viszonyban áll a nagyság és boldogulás azon mértékével, melyet a nemzet a mai napig elért. S a magyar nemzet európai vezérszerepe csakugyan épen akkora, a mekkora görög tanulmánya. Szellemi életünk ép oly teljes és complexus, a mekkora a hellén civilizáció forrásainak megismerésében kifejtett buzgalmunk.

És ha Browning tanár a közműveltség *degradációjával* fenyegeti az angolt, a ki háromszáz esztendeig odaadó buzgalommal és fényes sikerrel tanult göiögül, ha e tanulást abbahagyni találná: akkor a magyar, kinek közműveltsége csakugyan alatta áll az európai vezérnépek színvonalán, *s a ki soha nem tanult görögül*, keresse a felocsudás, *az eleváció*, a szellemi renaissance arkánumát ugyanazon forrásnál, melynek kerülése oly végzetesnek bizonyult: *a klasszikai, főleg a görög cultura forrásánál*. S ezzel adva van az oktatási reform eszménye is. A humaniórak tudományszakának gyökerei mind az antik, a görög irodalomba nyálnak vissza; az első tökélyi minták ebben találhatóak fel. főleg mindenben, a mi forma, alakítás, művészet; s elvégre minden tudományban az alakításnak, az »ars«-nak felette jelentékeny része van. Bölcsészet, történet, költészet, aesthetika, politika első nagy tanúságai, néhány halhatatlan remekműben itt vannak letéve. De a mit semmi egyes részlet pótolni nem bír, az maga ez antik élet, e cultura, mely letűnt és betetőztetett, de a melyet a szellem és művészet hatalma fentartott, hogy örök ifjúságban éljen – az egyedüli *szépés teljes* élet, melyet szemünk tisztán s egészen belát-

hat. S azért a szelhmi harmónia, a széles létkör, az alapdolgok ismerete mind teljesebb, tágasabb, mélyebb lesz, minél behatóbban és élesebben tekintünk e szoborszerűen befejezett, gazdag és harmonikus élet mélységeibe.

A tudomány és művészet minden időkre érvényes mértékei, critériumai ez életből mentetnek.

S ez magyarázza meg a kölcsönviszonyt, mely az antik cultura tanulmánya s a modern szellem energiája, magaslata között fenforog. A dolog igen egyszerű. A mérték tökélyéhez az fog legközelebb járni, a ki a mértékkel *magával* legbehatóbban foglalkozott. A ki csak másod-harmad kézből, lenyomatban, kihatásaiban, ismerkedik meg a mintákkal, a határozó critériumokkal, az azokat soha annyira megközelíteni, azoknak megfelelni nem lesz képes. Egyeseknél az egyéni képesség különbözőségei talán felforgathatják ezen arányt, de *sohasem egész népekre, korszakokra való érvénnyel*. Egy Cornélius, Kaulbach, Pilóty iskolái soha nem fognak versenyezhetni az adeptusokkal, kik Michel Angelo oldalán tanultak festeni, vagy a kik a Raphael képeit keletkezni látták. Franczia »Cabinetstück«-ök és hollandi genre, soha nem fogják azt a termékenyítő, inspiráló, eleváló hatást, az *ideál ismeretét* pótolni, melyet a Cinquecento alkotásaiból merít, mert szomjúhoz, még az a kor is, mely lemondott az ideál eléréséről.

A *magyar szellemnek* is, e minták első kézből való tanulmányában kell keresnie elevátioját; s a tudományok alapjait eredetükben, eredetiben megragadva, munkálnia önön mélyretételét, megerősödését.

Az árya-európai nyelvek kulcsa, őseredete, tagadhatatlanul nem a görögben, hanem a *szanszkritban* keresendő. S a nyelvészek, a szakma- és hivatás-szerű philologusok a szanszkrit tanulmányát nem is mellőzhetik. Hanem ezen őskori nyelvmaradvány mégis első sorban a nyelvészeti származtatás s összehasonlítás anyaga gyanánt jön tekintetbe; az irodalom azonban, mely fentartotta azt, az emberi szellem bölcsőkorának kezdetleges, ha szinte bizarr és épen nem egyszerű nyilvánulásait tartalmazza, s azért az első forrás e szellem fejlődésének kezdetlegesebb stádiumai, az emberiség őskori culturájának felidézése, reconstructioja nagy művében. De *absolut* szellemi és művészi értéke épen ezen őstörténelmi emlékbeli becsénél fogva szükségképen alárendelt, s azért kitünőleg a *specialista* tanulmánya volt és fog maradni mindig. Nekünk többieknek, kik csak az eredményeket kívánjuk ismerni, de azok elérése munkáját kisérni reá nem érünk, mindig elegendő lesz egy Max Müller vagy Lassen, Sir J. Jones vagy Sir. H. Maine s a számos többi angol ismertetőnek közvetítése.

A görög-latin nyelvhez való viszonyunk azonban ettől egészen különböző.

E viszony illusztrálására nézve szabadjon visszatérnem a fentebbi műtörténeti hasonlatra. A festészet történelmi fejlődésének ismerete, nélkülözhetlenné teszi az ó-itáliai festészet tanulmányozását. Hanem a művészi tökély s az eszmény megismerése mégis főleg e fejlődés tetőpontjai, a Cinquecento virágkora felé fog vezérteni. A görög-latin irodalom pedig az emberi szellemnek ilyen kései, de színdús és hervadhatatlan virága.

A *bölcsészdedben* Plato s Aristoteles olyan *alpha*, melynek szoros ismerete nélkül az emberi szellem *bölcséleti főphásisainak* szerves, összefüggő ismeretében tovább haladni, sőt arról szólni sem lehet. Nem szólok a többi graeco-latin felette fontos bölcselkedő iskolákról, bölcsészet-történeti emlékekről, s azon (különösen görög) fragmentumokról, melyekben az antik szellemnek annyi fényes szikrája és mélységes gondolatja megőriztetett; s a melyek ismerete a szakemberekre nézve hasonlóan nélkülözhetetlen. Hiszen ezek tudva levő dolgok. Hogy e két szellemi hérós fensőségének elismerése azonban a modern bölcsészek között mennyire általános, arra nézve szabadjon azon bölcselkedő ítéletére hivatkoznom, ki sem Platóval, sem Aristotelessel tanelvi connexusban nem áll, s a ki nagyon is modern rendszerét szerette Guatamára a Buddhára vissza vezetni: *Schoppenhauer* ítéletére. O főleg bölcsészettörténelmi vázlatában, de főbb művei több helyén ismételve kinyilatkoztatja, hogy kiválólag *Plato* alapos tanulmányozása nélkül nincsen philosophiai ismeret, mert e szellemnek homályos, rejtélyes örvényeiben az új és mély eszmék kifogyhatatlan örök forrása bugyog.

Általában Schoppenhauer azokról az emberekről, kik a latin és görög nyelv ismerete nélkül tolakodnak a tudományos irodalomba – a maga mértéktelen szenvedélyű nyelvén – úgy szokott megemlékezni, mint valami aesthetikus szabólegényekről. A latin és görög idézeteket, műveiben le se szokta fordítani.

Pedig Schoppenhauer távolról sem tartozott azon, a múlt század vége felé s e század elején Németországban uralgott philologiai iskolához, mely szégyenlette anyanyelvén beszélni és latinul gondolkozott. Ő ellenkezőleg, par excellence *modern* ember volt. Nyelvészeti tekintetben csak hona nyelvvel, a *német nyelvvel* foglalkozott, melyet kitűnő érzékkel és pedáns tisztasággal kezelt s a melynek hamisítása, megvesztegetése ellen iratainak egy tetemes része irányúit. Ő különben tudvalevőleg gyermekkorában *angol* nevelésben részesült, egy angol grammar school-ban járt és jóformán csak kamaszéveiben tanult meg németül. Ennélfogva oly tökéletes angol volt, hogy egy angol ítélet, melyet a londoni »Academy« múlt évi folyamában vastam, *az egyedüli embernek* nevezte őt, ki képes lett volna *Kantot* sike-

résen angolra fordítani. A »Times«, melynek közleményeiből gyakorta idéz, napi olvasmánya volt.

De Plato s Aristoteles nemcsak a bölcsészeti tanulásnak nagy alapvető mesterei, hanem a tudomány s irodalom minden ágára kiható valóságos irodalmi makrokosmosok.

A politikus és történész ismerete mindig csonka lesz politikájuk, etikájuk, s azon történelmi nézponatok ismerete nélkül, melyeket a nikomachi ethika s a dialógok tartalmaznak.

Az aristotelesi poétika nélkül alapos *aesthetikai* ismeret nem képzelhető. S a prózáírás legelőkelőbb, legjátszibb, legművészbibb terméke, melyet az összes világirodalom egyáltalán felmutathat, a plátói »Symposion.«

Minden idők legnagyobb történetírója Thukydides. De a történész Herodotot, és – kit pongyolább és tisztátalanabb görögsege miatt a grammatikusok ignorálni szoktak – Polybiost, Liviust és Tacitust soha, soha nem mellőzheti. A ki ezeknek beható ismerete nélkül van, az, bármely nemzet történetét művelje, lehet okmánymásoló deák, de soha nem lesz történétíró.

És idézzem-e a *költők* ama fénylő pleiadját, kik lyrában, eposban, drámában megalkották a művészi mintákat?

De abba kell hagynom e felsorolást, mely régi elemi dolgok ismétlése által gyermekessé találna válni, – részletezve pedig egy kötetet igényelne.

Hiszen ennyiből is világos lesz minden olvasó előtt, hogy az összes humaniorákat, ha egyáltalában valamely egységes központ körül, úgy *egyedül a classica philologia s irodalom központja körül lehetne csoportosítani.*

Értsük meg egymást. Nem akarok, mindent egy kaptára verni. Ámde e tanulmány megtűri a legkülönbözőbb fokozatokat s árnyalásokat.

A classical, valamint a germán és román nyelvek philologusa, e tanulmány *nyelvészeti* oldalára vetné a fősúlyt. A pillanatban, midőn a sorok irásához fogok, veszem a »Fortnightly Review« utolsó számában Edward A. Freeman cikkét: Shall we give up Greek? melyben többek között szöszterint ezeket írja: »senki sem tudhat igazán latinul, a ki még egy csöppet sem tud francziául (vagy valamely más román nyelven) és senki sem tudhat igazán francziául, a ki nem tud latínul. Ha azt mondanám, hogy mindenki csak tökéletlenül tud görögül, a kinek nincs germán ismerete és hogy a germán nyelvismeret tökéletlen a görög nélkül, ez ép oly igaz volna, csak hogy más értelemben és más mértékben, mint a latin-román nyelveket illetőleg«. Sajnálom, hogy a helyszúke nem engedi, a *normán hódítás és egyéb ó-angol*, tehát éppen nemklasszikai korszakok mélyelméjű történészenek érvelését is e helyen visszaadnom; az szorosán összefügg az ő általános irányza-

tával s azon különös előszeretettel, mely 1)el a graeco-latin sa germán népcsalád ősi története, intézményei *árya egységének*, néha talán nagyon is messzefekvő analógiák útján helyenkint erőltetett bizonyításában gyönyörködik.

Bármint legyen, annyi tény, hogy az egyetem *csak nyelvészek, de nem modem nyelvmesterek* kiképezésére lehet hivatva. Bármely francia emeritált *commis voyageur*, a ki a maga Noel et Chapsal-ját jól betanulta, a mi a francia középosztályi, iparos rétegekben eléggé terjedt erény, sikeres maître de langue lehet; a mire hazánkbanvan példa elég. Tizenkét évi iskolai tanulmánynak, tanári, tudori cím – heisse Magister, heisse Doktor gar – érdemének azonban, ennyi bizony sovány, méltatlan eredménye volna.

Egészen más irányban indulhatna ez a classical tanulmány, ha arról volna szó, hogy a *bölcsészeti, történeti, szépirodalmi* képzés alapjává tétessék. Itt az *analytikai* nyelvtanulmány háttérbe szorulhatna – a mennyiben a történelmi ismeret esetről esetre nem igényelné az összehasonlító nyelvészet segélyét – s előtérbe lépne az *irodalmi* ismeret.

Bölcsészet, történet, irodalom tanulmánya tehát; a klasszikái művek olvasmányában, ismeretében nyerne alapot, központot, irányt és eszményt.

Mert hát jelenleg micsoda ez alap és központ, mi az'irány és mi az *eszmény*, ezen *kitűnőleg eszményi* ismeszakokban?

Nem hiszem, hogy volna ember, a ki széles e hazában eme kérdésre választ tudna nekem adni.

A mi műveltségünknek nincs eszménye. Tanulmányunknak nincs karaktere. Valami szintelen, definiálhatatlan eklekticismus, melyet ha valaki mégis jellemezni akarna, csupa negatívumot kelleni elsorolni – hogy nem ez és nem amaz. De hát voltaképen micsoda?

Ha egy szóval lehetne jellemezni, azt mondanám, hogy »modern.«

»Modern« abban az értelemben, a melyben p. o. az *orosz művelődés* az, mely *Buckle* művelődéstörténeti munkáját terjeszti oly nép között, mely soha sem látta színét azon történeti és bölcséleti könyveknek, melyeknek felfogását, elméleteit *Buckle* czáfolja; és hol a diákok és nihilista kisasszonyok mohón falják a legújabb idegszervi és villanyosságí hypothesisok és kísérletek ismertetéseit, de az elemi mennyiségtan és physika alaptörvényei ismeretével feszült lábón állanak.

Ez állapotnak gyümölcsseit aratjuk, de Ízlelni nem tudjuk. Az eredményeket, az okozatokat korholjuk; de az indítóokon segíteni nem akarunk.

A. bajok nagyra növesztésében kiváló része van két tényezőnek, mely egymással homlokegyenest ellenkezni *látszik*, hanem tényleg karöltve jár és közműveltségünk elsekélyedését, vizenyösségét kitűnőleg előmozdítja. Haza-

fiúi kötelesség mindkettőre őszintén reá utalni, ha ez szinte több helyütt kényes és sértékeny oldalt találna is érinteni.

A nemzeti magyar ismeretek valódi szellemképző, tudományos értékének kellő fel nem ismerése, túlbecsülése az egyik: egy selejtes germanisáció a másik.

Vizsgáljuk ezeket egyenkint.

A ki az oxfordi humaniorák fentközlött schémáját figyelmesen átolvasta, az egy sajtószerű körülményt, illetve hiányt tapasztalhatott. S e hiány nem egyéb, mint *az angol irodalom tanulmányának külön tantárgya, vagy vizsgálatának hiánya*. Egyedül a Modern History School kötelező triposán felüli *optativ*, mintegy kivételes szorgalmat tanúsító vizsga tárgyai sorában látunk három irodalmi tanulmányt kijelölve, melynek egyike francia (Molière), másika olasz (Dante) és csak harmadika – Shakespeare.

London University-n kívül – hol a jelöltek buktatása a szabály - nincs angol-skót egyetem, mely külön vizsgálatall modern, de különösen angol irodalmi, irodalomtörténeti szakból, akadémiai, vagy pláne tanári fokozatra képesítene. Pedig milyen irodalom az! az újkori világirodalomnak csúcsa! De az angol közvélemény még a mai napig sem tekinti elég »substantial«-nek arra, hogy egy hivatásszerű tanulónak egyetemi tanulmányát betöltse és kellő irodalmi és tudományos előképzéséül szolgáljon. Hogy egy művelt angol Shakespearet és Milont, Burke-ot és Macaulayt ismerje, az - matter of course, magától értetődő dolog és nem fensőbb tanulmány tárgya; s a mennyiben tanulmányé, főleg a középiskoláké, Harrow, Eton és Windsorschoohé, hol a fiuk újabb idő óta Shakespearet és Milont praeparálják, hogy az egyetemen majdan Sophoklest és Aristophanest elemezzék.

S az angol szellem s irodalmi productió gazdagságát, fenkölségét, közemberiségi érdekét főleg annak köszönheti, hogy *SLZ antik és modern világ szellemi kincseinek színe javát* folyton magába szitta, önön szellemébe olvasztotta, azzal a csaknem kíméletlen szabadsággal, melylyel bármely alkalmas görög vagy latin szót, sőt német fordulatot még ma is sans-gêne a nyelvbe felszed.

Már *mi* nem vagyunk olyan csekély véleménynyel nemzeti geniusunk szellemi értékéről. A magyar irodalom a bölcsészeti kar tanulmányi rendjében egy külön tudománycsoportot képez és valaki lehet középiskolai tanár – és vannak is most már számosan – a ki soha egyebet nem olvasott mint magyar irodalmi könyveket; hozzá főleg szépirodalmiakat.

Az elfogulatlan olvasó azonnal be fogja látni, mily monstruozitás foglaltatik ez állapotban.

A magyar irodalom közemberiségi, általános szellemi tartalom tekintében, néhány kevés terméke kivételével *szükségképen* alárendelt. Kedve-

zötlen kezdeményekből indulva, *első* lendülete után, mely *igen későn*, a XVI. és XVII. században következett be, a XVIII. század elejével természetes fejlődésében megakasztva, a múlt század végével egy boldogtalan és visszamaradt nemzet *nyelvi és nemzetiségi* ébresztője, kalauza gyanánt éledt fel újra. S ez a nyelvterjesztő, nemzetiség-hódító hivatás elejétől fogva a mai napig az uralkodó vala, mely mellett a tudomány, a közemberiségi eszmék csak másodsorban jöhettek tekintetbe, s *önczéllá* nem emelkedhettek.

A magyar irodalom elejétől fogva a mai napig a pusztá létért, s egy magyarul olvasó közönség teremtéséért küzd – minden áron és minden (tisztességes) fegyverrel. Hozzájárul hogy kései ébredésénél fogva a szépirodalmon kívüli, tudományos részében főleg a nemzet történetével, ethnosával, az ország és lakóinak megismerésével és megismertetésével *kelle* foglalkoznia. Ez nemzeti kötelessége volt. De irodalmunk szűk terjedelme s a szellemi munkaerő gyérsege mellett, ez szükségképen *az általános* értelmi és tudományos ismeret rovására történt. Hozzájárult, hogy a magyar szellem arra a mi a tudománynak, ismeretnek éltető eleme, a *speculatióra* talán elegendő képességgé semmi hajlamot nem árult el. S egyedüli nagy productuma, a *régi magyar alkotmány*, tehát egy politikai, még inkább közjogászai, *legista* alkotás. Midőn a nemzet politikai geniusa végre utat tört magának, hogy a nemzetet a régi tespedésből egy új, életteljes független állami létre átvezesse az csak egy pillanat reménye volt, melyet másodfél küzdelmes év után a leveretés és szolgaság állapota követett – tehát oly állapot, mely *szükségképen* a nemzeti érzület hypertrophijára, s az irodalom további egyoldalúságára vezetett.

E futólagos vázlatból is kitűnik, hogy én a magyar irodalom pályafutását, nemesnek, magasztosnak látom; olyannak, mely betöltötte nemzeti rendeltetését. De e rendeltetés nem volt egyértelmű a nyugat-európai népek szelleme, műveltsége, tudománya approfondírozásával; hanem szükségképen korlátoltabb nemzeti aspirációk és speciális érdekek körül forgott. Csak 1867 óta, midőn a nemzet visszanyerte Önrendelkezési jogát, s az egyoldalú ellenzék teréről, a mindenoldalú alkotás terére lépett, lehetett egy új, általános szellemi áramlatról is szó. De egy évtized kevés idő, még ha sikeresen értékesítettik; a magyar irodalom pedig »Buda halálának« megjelenése óta folyton hanyatlott.

Sajátszerű éc naiv dolog tehát, ezen irodalomnak tanulmányát egy három-négy évi egyetemi tanfolyam tárgyává tenni. Művelése az egyetemen okvetetlenül szükséges; hanem a tanulónak valamely más, főtárgy mellett segédtanulmányát, mintegy irodalmi hajlamainak kedvtöltését képezhetné, ne feledjük, hogy az egyetemet megelőzi a gymnázium két fenső osz-

tálya, melyben a magyar irodalom történeti tanulmány – a jókora szerepet játszik. E sorok írója nyolczadosztályú növendék korában egy ismert hazai könyvkiadó cég megbízásából díjért időtöltésből egy ilyen (névtelesen megjelent) magyar irodalomtörténeti kézikönyvet dolgozott ki, mely nem állt más hason könyvek színvonalá alatt. Azért még nem lett a magyar irodalom tanárává és nem vélte magát másnemű tanulmányok szükségétől felmentettnak.

Soha nem fogom elfeledni, azt a sajtószertű benyomást, melyet az elmúlt évek folyamán nyertem, midőn egyszer az egyetem falai közt megfordulva, sze m cm gépileg a bölcsészeti kar önképző körének (vagy az egyet, olvasó kör) előadási hirdetésére esett és abból megtudám, hogy egy tanuló, a Tóth Ede »Falu rossza« című sentimentális darabjának tragikus elemeit vagy valami ehhez hasonló témát választotta fejtegetése tárgyául. Az előadó neve emlékezetemben megragadt – és csakugyan, rövid idővel ezután e nevet ismét az illető körnek választott főfunctionáriusai között olvastam a hírlapokban.

Eszembe jutott, hogy mit szólna bármely illiterátus suffolki foxhunter, vagy bármely francia kereskedő, ha hallaná, hogy a fiuk Oxfordban Mr. Byron »Our boys« című legújabb népszerű színdarabjával, vagy a College Charlemagne-ban Sardou úrnak Benoiton családjával foglalkoznak. Én azt hiszem, hogy ezt merő hihetetlen képtelenségnek mondanák azon intézetekben, hol az Aristoteles tragikum elmélete s az Euripides darabjainak elemzése képezik a versenyt, az egyéni buzgalom, az irodalmi műveltség tanúsításának kedvencz tárgyait.

A mit az egyetemről, általában a közoktatástól követelnünk kell, az a magyar nyelvnek minél tisztább, biztosabb, pontosabb kezelése. Ezt kell előmozdítani, biztosítani, terjeszteni az egyetem humanistikai karának összes hallgatói között, a mit az érvényben álló tanrend is célba vett; hogy mily sikerrel, megítélni nincsen módomban. Hanem szintén csak mellék-tárgyul – a mi egyáltalán nem zárja ki azt, hogy egy csomó fiatal embert az Összehasonlító magyar nyelvtudományi szakra ki ne képezzenek; valamint arról sincs szó, hogy a magyar irodalom történelme ne igen behatóan és részletesen műveltség; ámde mindig azon éles különbségnek szemelött tartása mellett, mely egy nemzeti érdekű, speciális természetű irodalmi feladat s az iskolai oktatás észfegyelmező és munkapróbáló igényei között fenforog.

Csakhogy az általam jelzett rendszer mellett, az államnak és társadalomnak meg lesz az a biztosítéka, hogy az aszerint képzett fiatal ember a részletes magyar stúdium mellett még egyebet is tud; hogy kellő általános műveltséggel bír; hogy szaktárgyával szemben, önállóan gondolkodó, vizs-

gáló elmével lép, ki a hasonlításra, a bírálatra módszerei képességgel és általános érvényű tudományos kritériumokkal bír – egyszóval a ki nem *rabja* egy speciálításnak.

Különben is az iskola falaiból kilépve, az akadémiai minősítést elérve, tőle magától, hajlamaitól, a viszonyoktól fog függni, vajjon kizárólag valamely speciális szaknak akar-e élni. Ez az ő dolga lesz; s az országos tanügyi szervezetnek ezen egyéni irányzattal szemben meg lesz az a biztonsága, hogy oly embernek szabad választása, kinél *az alapvető ismeretek elsajátításáról meggyőződött*. Ezen általános alapvető ismeretek, tanulási képességnek, elméleti fejlettségnek qualificatioja elegendő biztosíték arra, hogy az általa választandó részletet is alaposan, tudományosan feldolgozandja. *Da nem vizont*. Holmi magyar vagy francia irodalmi vizsgák egymagukban egyáltalán nem nyújtanak semmi kezességet arra nézve, hogy kellő tudományosan képzett ifjak kerülnek ki az életbe, a tanintézetekhez, az irodalomba.

A legújabb magyar irodalom hanyatlásának egyik főoka, hogy mindig csak magából akart meríteni, és túl sokat foglalkozott önmagával; az eredmények ismeretesekek. Amennyiben az ifjabb nemzedék a hazai határon átkelt, a szomszéd *német* földnél messzebb nem igen ért. Gottschallock és Lindauk és nem tudom még hogy hívják azokat a német tárczairó urakat, a kiket Magyarországon annyira komolyan szoktak venni, nagy befolyást gyakoroltak az új magyar szellem általános fejlődésére, mint a hogy Bluntschli és Stein tanárok a politikai eszmék fejlődésére.

Az egyetemi tanrendszernek jelentékeny része van ez eredményben. Nekünk tanszékünk a világirodalom, az új kor néhány főremekirója, Dante és Milton, Shakespeare és Molière elemzésére nincsen. Csak néhány éve, hogy egy nagyérdemű hazai költőnk és műismerőnk mint *magán tanár* tart ily irányú felolvasásokat. Hanem a német irodalom részleteiben műveltetik. Es találkoztam ép, tehetséges fiatal emberekkel, kik ugyancsak derekasan hozzáláthatnának valami észti és szorgalmat próbáló munkához, de akiknek kizárólagos szakmája »a német irodalom« volt. Megjegyzendő, hogy rendszerint olyan ifjak, kiknek anyanyelve különben is a német lévén, s akik Schillert és Heinét, no meg G. Freytagot és Spielbagent már gymnasista korukban művelvén, minden fáradozás nélkül folytathatták az annyira kellemes egyetemi pályát. Ha ilyenekkel találkoztam, magamban mindig monologisáltam, minthogy nyílt moralizáláshoz semmi jogom.

»Hát azt hiszik ezek a fiatal urak, hogy más ember nem úz vagy nem üzött egy kis német irodalmat? A különbség az, hogy míg mi többiek jogászok, orvosok, theologusok, nyelvészek, gazdák és kereskedők – egyéb szel-

lemi és hivatási munkánkban elfáradva egy Göthében vagy Lessingben vagy a Simrock-féle Nibelungok egyegy énekében engedünk magunknak pihenést, addig az a mi nekünk üdülés, ezeknek az uraknak főmunkája. Mert hogy a kommentátorokat mi többiek nem olvassuk, az csak időnk és kedvünk hiányán múlik, talán nem a képességen vagy a munkagyőzésen. Csak hogy ha esetleg ók sem olvasták volna, nem sokat veszítenek; bármely antik - vagy modern *igazi* remekíró ismerete különb kommentátorul szolgálván minden Düntzer-nél és Vieliofnál.

Felmerül a kérdés, vajjon ez a német irodalmi részletböngészés, az a fontoskodás, melylyel magukban véve talán eléggé tisztességes, de világirodalmi tekintetben egészen eltűnő német írókat nálunk nagygyá fűjni szoktak, nem-e egyik főoka szellemi elsatnyulásunknak, de főleg nem-e legnagyobb akadály *valódi európai művelődésünknek*, melytől tartóztat, midőn a németiség mindenféle újdonsült *átnagyságaival* tölti el gondolkodásunkat s elvon az európai cultura legfőbb, nem-német termékeinek kellő méltatásától, megismerésétől.

Ne értsenek félre. Nincs itt szó arról, hogy a német szellem java termékei kiküszöböltessenek. Ellenkezőleg, a német szellem s irodalom ismerete csak nyerni fog, ha a javára szorítkozunk, abba mélyedünk és a másodrangú emberekkel nem törődünk. Schiller és Goethe, Lessing és Herder, Kant és Humboldt, Niebuhr és Savigny, Ranke és Mommsen és minden főbb tudományszakból néhány elsőrangú, valóban eredeti szerzőnek tanulmánya csak izmosodni fog, ha ezekkel kizárólag, de annál alaposabban foglalkozunk. Ez akár az eddiginél sokkal nagyobb mérvben is történhetnék. Az oxfordi példából láttuk, hogy a *hatalmas angol nemzetnek nem derogál túlnyomó számmal német és francia kézikönyveket a tanuló ifjúságnak* használatra kijelölni; ez annyira megy, hogy p. o. a physikának Oxfordban nincs is más tankönyve, mint Janiin Cours de physique-je. Nekünk e példát utánozni kell; és mindazon ifjaknak, kik francziául s angolul nem tudnak, tehát a nagy többségnek, *a kitűnő német műveket rendes tan- és kézikönyvekkül kijelölni*; egészen addig, míg magunknak olyan, vagy legalább is közel olyan kézi könyveink nem lesznek. Mert hát különben mire való az a nyolcz esztendei német tanulás, mely összes középiskoláinkon végleg kötelezőleg, de több idővesztegetéssel mint reális haszonnal üzetik? A köznapi használatra való németiség mindnyájunkra amúgy is eléggé reá ragad.

Mert a valódi germanisatióknak leghatásosabban úgy fogunk ellent állhatni, ha az európai műveltség magaslatára emelkedünk, legalább emelkedni törekszünk, s ezen törekvésünkben eszközül felhasználjuk *többek között a német irodalom színe javát is, nemzeti czélunk* öntudatos szem előtt tar-

tása mellett. A magyarság csak erősödni fog, ha p. o. az alföld kellő közepén minél több törzsgyökeres magyar prókátor és bíró Savigny római tulajdon elméleteivel lesz ismerős és szabad óráiban akár a Góthe taurisi Iphigeniájával üzné az unalmat.

Ez nem fogna minket germanizálni. Csak meglegyenek az ellensúlyozó más elemek is ama műveltségi kölcsonünkben, melyhez hasonlót az európai népeknél minden nemzet contrahál. Minél kevesebb lesz benne a német elem, ránk nézve annál jobb. Azonban ne ringassuk magunkat illusióba. Ez arány soha sem lesz alacsony.

Hanem a mi *valóban túrhetetlen kezd lenni* közéletünkben, tudományosságunkban, irodalmunkban, az a német irodalmi hatás *kizárólagossága*, mely mellett a »franciát s az angolt« dicsérő általánosságokban sokat emlegetik ugyan, de keveset gyakorolják. Túrhetetlen a teleszáj, a melylyel minden német ipso facto nagynak declaráltatik; a fontosság, mely a nagy Pumpernicki s a nagy dr. Teufelsdröckh *) dictumának minden téren, de főleg az irodalomban s az államtudományok terén tulajdonítatik.

Midőn tehát *ezen germanisatió* ellen tiltakozunk és küzdünk, bizonyára nem azért teszszük, mintha »a magyar globus« kizárólagos dicsőségébe volnánk szerelmesek. Épen nem; nagyon is érezzük szükségét, hogy a korlátolt hazai határokon túllépve szellemi connexióba lépjünk Európával. *De azután Európával ám és nem Hessen-Kassellel*. A német állam és társadalom tökéletlen képzeteinél magasabbrendű, fejlettebb államok és társadalmak szellemével, ismeretével kell eltelnünk. A kormánynak kötelessége a tanerők kiválogatásában ezen szempontra különös figyelemmel lenni. Ismétlem, mindez nem csak, hogy ki nem zárja, hanem egyenest feltételezi, hogy a német irodalom *valódi remekei* az eddiginél alaposabban értékesítenek oktatásukban, művelődésünkben.

Valaminthogy, a germanistika, az összehasonlító germán nyelvészet tanszéke egyetemünkön, mindig fontos lesz.

Ámde a német könyvek nagy tömege, melylyel a leleményes német könyvkereskedelem Magyarországot jelenleg elárasztja, legkevésbé sem azok a remekmunkák, melyeknek a német irodalmi clique-ek árulják és nálunk híven befogadják.

É Az az üres fontoskodás, melylyel a német könyvek minden igazi szükség nélkül örökké abstrahálni, definiálni szeretik, a legegyszerűbb, a legreálisabb dolgokat – »bemüht sind sich unverstündlich zu machen – használatukat az ifjúi elmére, különösen a képzés kezdeményeire, az első tájé-

*) Vide *Carlyle*: Sartor Resartus.

hozásra nézve rendkívül megnehezíti. A. másodrendű írók művészete a tárgyalás sivárságában tökéletes, valaminthogy tárgyalásukban minden érdekességnek teljes kiűzésében is utolérhetetlen exorcisták. Egy fensőbbrendű angol vagy francia műnek tanulása, mondjuk p. o. Grote Platója vagy Aristotélese, nem jár annyi vesződéssel, mint bármely középszerű német compendiumnak olvasása; hanem aztán nem is jár oly kevés okulással és gyönyörűséggel mint emez. Úgy hogy azon gondolatra ébredtem, vajjon a szellemi műveltség alanti fokának Magyarországon nem-e ez a németiség, az uralkodó germanismus egyik főoka.

A magyar hyper-realismus be nem veszi a felesleges német transcendentális dialektikát. A szegény, hátramaradott magyarnak egyelőre be kellene érnie az egyszerű és lucidus angol és francia tudománnyal és sajtó szívvvel el kellene viselnie ezen inferioritásáért a németek hangos avagy néma megvetését.

A jelenlegi, valóban veszedelmes, mert *butító* germanisatio ellen igen gyöngé antidotum, a *francia* nyelvnek s irodalomnak külön tancsoporttá emelése. A fennálló rendszer itt is legfeljebb néhány igen középszerű maître de langue-ot fog kiképezhetni. Komán nyelvészet alapos latin tanulmány nélkül képtelenség; az irodalom pedig, az antik irodalom mértéke nélkül, szintén művelt kereskedősegédeknek, de nem a nemzeti műveltség vezérrétegének való tanulmány.

Mondok egy példát. A francia irodalom egyik legkiválóbb terméke *Racine Phaedrája*. De olvasójának valódi értékéről helyes fogalma addig nem lehet, míg nem olvasta Euripides *Hippolitját*, melyből tárgya kölcsönözött. Mindkét darabban Hippolit, Theseus fiának mostoha anyja iránti bűnös szerelme képezi a tragikai conflictus tárgyát, mely a Theseus háza romlásával végződik. Míg azonban Racine-nál e romboló szenvedély merőben a szereplőknek egyéni indulatain sarkall: addig Euripides Hippolitja egy magasan szárnyaló, geniális költői conceptionnak alakítása. Ugyanis Hippolit a ki kizárólag Dianának áldoz, a vadászatnak él, megsérti Aphroditét, *a szerelem világ tör vény ét*. A megbántott istennő, a világtörvény megvetése, azzal boszulja meg magát, hogy a hős a bűnös közönyből, a másik szélsőségbe, egy bűnös szenvedélyre ragadtatik. Racine alkotása mint egyénibb, közvetlenebb, a modern dráma igényeinek megfelelőbb lehet – de sem az Euripides conc-ptiója költői magasságát, sem ama lélektani mélységet utol nem éri, mely a bűnös szélsőségek ezen természetes kölcsönhatásában rejlik. Nem szólunk a nyelvezet drámai erejének egybehasonlításáról, mely a két mű eredetijének olvasása nélkül lehetetlen.

Azokban általában kérdéses, vajjon, ha már a modern nyelvek gyakorlati

tanulását s a nyelvmesteri rendszert közoktatásunk keretébe felvettük, nem-e az *angolt* míveljük, márcsak könnyebbségénél fogva is. A német és latin nyelv nálunk szelvében taníttatván, meg van adva azon elemek ismerete, melyekből az angol főleg képződött; különben is ezen nyelv mindenek között legkönnyebb grammatikával és mondattannal bírván, a kezdőre nézve legkevesebb nehézséggel, törődéssel jár s azért némi kiejtési útmutatás mellett magánszorgalomból legkönnyebben elsajátítható. Ellenben a francia, mint tisztán roman nyelv, szerkezetének szigorú kimértsége folytán épen a kezdőre jár a legtöbb nehézséggel s általában nagy gondot és fáradságot igényel.

A nyilvános iskolákban mindig igen kevés sikerrel fog taníttatni; s a *rendkívüli* szorgalom s igyekvés egyes ritka eseteit kivéve, csak hosszas, gondos házi tanítás útján lesz kellőleg elsajátítható. E tapasztalati ténynek félreismeréséből ered azután az a körülmény, hogy Európában nincs ország, hol a tanulók akkora nagy száma mellett oly kevés ember tudna csak tűrhetően is francziául, mint Magyarországon; e tekintetben Szerbia *alatt* állunk.

Hogy a modern nyelvek e rendszere, a klasszikái tanulmányok ignorálása mellett hová törpült a magyar irodalom és közműveltség, tudva levő. *Bölcsészeti* ismereteknek nyoma, néhány ritka kivétellel, az irodalomban jogban, közéletben és politikában *nem észlelhetők*.

A magyar *történetírás* az utóbbi évtizedek alatt határozol tan hanyatlott. Csak az anyag nőtt, melyet szorgalmas kutatók összekerestek és osztályoztak. Egyes essayk és monográphiák – melyek nagyérdemű szerzőit megneveznem felesleges, hiszen érdemeiket a nemzet méltányolja – merő kivételek – raritantes in gurgite vasto. Horváth Mihály és Szalay László, (hisz Kémény Zsigmond és Salamon Ferencz csak arslán-körmeit mutatta) tehát korábbi nemzedékek neveltjei, messze kimagaslanak az epigonok serege fölötte. Ok mindketten a világirodalom legkitűnőbb példányait tanulmányozták s az európai tudomány magaslatán álltak; de az utódok hozzájuk néztek fel, mint a nagyság és tőkély mértékére és messze elmaradtak.

Mit szóljunk *az irodalomról*?

Midőn az »Elveszett Paradicsom« II. Énekében a bukott angyalok tanácsa, az alvilági peerek gyülekezete, a pandaemon'umból szerte oszlik f s a sátán nagy útjára készül a pokol kapuin keresztül, a földet, a paradicsomot s az első embert felkeresendő, – akkor a többi daemonok pihenőül egy dombra vonulnak –

.... sat on a bill retired

In thoughts more elevate, and reason'd high
Of providence, foreknowledge, will, and fate,
Fix'd fate, free-will, foreknowledge absolute,
And found no end, in wand'ring mazes lost.

Of good and evil muck they argued then,
 Of happiness and final misery
 Passion and apathy, glory and shame,
 Vain wisdom all, and false philosophy.

Tehát Milton magát az ördögöt is »fenkölt gondolatokkal és magas elmélkedéssel« képzeli, a mint el-elgondolkozik a gondviselés, végzet, szabadakarat, praedestináció nagy kérdéseiről.

Az új magyar irodalom géniusa, védangyala nem jár az abszolút és abstract eszmének ama magas, rideg régióiban, melyben a Milton ördögei kalandoznak. Szelleme ennél sokkal »realisabb,« irányzata sokkal – kedélyesebb.

Az a nagy tény, hogy Sarolta még mindig hü, és hogy Elemér, miután a kaszinóban eljátszotta mindenét, végre visszatér a buczoki curiára s elveszi a Dini bácsi Etelkáját – ezen nagy eszmék mozgatják ma is irodalmunkat. Bizonyára több a technikai ügyesség, raffiniertabb a leleményesség, melylyel a mese ez értékes magva kifejtetik – hanem elvégre is csik erre lyukad ki. Vidáman eviczkelünk a szépirodalmárkodás édesvizű habjaiban és gyermeteg ártatlansággal örvendünk a honi múzsa jambikus vagy magyar ütemű szelíd ömlengéseinek.

Lehet, hogy igaztalan vagyok, hogy túlzok. A dolog nem egészen így áll. Elvégre is a *színház* nagy mozgalmi s a *politikai pamphlet* pikantériájával nagyobb mértékben mozgatják társadalmunkat, különösen itt a központban, holott ezek gyakorta se nem s?elidek, se nem ártatlanok, se nem jambikusok.

Valóban, az eszmeszegénység mellett, a *férfiatlanság* határozó jellemvonása újabb irodalmunknak. Alárendelt érdekek s eszmék mozgatják, s az ür, mely a többi Európa eszmeköre, érdekei, küzdelmei és a magyar irodalom között tátong, merőben áthidalhatatlan. A közérdeklődést külön csak, egy-egy eszmei eredetiségénél fogva valóban érdekes szépirodalmi mű, bírja felkölteni. Különben a *társadalmi problémák* s egészen új tudományágak, egy-egy új részletkérdés, foglalják el a nagy közönség érdeklődését. The great exogamic fight-nak nevezte egy angol kritikus ama vitát, mely a vad vagy primitív törzsek törzsön belőli vagy kívüli házassága, az exogamia és endogamia részletkérdése körül, néhány éve az angol-amerikai irodalomban kitört, s a melyben Angliában az egész művelt közönség, még a nők is élénk részt vesznek.

A mi irodalmunk nem túrné meg az illetén tudományos részletezést és nem tanúsít érdeklődést a valóban általános jelentőségű kérdések vitatása iránt. Ez utóbbi állítás igazolására egy concret esettel szolgálhatok.

Európai szempontból nézve a legérdekesebb, legeredetibb és legtudományosabb munka, mely több év óta magyar író tollából folyt, kétségtelenül az a 300 lapnyi füzet, melytt *Schvarcz* Gyula, az athéni demokratiáról, illetőleg az athéni cultura dicsőítése ellen, (*Die Demokratie*) Lipcsében közrebocsájtott. Szerény nézetem szerint, e mű az athéni cultura bírálatában egy subjectiv doctrinarismus ferde szempontjaiból indul és helyenként irreveláns critériumokat alkalmaz, midőn p. o. tökéletlennek mondja az athéni műveltséget – mert hiányzott belőle az államilag szervezett jogtanulás. Maga a vezéreszme is, nézetem szerint, annyira túlmerész és paradox, hogy *Schvarcz* úrnak aligha sikerülend azt valaha bebizonyítani. Egész felfogását talán legtalálóbban jellemzi az a nézet, melynél fogva szerinte Marathonnal a legyőzött perzsák »a szelid fehér eráni férfiak« szászorta különb emberek voltak, a dicsően elhullt győzőknél; és hogy a délitáliai városok culturája messze fölülhaladta még a perikleskori Athénét is. Az eddig megjelent részek zömét különben Periklesnek (*Thukydidesben* közölt) ama halhatatlan »halotti beszédé«-nek czáfolata képezi, mely halotti beszéd az athéni demokracziának örök időkre szóló dicsénete. *Schvarcz* úr könyve tehát főleg *Grots s Oncken*-nek az övével homlok egyenest ellenkező felfogása ellen irányul. De hát ismeri-e közönségünk az athéni és minden idők demokracziájának leghatalmasabb jelenkori apologétáját, *George Grote*-ot, s a *History of Greece*-t? Hányan olvasták minálunk *Oncken* ama gyönyörű történet-politikai művét, *Die Staatslehre des Aristoteles*, mely nézetem szerint, mély eruditiója, éles felfogása és józan ítélete, végre a szokásos német abstract, phraseológiától ment világossága folytán a legkülönb mű, mely a második kötet megjelenése (1875) óta, Németországban a társadalmi tudományok köréből közrebocsáttatott. De hát ismeri-e közönségünk csak a *Thukydides* közölte beszédet magát is, mely a külföldi, de főképp az angol irodalomban, az írók és politikusok gondolkodásában mély nyomokat hagyott és lépten-nyomon idéztetik?

A magyar irodalomban, s a történet-politikai gondolkozásunkban nem venni észre nyomát, hogy arról tudomást vettünk volna: s így az az échaufement, melylyel *Schvarcz* úr kikél ezen észjárás ellen, magyar nyelven kifejezve, csaknem *komikus* volna. Nálunk nincsenek »kalokagathizálók,« s az athenizáló »kompsologia« tévelyeitől nálunk ugyan keveseket kell megóvni. Mert különben az elhibázott kiinduló pontok s az igazolhatatlan paradoxonok daczára, az a fényes, alapos görög irodalmi műveltség, mely műve minden sorából szól s a melyben *Schvarcz* összes újabb irodalmunkban jóformán egyedül áll, a felölelt tárgy világtörténelmi fontossága, s azaz eredeti önálló felfogás, melylyel e nagy kérdést tárgyalja, – mind ez munkája részére biztosítja a

külföldnek elébb-utóbb nyilvánulandó érdekét – mely már is bekövetkezett volna, ha művét nem német, hanem angol nyelven adja ki, – míg a mi közönségünkre, műveltjeinkre nézve ez az egész eszmekör merőben idegen, csaknem megközelíthetetlen.

Nagyon is ideje tehát, hogy e sziány viszonyok változzanak, hogy tartalmasabb szellem váltsa fel az uralkodó satnya műveltségét. Evégből a humaniorák tanulmányának átalakítása a fenjelzett irányban, egy nagy lépés lesz a javulás s erősödés irányában.

Eszerint a görög-latin tanulmány volna az összes oktatás alapjául veendő, mely ez egységes alapon azután három főcsoportra oszolnék.

1. *Philológiai tanulmányoké*, melyben az antik és modern nyelvek s irodalmak összehasonlító, oknyomozó és történeti alapon műveltetnének. Csak ezen *egységben* lesz némi termékeny eredeti tudományos siker elérhető. Nemcsak az uralkodó, hanem a *hagyományos* 1848 előtti magyar rendszer is ily eredményre egyáltalán képtelennek bizonyult. Misem illusztrálja ezt világosabban egy ténynél, mely eddigelé teljesen elkerülte kulturpolitikaink figyelmét. Ugyanis az 1848 előtti, helyesebben az 1825 előtti Magyarország híres volt *latinságáról*. Annyi kitűnő folyékonyágú s ékesszólású latin szónokot és publicistát nem számlált Európa egy állama sem, még Lengyelország sem. Mégis a latin nyelvismeret, történelem, irodalom ezen 1825 előtti Magyarországnak nem köszön semmit. Egyetlen egy eredeti szöveg-kiadás, egyetlen egy római történelmi ratificáció, egyetlen egy önálló (latin) irodalmi, bölcsészeti vagy történeti essay nem maradt e korból reánk, nem gazdagította a kortársak műveltségét. És ma, alig egy félszázad, alig egy harmincz esztendő múlva, ez az egész híres latin-magyar cultura úgy eltűnt, hogy a szellemekben, az irodalomban nyomot sem hagyott hátra, s egyedüli jelentősége abban áll, hogy *ea magyar* jog, alkotmány és történelem forrásainak nyelve még oly közeli századokból is, midőn a nemzeti szellem ezen ágai Európaszerte, már rég *hazai nyelven* műveltettek, s annak kifejlődését gazdagították. S ennek oka nem egyéb, mint hogy a magyarországi latin-ság köznyelven forgott ugyan s a memóriában ragadt, de *mert nélkülözte a tudományos módszer s eszményi czélok hatalmas rugóit, meddő maradt*. Tanuljunk a múltból, és vonjuk meg e ténynek consequentiáit mai tanulmányi rendszerünk reformja érdekében.

2. *A bölcsészeti tanulmányok csoportja*. Itt merőben új alkotásról van szó. Magyarországon a bölcsészet – néhány ritka egyesek külön igyekezetétől eltekintve – merőben ignota quantitas, s európai értelemben vett bölcsészeti oktatás Magyarországon még a mai napig soha sem létezett. Pedig ezt is meg kell teremtenünk, egyelőre távolról sem holmi önnálló, ere-

deti iskolák és rendszerek alapítása által, hanem pótolván a múltak mulasztásait, a történelmi és valóban eklektikus, *ismertető* irányban. Nem volna nagyobb veszély, mintha a teljes tájékozatlanságnak és bölcséleti gondolkozás fejletlenségének jelen állapotában, még egy igazán tehetséges fő is azonnal állást akarna foglalni és valamely iskola, vagy egyéni rendszer specialitásába lovalná bele magát és tanulóit. Erről nálunk csak évtizedek derekas munkája után lehetne szó. Egyelőre a metaphysikai rendszerek alapos ismertetése mellett, főleg az *empirikái s ethikai bölcséleti szakokra*, a lélektanra, a *természeti philosophiára* (miként azt fentebb jellemeztük) aesthetikára, történet- és jogbölcészetre, sőt az angol útmutatás szerint még a közgazdaság törvényeire is, *kellene a fősúlyt vetni*, úgy hogy a transcendentális philosophia problematikus és végérhetetlen speculatio helyett – melyek a magas fejlettségű culturák tetőpontját jelzik – egyelőre kiválólag azon ismereteknek bölcséleti elevatioja és appro fundatioja volna nálunk munkálandó, melyek a közműveltséggel, az étellel szorosabb, realistikusabb összeköttetésben állnak. Alulról kellene kezdeni s a történelem, a jog, a művészet, a társadalmi mozgalmak szemléletét, felfogását mélyebbé és magasabbá, nemesebbé tenni. Így majdan szervesen kifejlik az érzék és hajlam a metaphysikai speculatio légfensőbb rendű problémái iránt. A bölcészeti szaknak tanulmánya e szerint ép oly kevésbé szorítkoznék tehát merőben az abstract philosophiára, mint ahogy a philologiai iskola nem szorítkoznék a nyelvtanra és syntaxisra, hanem mindkettő a társadalmi tudományok egész széles körzetéből kölcsönöznék *élő anyagát*. Csak ez anyag feldolgozása módszerében, mondhatni, egyedül más-más oldalának kiszemelésében, rejlenek a különbség. Az egyik a *nyelvek* organismusát bonczolva, nyomozná a belőlők szóló szellemet. A másik ennél szélesebb kört felölelve kutatná az eszmény, a szellem, a nagy erkölcsi critériumok érvényesülését. Mindkettő a *törvényesség* megállapítása, a szerves, *rendszeres ismeret* után törekednék.

3. *A történelmi tanulmányok csoportja*. Itt az oxfordi schéma lebeg szemem előtt egy lényeges kibővítéssel. A Modern History School mellől el kell törölni a modern-t, a mint Freeman is imént idézett tanulmányában követeli. Egy 3-4 évi egyetemi tanfolyam, mely az antik történetirodalom es nyelvismeret alapján kizárólag a történelemnek szenteltetett, nyújthat már bizonyos összefüggő áttekintést az ó-kori és' modern (az angolok, modern történetnek« neveznek mindent, a mi nem antik) valamint a hazai történeten végig. De arról szó sem lehet, hogy az egyetemen a tanulóval maga az *egész anyag* közöltessék, melyet egy ember elméje soha sem lesz képes csak megközelítőleg is felölelni. A fődolog a kutatás módszereinek elsajátításában, a történelmi szellem és felfogás ébresztésében, s a legjelesebb minták eredeti

ismeretében, a további önálló tájékozódás, kutatás és végre az *ivás* képességében rejlik. Ennél fogva ezen csoportban szükséges lesz, egy egész sor speciális tantárgy tanulmányozását, művelését kötelezővé tenni. Ilyen a bölcsészet s irodalom, hazai s európai közjog és nemzetgazdaság; a földrajz; a statisztika alapelvei, stb. Minél több ilyen, szorosan történelminek nem nevezhető, ismeret tölti el a történettanulót, látköre annál tágasabb, történeti felfogása annál mélységesebb, annál többoldalú lesz, *A magyar történetirodalom* pedig, mely eddigelé olyan kevés súlyt fektetett az intézmények, s a művelődési korszakok történelmére, úgy hogy e tekintetben még a kezdet legelején állunk, – a magyar történelem művelése mindenek felett reá szorulna, az ily irányú előkészítő tanulmányokra.

Reászorul továbbá a *formának* a művészi alakításnak az eddiginél gondosabb kezelésére, hatása titkainak szorosabb ismeretére. Evégre a *klasszikai történelmi művek* beható eredeti tanulmányát nem pótolhatja serami; egyetlen modern-történész sem versenyezhet Thukydides és Tacitus művészetével.

A magyar történettanulmányra nézve, a klasszikái tanmódszer, még a speciális *hazai források* értékesítése, feldolgozása tekintetében is. nagyfontosságú, sőt egyáltalán nélkülözhetetlen. Ne feledjük, hogy a magyar történet forrásaioak nyolcz-tized része *latin*, és hogy még ezen, néha barbár, néha azonban elegáns latinságú (a történészeknél) szövegek kritikája, hermeneutikájaazon nyelvnek tökéletes ismeretét kívánja meg, melynek szavai, értelme kinyomozandók.

Hogy a *görög* nyelv nemismerése mekkora hézagnak, hátránynak bizonyult eddigi történetkutatásunk folyamában – ismeretes. A byzanci írók feljegyzései, a vezérek s az Árpádkori királyok századainak elsőrangú forrásai és még a jövő feladata lesz, behatolni ezen nagyterjedelmű irodalom részleteibe, ama codexeket, incunablnakat átkutatni, melyek hazánkat érdekelhetik s a melyek inkább Olaszországban s a Bodleian kéziratai között lesznek feltalálhatók mint a keleten. Mindez azonban folyékony görög nyelvismeretet igényel. E nélkül a történetírás terén a magyar nem les-, képes nemzeti hivatását betölteni. Ne feledjük amaz intés tanúságát, mely azon tényből szól nekünk, hogy *Attila* történetét *franciából* kelle fordítatnia azon magyar nemzetnek, mely ezer esztendő óta a hunnok utódja, Attila birodalmának restaurátora gyanánt szeretett szerepelni.

S ezzel befejeztem volna a humaniórák tanulmányi reformjának schemáját. Azonban nem lehet a kérdéstől búcsút vennem, a nélkül, hogy azon legfőbb érvre ne renectáljak, melyet a klasszikái tanulmányok ellenségeinek tárháza rejt s a melyet mindig bizonyos diadalmas önérzettel szok-

tak elészedni. Azt mondják ugyanis: hiszen eszünk ágában sincs a Plató, Tliukydides és Euripides jelességét tagadnunk, hadd olvassa is, akinek ezekre szüksége fan – hanem fordításban, Mire való volna a fordítás, ha minden embernek hosszú évekig nyelvtani szörszálhasogatásokkal kellene bibe-
lődni?

A ki ilyen érvet hangoztatna, arra bízvást ráfoghatod, t. olvasó, hogy *sohasem olvasta valamely klasszikusnak fordítását*. Mert a ki ilyet olvasott, az ismerni fogja amaz olthatatlan sóvárgást, melyet a legjobb fordítás – epén a classica literaturaköréből – az *eredetinek ismerete* után ébreszt. A fordítások olvasása vezet rendszerint az antodidaktákat a görög és latin nyelv tanulá-
sára; az iskola végzettek az serkenti korábbi tanulmányaiknak felélesztésére és bővítésére. De mihelyt csak egy pontra is írói avagy tudományos célból szükség van, azonnal beáll az eredeti szöveg consultációjának kényszerűsége sőt kötelessége. A fordítás nagyjában közvetíti és megkönnyíti ugyan a meg-
értést, de az eredetinek árnyalatait, praecisióját még a legjobb fordítás sem képes visszaadni sőt gyakran még az igazi értelmet sem adja vissza, – az írónak vagy tudósnak pedig rendszerint epén ez árnyalati praecisióra van szüksége.

S azért könnyű belátni, a mit különben a tapasztalat is tökéletesen igazol, hogy a klasszika literatura *fordításai*, commentárjai, ismertetései és feldolgozásainak *terjedése szoros összefüggésben áll magával az eredeti nyelv-
és forrástanulmány* terjedtségével. Minél terjedtebb és behatóbb lesz ez eredeti forrás-tanulmány, anuál több classica literatúrai fordítás, kivonat és fel-
dolgozás fog az illető társadalomban keringeni; miként azt a három nyugati vezérnép példája meggyőzően illusztrálja. Ellenben több görög és latin iro-
dalmi fordítás kering-e Magyarországon, mint ama nagyobb államokban, mert mi nem tudunk görögül és csak gyöngén latinul? Ellenkezőleg; nálunk jó-
val kevesebb van forgalomban, *sőt mondhatni epén nincs*. Holott *fordítóknak*, tehát oly embereknek, kik az eredetit tökéletesen bírják, soha nem voltunk hij-
ján; csak az olvasók hiányoztak. Közönségünk aSymposiont sem eredetiben, sem Hunfalvy P. úr fordításában nem kívánta olvasni. Egész apodiktikus
bizonyossággal merem állítani, hogy bárki, klasszikái műfordítást Magyaror-
szágon csak olyan ember házában, kezében látott, a ki az eredetivel is szokott toglalkozni. S azért a fordítás-olvasmány érével Magyarországon ne álljon elő senki sem.

E közbevetés után, még csak egy szót a fentebbi schémáról. Azt hiszem, szembeszökő a különbség s az elvi ellentét, mely e pro-
fanám s a fennálló tanulmányi rend között fenforog. A végső siker e rend-
ben kívül sok minden egyébtől függ; de abból nem az következik, hogy

nem a lehető legjobb, legczélszerűbb rendszer megállapítására kellene törekedni.

Annyi áll, hogy ha a fentebbi program kivitele sikeresíthető volna» akkor nemzeti közműveltségünk egy jelentékeny fokozattal emelkednék. S az ifjak, kik e rendszer szerint nyerték volna kiképeztetésüket, szellemi fegyelmzésüket, normális igyekezet és képesség mellett, idővel egy tömböt képeznének, mely a rendszeres, széles látkörű s alapos ismeretnek s ennél fogva a valódi tudományos és eszményi aspiratióknak gárdája volna Magyarországon. Ily tömbre pedig az országnak égető szüksége van. Ilyetén szerves és eszmei s ép azért *teremtőképes* tanulmány nélkül Magyarországon nem lesz tudomány és soha nem lesz európai értelemben vett irodalom.

A fentebbi trifurcáció nemcsak a tanári vizsgálat, hanem a *philosophiai doctordtus* tekintetében is kizárólag és kötelezőleg érvényesítendő volna. A ki e heroin terjedelmes, intensiv tudománycsoport egyikében *fensőbb rendű*, a középiskolai *tanárjelölnél magasabb* s alaposabb ismereteket vél tanúsíthatni, az jelentkezék a bölcsészettudori szigorlatokra. Hanem, hát nem. Jelenleg megfordítva áll a dolog; és csak a bölcsészeti kar jelen szerkezete mellett történhetett, mert más karoknál ehhez hasonlóra már vizsgál-szervezetüknél fogva nem is lehetett eset, t. i. hogy valaki tudor, sőt egyetemi magántanár lettére a középtanodai tanárvizsgálaton megbukott. Ez az egy adalék is untig eléggé igazolja a fennálló rendnek tarthatatlansága[^], ferdeségét. Megengedi, hogy valami részletisméből tudorok, docensek avattassanak, sigy megengedi az üres, sőt félrevezető titulaturák szaporítását; ahelyett, hogy a kellőn összefüggő, mennyiségileg és minőségileg tartalmas tudás iránt szerezne és nyújtana biztosítékot.

V. E program hatása a nemzeti szellem fejlődésére.

Azonban a hatás, melyet ily rendszer alkalmazása és sikeres keresztülvitele gyakorolna, távolról sem szorítkoznék a tanulók és tanítók egy szűk csoportjára. Nagyhorderejű és üdvös kihatásai a nemzeti szellem egész irányára, az irodalmi színvonal magaslatára, a nemzeti erkölcsök nemesítésére, sőt a társadalmi munkarend javítására s az *összes közgazdasági munkakedv és munkabecsülés* emelésére, ki nem maradhatnának.

Az irodalom és művészet éltető talaja a tudomány. E mondás közhelynek, közhelyi igazságnak tetszhetik, a mi nem zárja ki, hogy Magyarországon teljesen ignorálják. A tudomány és művészet kölcsönviszonya annyira szoros, *hogy az utóbbi egyenest az előbbiből foly.* S ez már merész állításnak tetszik, melyet azonban a történet, a tények tökéletesen igazolnak. Különben ha már a botanikus és vegetationális hasonlatok sző virágos terére léptem, szabadjon a fentebbinél szabatosabb képpel jelezni e viszonyt. Tudomány és művészet *egyazon* törzsnek, ugyanazon nemzeti szellem és egységes kultúrájának gyümölcse és virága. A *virág* nemessége, színpompája, illata, egy arányban lesz a *gyümölcs* nemességével, épségével, élvezetes ízével.

De minden hasonlat sántikál, különösen az ilyen elvont és mégis oly sokoldalú kérdés megvilágosításában; s ezért hagyjuk a hasonlítgatást.

A mi a nemzetek között egyenlőtlenül van kiosztva, az a *teremtőképeség* az egyes művészeti ágak tekintetében, melyhez én természetesen a művészeti alkotás legtökéletesebb, legmagasztosabb nemét, a költészetét is számítom. A szellemi élet azon tökéletes harmóniája és arányosságának, mely *productio* és *receptio* között *Athénében* fenforgott, az emberiség történetében Párja nincsen s ama görög köztársaság örök fényének voltaképi forrása.

De a mely nemzetől megtagadtatott az alkotó képesség, az a *receptio*, az élvező tehetségtől azért még nincs megfosztva. És merem állítani, hogy a nemzetek értéke, kultúrájának színvonala tekintetében ez az élvezeti képesség a legfontosabb, a pótolhatatlanabb, melynek ébresztése a köztársaság által tervszerűleg célbaveendő, mert célbavehető. Ez a képesség azután – nem

egyeseket, de nemzeteket tekintve – távolról sem valami velünkszületett, külön művészi hajlam, vagy külső viszonyok folyománya, hanem tisztán *szellemi munka eredménye*.

Ez állítás igazolására s illusztrációjára nem ismerek alkalmasabb példát annál, melyet az angol s a magyar nemzetnek összehasonlítása nyújt.

Az angol nép speculativ irányzatának megfelelőleg az összes művészetek terén csak egyetlen egyben tanúsított önálló, alkotó képességet, de abban aztán óriásit is, s ez a legszemlembb művészet, a költészet tere. Minden egyébben ép oly végtelenül tehetségtelennek bizonyult, a mily nagynak amabban. A képzőművészetek köréből az egy építészet az, melyben az önálló reproductiónak árnyát tanúsította. A zenére egészen képtelen. A festészetben improductiv; szobrászata középszerű. És mégis mi az eredmény? Daczára annak, hogy a természet megtagadta tőle mindazon közvetlen ügyességeket, melyek a művészi productio és reproductiónak mintegy speciális technikai képességei, mégis a legvirulóbb, a legerjedettebb, az összes felső- és középosztályokat átható művészi, zenészeti életet képes két század óta felmutatni. Ez pedig tisztán a szorgalom, a magas értelmi és lelki cultura gyümölcse, melyet e nép elért. Mert az emberi szellem az egyoldalúságot elvégre soká nem állja ki. Egy társadalom, mely differentialis calculusok megoldásában, ékiratok kibetűzésében és görög drámák elemzésében találja kedvét, mely egy Shakespeare-t és Milton-t produkál, elvégre is meg fogja kívánni a zenéből és festészetből is a maga részét, bárha nem is volt képes méltó zeneszerzőket és festőket produkálni. Csakhogy e zenei részt Händelbe és Beethovenbe mélyedve fogja keresni, s a festőit Raphaelben és Tintorettoiban, bekalandozva értők Olaszország romladozó egyházait. S így ékesíti a nemzeti szellemet, művészi szemléletét – aratva ott is, a hol nem vetett. Es Shakespeare és Milton, sőt Byron is, volna-e képzelhető máshol, mint a magasratörő, e komoly és lankadatlanul munkás szellemek honában.

Magyarország ennek homlokegyenest ellenkező képét mutatja. A magyar fajnak nagy művészi képességei lépten-nyomon nyilatkoznak. Alig lesz ország, hol annyi tehetséges naturalista zenészre és rajzolóra akadni, mint hazánkban. De e nagy technikai képességnek – valljuk be – a kellő iskolázáson kívül, mely elvégre szintén csak formai képzés, *hiányzik szellemi tartalma, eszményi lendülete, lelki szükségérzete*. S e hiányon a kiváló technikai képesség hajótörést szenved. De ha az utóbbi évek folyamában egyes teremtő művészek ki is váltak – ezekkel szemben a tudatlanok és közönyösök akkora tömege áll, mint Nyugot-Európán sehol máshol: azaz hiányzik a művelt közönség.

Legjelentékenyebbek a magyar művészi génius sikerei a festészet terén, tehát azon művészetben, melyben a szemlélet és művészi *reproductio* eleme a legnagyobb szerepet játsza. Nevezetes véletlen (?)₂, hogy a leghíresebb magyar festők *realisták*.

De a miben a magyar szellem eddigelé csaknem teljesen terméketlennek bizonyult, az a művészetnek ama legnehezebb, legküzdelmesebb, legcomplicáltabb faja, ama kitünőleg *constructiv* művészet, melyben a szép ideál egy gyakorlati szükségekre szolgáló alkotvány körvonalai közül válik ki – az *építészet* terén. De sokkalta jellemzőbb és tanulságosabb azon idegenkedés vagy legalább is teljes érzéketlenség, melyet a magyarság a *zene*, a valódi, az abszolút zene iránt tanúsít. Magyarországon *szó sem lehet a valódi* értelemben vett *zenei életről*, és ha e tekintetben a fővárosban észlelhető némi mozgalom, az nem a sajátképi magyar elem érdeklődésére támaszkodik. Pedig a zenében szó sem lehet a képesség hiányáról. E képesség igen jelentékeny; hanem, mint minden kifejező, alakító képesség, természetesen *azon tartalomnak visszaadására szorítkozik, mely eltölti*. E tartalom nem más, mint ama magyar népi zene, melyet a cigány hegedűjén, a magyar naturalista zongorán oly páratlan zamattal tud visszaadni. E zene kétségkívül eredeti, megragadó, sőt szép is; de szellemi tartalma nagyjában megfelel a magyar népdalnak.

Már pedig a műzene, a valódi zene a fensőbb régiókban kalandozik. Az F.-moll sonáta, vagy a kilenczedik symphónia tartalmának nem egy népdal felel meg. E zene a kedélynek és bizonyos tekintetben az *értelemnek* legfinomabb idegszárait hozza rezgésbe, s azért rezgést csak ott okozhat, a hol illetén finom idegszálakra egyáltalán talál. Receptiójának szellemi médiuma – bármit mondjanak az entusiasták – a *speculáció*. Az nem merő véletlen, hogy a legnagyobb zenealkotások azon nép lelkében fogamzottak, mely transcendentális bölcselkedéséről vált híressé – a német népben. A kölcsönhatás, a szellemi mélység s a kedély bensősége között, a *mindennemű* abstractumok felfogása s élvezése között, a lehető legszorosabb. És ha egy nemzet a zene terén, a *kifejezés fényes technikai tehetségei mellett*, nem tanúsít sem teremtő erőt, de még kellő érzéket sem a magasabb rendű zene élvezete iránt: akkor a bajokat nem speciális körülményekben kell keresni, hanem a *nemzet egyetemes szellemi fejlődésében*; a szellemi speculáció hiányában.

Ha különösen kiemeltém zenei műveltségünk ezen viszonyait, főleg azon okból tevém, mert legélesebben jelzik gondolatomat. Magyarországi művészi életének alárendeltsége, fejletlensége, aléltsága, nem valami speciális technikai képzés hiányán sarkall, hanem az alapvető feltételek híján

az éles gondolkodás és képzett elmék, a széles ismeretek és művelt lelkek hiányán, a tudományos munka hiányán, mely fegyelmezi s edzi az észet, s a művészi perceptióra s Ízlésre is egyedül képesíti. Mert, ismétlem, nincs tévesebb nézet annál, mely ez Ízlést, e perceptiót merőben velünk született, természetadta tulajdonságnak tekinti. Sem a művészet, sem a műízlés magasabb fokozataiban nem az a természeti növény, szerény mezei virág – *hanem mesterséges dolog és par excellence munka, fáradság és training eredménye.*

Azért nincsen nevésegebb és szájalmasabb, culturpolitikánk azon ferde, és ha a szó oly visszasztító nem volna, mondanám szédelgő irányánál, melyben a teendők egymásutánját a tetején vagy oldalt kezdi ki, de az alappal, melytől minden függ – nem törődik. Rajongunk a speciális *mi-intézetekért*, sőt gyér filléreinkből alapítunk is ilyeneket – gyarló sikerekkel – a helyett, hogy minden műszeret és műértés lelki forrásáról egy alapos, nemes és folyton tevékeny nemzeti műveltség teremtéséről gondoskodnánk.

Azt pedig sem színházak, sem zene-akadémiák és festő-iskolák nem alapítják, *hanem egyedül az észet fegyelmező tudományok.* Az ilyen tudomány fog teremteni műveltséget, a műveltség lelket, mely a művészet élvezete után sóvárog, s e sóvárgás, a valódi benső szükség elő fogja teremteni e művészi élvezet eszközeit és tárgyait. Minél műveltebb jogászaink és tanáraink lesznek, annál nagyobb lesz a kereslet jó zene után. És *irodalmunk* annál mélyebb, annál férfiasabb lesz, minél nagyobb lesz az éles, férfias foglalkozású elmék száma a tudomány terén.

A fentebbi logikai egymásutánnak tökéletes felforgatása culturpolitikánkban, mely mindenféle műeszközöknek s intézeteknek, színházak és versköltő pepiniére-eknek mesterséges szaporítására törekszik – a távolállóban vagy a szelíd őrjöngés, vagy a rosszakaratú, de legalább is lelkiismeretlen önzés benyomását kelti.

Egyedül a tudományos színvonal emelése teremthetne tehát tartalmas nemzeti művészetet s irodalmat. S az első lépés a tudományos színvonal emelésére, mégis a közoktatás terén teendő.

Ne feledjük, hogy az *erkölcsi* színvonal, a *közéleti jellemesség* is szorosán összefügg a *tudományos műveltség* mértékével. A történelmi ethnographia és sociologia ma már tökéletesen eloszlatták azon költői phantasmagóriát, mintha a lelki szegénységgel, a primitív műveltséggel egyszerűbb, de már azért jobb erkölcsök is járnának. Ennek ellenkezője a valóság; *az erkölcs is cultural fejlemény*, s azon erkölcsi alapelvek, melyeknek a keresztyén civilisáció társadalma közemberiségi hatályt szokott tulajdonítani, magában ezen társadalom keretében is a különböző culturfokokotok

szerint igen lényeges eltéréseket mutatnak – seulement il y faut regarder de près – s a legelső műveltségi fokokon egyáltalán nem is léteznek. De nálunk, főleg a *közélet*, tehát az uralkodó és szereplő rétegek tekintetében, a kérdés ezen oldaláról nem lehet szó. Hanem szó lehet azon magasabbrendű műveltségi processusok, azon műveltségi »átszellemülés« (mint a német mondja: Durchgeisterung) hatályáról vagy hiányáról, melyekkel az erkölcsi és jellembeli scrupulositás és finom tapintat mértéke oly nyilvánvalólag összefügg. A szellemi *naivság*, egy bizonyos vegetáló s egyedül materiális boldogulásával törődő élet, »von des Gedankens Blässe unangekränkelt« igen alkalmas arra, hogy a közdolgok elhatározásai között s a közérdekek intézésében vajmi könnyen túltegye magát mindenre és *mindenre képes* legyen.

Hiszen a *benső* lelki küzködésekről általában mégis csak ott lehet szó, hol élénk és kifejtett szellemi élet van. A sancta simplicitas kedélybensősége, természetes erkölcsi érzeke és veleszületett jellemessége tényleg sokkal ritkább és gyérebb, mint azt bizonyos érzélgős köznapi felfogás feltenni szereti.

Nem akarom ez eszmét hazai közviszonyainkra, társadalmi erkölcsainkre alkalmazva részletezni. De talán a tapasztalatból igazolható volna *Bacon* ama híres mondásának adaptíója, mely szerint kevés tudomány elvezet az Istentől, sok tudás visszavezet hozzá; a felületes, félműveltség talán rontólag, corrosive hathat az erkölcsökre; egy harmonikus, alapos műveltség finomítani s edzeni fogja az erkölcs és szellem szöveit. A nagy szellemi képességekkel és gazdag műveltséggel való cynikus visszaélés esetei egészben véve mégis főképp ritkaságuk, benső ellentmondásuk meglepő voltánál fogva válnak olyan feltűnőkké, és rendszerint valamely orvosolhatatlan organikus hibán, avagy különös fékezhetetlen szenvedélyeken sarkallnak.

Ámde az emberek nagy tömege természettől fogva sem különösen jó, sem különösen rosszindulatokkal és tulajdonságokkal nem bír, s a környezet, a viszonyok és főleg a *nevelés, melyet az élet mindennemű iskolájában nyer*, határoz szellemi s erkölcsi kifejlődésének minőségéről.

Végül marad a *munka* nagy kérdése, mely a magyar társadalom sajátlagos viszonyai között különösen nagyfontosságú.

A fentebb vázolt tanulmányi programnak érvényesítése, ismétlem, meggyőződésem szerint, jelentékenyen közrehatna társadalmunknak szellemi munkaképessége, de egyúttal *összes szellemi és anyagi munkaösztönei, munkaszoktatása* emelésére.

Az *egyén szellemi munkaképességének* emelkedése, magától értetődő folyománya volna. Ha az iskolában, az egyetemen az alapvető és *legnehezebb* ismeretek elsajátítására, a vasfegyvelmezésű, penetráns elmék képzésére, az elvont

eszmei dolgok perceptiójára helyezzük a fősúlyt, akkor oly nemzedéket nevelünk, melynek kedve, képessége, de fékezhetetlen ösztöne is lesz a mindennemű alkotásra, munkára, továbbképzésre.

Mert jelenlegi improductivitásunk valóban csudálatos és megdöbbentő.

Ha tekintjük, hogy a nyugati népeknél egy-egy ember a munka, productió és (szellemi és társadalmi) *élvezet* mekkora és mily különféle tömegét győzi, kétségbe kell esnünk szellemi és *physikai* structuránk inferioritása, de mindenesetre képzésünk, ama *training* fogyatkozása, alárendeltsége felett, mely bennünket oly egyoldalú, szegényes és csekély termelésű életre nevelt.

Azt mondják, hogy Nyugat-Európában az állami és a társadalmi élet nagy concentration nivellálják az egyént és képességei érvényesítését a rideg, atomizáló munkafelosztás részleteire szorítják.

De tényleg sehol sincs akkora egyoldalú, szegényes munkafelosztás, mint Magyarországon, a szellemi munka és hivatások terén. Ha valamelyikünk egy részletbe, mondjuk, p. o. valamely törvénykezési vagy közigazgatási ágba vagy egy közművelődési vagy irodalmi kérdés specialitásába kapaszkodhatott, ha abban tájékozta magát és némi anyagot kisebb-nagyobb mérvben élvezhetően és pragmaticce összeállított – akkor minden további ismeret és másnemű munka kötelezettsége alól felmentettnek hiszi magát, legalább is közönyvel néz minden más szakra és szédelőnek tekintené azt, a ki csak fel is tenné róla, hogy specialitásán kívül egyébbel foglalkozik.

S azért épen ifjú nemzedékünkben nem is mutathatunk fel senkit és semmit, a ki csak távolról is egy Macaulayhoz és működéséhez volna fogható, azon Macaulayhoz, a ki Anglia legnépszerűbb történésze létére, az egyedüli szerves törvénykönyvet dolgozta ki (az indiai büntetőtörvényt), melyet Anglia legújabb időkig egyáltalán birt, s e törvénykönyv kidolgozása alatt a görög és latin remekírókat ismételve és oly szerzőkre is kiterjedve olvassa, melyeknek még nevét sem ismeri a magyar közönség – mint az nővérehez intézett leveleiből (Trevelyan, Life of Lord M.) kitűnik. Anglia legnagyobb publicistája és legművészibb politikai szónoka, *Burkemk*, a fenségesről irt aethetikai értekezése alighanem a legjelesebb angol aethetikai dolgozat is. *Hallam*, a ki az angol alkotmány-történetet a legbehatóbb közjogászai éllel tárgyalta, szépirodalmi essayista volt élete végéig.

Egy *Dühring*, az a vak berlini bölcsészeti és nemzetgazdasági író, a ki nyilvános pályázaton a *göttingai* egyetemen (míg a berlini őt mint docens-t socialista irányra miatt száműzte köréből) megnyerte a *mechanika* történetének pályadíját – Magyarországon egyszerűen képzelhetetlen.

Az ilyen képesség és működés eszménye lebeg előttem, midőn hazánkat illetőleg a valódi teremtő képesség és sokoldalúság hiányát emlegetem.

Ezen sokoldalúsággal nem lehet összetéveszteni ama másik, hazánkban nagyon is divatozó sokoldalúságot, mely szerint bizonyos emberek a szellemi, társadalmi és politikai élet *minden* terén egyaránt, nem *otthon* ugyan, de *ott* vannak, a vezérszerepet s a szót viszik s a nélkül, hogy a tárgyakat ismernék s eszméikkel bírnának, a társas szervezkedés és ügyintézés *formaságaiban* szerzett routine-nal imponálnak a közönségnek, mondhatni a nemzetnek; és miután egy félszázadon át mindennemű gazdasági, közigazgatási, irodalmi és politikai társulat közgyűlésén szónokoltak s a társadalmi vezetés élére léptek, mint társadalmi, sőt néha nemzeti vezérférfiak hálnak meg – hogy két hét múlva nevök is feledésbe merüljön: hisz tényleg nem produkáltak semmit. Ki ne ismerné őket? Bármily elvonulva élj – ők elhatolnak magányodba a sajtó hírterjesztő, dics-zengő médiumán keresztül.

De nemcsak ezen *egyéni* szellemi munkabírás s valódi sokoldalú produktivitás fokozásában nyilatkoznék egy reális műveltség s a szellemi hivatások alapos, eszmei szervezetének nagy vívmánya. Kiterjedne az, mint fentebb emlitem, az összes társadalmi munkaszervezetre s a *közgazdasági munka fokozására* is.

Némi részletezés azonnal felvilágosítani és igazolni fogja gondolatomat.

A. magyar társadalmi szervezetnek jelenleg két nagy baja van. Az egyik, hogy az anyagi boldogulás és megélhetés legfőbb ágai vagy teljesen hiányzanak, mint a nemzeti ipar, vagy korlátoltak és pangók mint a kereskedés, vagy hanyatlók minő a mezőgazdaság.

A másik baj azonban, mely a *dolgok* ezen szerencsétlen állapotánál csaknem veszedelmesebb, mert az *emberekben* rejlő, az hogy társaságunkban hiányzik a valódi *munkaösztön*, s az iniciativa erélye a gazdasági élet azon ágainak megragadására, akkora térnek elfoglalására, a melyek tényleg az igyekvő és szorgalmas előtt nyitva állanak, a mekkorát a kedvezőtlen közviszonyok daczára is meghódítani lehetne.

S a munkaösztön ezen hiányát, az egyéni iniciativa lohadtságát, erélytelenségét *tanulmányi rendszerünk kitűnőleg előmozdítja*.

Arra lévén t. i. alapítva, hogy *leszálljon* a társadalmi tehetetlenség és munkakerülés alacsony színvonalához, tömegesen átúsztatni enged és mindenféle *névleges* minősítéssel ruház fel egy olyan ember-sokaságot, a melynél az úgynevezett »szellemi hivatások«-hoz csak a szellem s a hivatás hiányzik.

Elvégre is tizenkét esztendő meg nem erőltető dolgok némi memoralizálásával s igen sok egyéb szórakozással és recreatióval tölteni – már magáan véve is a más kereseti szakok rideg előzményei- és kezdeményeihez képest yan csábító, az ellentét a »jogás« urasága s a kereskedőségét közönséges

és szünettelen törődése között oly nyilvánvaló s az előbbire nézve annyira kedvező, hogy voltaképen isten csudája, ha nálunk *nem minden* ember lesz jogászsza, vagy valamelyik regényirodalom professorává.

Az eredményt ismerjük. Boldog, boldogtalan, főleg a jogi, de egyéb szellemi hivatásszakokra tódulván – ma, a magyar állam független rendezkedésének 12-ik évében, az ország tele van perek nélküli ügyvédekkel, alalmazna fizetésű, reménytelen hivatalnokokkal, állomás nélküli tanárjelöltekkel, térnélküli irodalmi mesteremberekkel és mindenféle aspiránssal, a kinek épenséggel semmije sincs.

A hol egy kis vagyon, értelmiség, tehetség van, az azonnal a »fensőbb«, »tanulmányok« irányának fordul. Ez az értelmiség és művelődési ösztön talán kevés volna egy angol kereskedő vagy franczia harmadrangú iparos szükségleteire és határozottan kevés lesz egy valóban jogtudó ügyvéd és bíró vagy egy kellően képzett tanár nehéz és magasrendű igényeire – hanem mindegy; egy kis vagyon, némi társadalmi tisztesség, s a honi »józan ész« mellett csak nem lehet a fiúból kereskedő, vagy iparos? Gazdának pedig az apa csak legostobább fiát szánja, a kit »okosabb«-ra képesnek nem tart – kivéve a gazdag mágnások és nemesi nagybirtokosok ritkuló sorát, kik fiaikat egyáltalán semminek se szánják – hisz a tisztek gazdálkodnak – ha csak főispánnak vagy miniszternek nem.

Ily viszonyok között, a midőn minden képesség és társadalmi disz és tisztesség elfordul a sajátképi kereseti ágaktól, természetes, hogy ezen kereseti hivatások színvonala mélyen alászáll, illetőleg csaknem mozdulatlan s a *gazdasági productió maga is alanti, csaknem stationárius*. Az iparos és kereskedelmi foglalkozásokban még mindig valami páriaszerű lévén, sehol sem oly rohamos, de egyszersmind oly egyoldalú az, a mit Stein, »die aufsteigende Classenbewegung«-nak nevezett el – t. i. a némi sikerrel dolgozott, némi emberséges állapotra vergődött iparosok és kereskedők gyermekeinek, a »tudós professiók« felé való tódulása. De azonfelül újabb időben még oly elemek is nagy számmal lépnek e térre, kiknek kedvezőtlen s alanti életviszonyai között az anyagi eszközök s a műveltségi hagyományok is hiányzanak, melyek, egyes jeles tehetségű és lankadatlan buzgalmű ifjak dicséretes kivételeitől eltekintve, ezen magasabbrendű hivatások sikeres előképzésére és majdani méltó betöltésére nélkülözhetetlenek.

Az eredmények kézzelfoghatók. A magyar társadalom iránya ma is az, a mi az 1848 előttié volt: t. i. egy táblabírói, honorátior osztály tagolatlan egyforma tömegévé olvadni – a milyen volt a régi lengyel *slachta*, a nemesség egyenlő és fokozatnélküli rendje. Mégis egy nagy és végzetes különbséggel. Az 1848-dik év előtt ez irány csak a ki-

váltásgolt osztályokra terjedt ki. Ez év óta a *nem privilegizált* osztályok is felvették az alkotmány sánczai mögé és most ők is kérik az egyenlőségi és szabadsági részt a nemesség történeti előjogából – *a solid munka kerü- léséből*.

Nincsen európai értelemben vett *társadalmi tagolatunk*.

Ezen eszmei aspirációira és szellemi értékére nézve egyenlősített tömegben pedig, mint minden nivellált tömegben, szükségképen bekövetkezik bizonyos szellemi depraváció, az erkölcsi s értelmi niveaunak egyenlősített alantiséga, a munkaképesség és productió gyérsége.

Ez állapotot, mely az összes társadalmi alapdispositók eredménye, lényegesen előmozdítja a fennálló tanulmányi rend selejtessége és még gyarlóbb kivitele *s a szellemi igények azon alacsony mértéke*, melyet az állam és társadalom az egyéni képességre és tevékenységre alkalmas.

E viszonyoknak azonnal, idővel pedig gyökeresen meg kell változnia, javulnia, a mint a nemzeti munka *egyik* ágában, a *szellemi munka terén* az igények fokozatnak s a mérték emeltetik, s egyáltalán a *munka*, még pedig a *szellemi erő fejlettségén alapuló* munka elve proclamáltatik és érvényesítetik, a »tudós professiók« körében.

Mihelyt az oktatási rendszer a felső iskolában szellemfejlettségi és *anyagfeldolgozási* tekintetben nagy igényekkel lép fel az egyes tanuló irányában, azonnal beáll bizonyos társadalmi natural selection, egy fajkiválás, mely csak az erősöket, képeseket és komolyan elszántakat – egyszóval azokat, kik a szellemi munkára hivatva vannak – tűri meg a pályán; a gyöngeket, hivatlanokat és henyéket pedig elvesztvén, idővel más életpályák, *másnemű munka* felkarolására szorítja, melyen a köztársaságnak csak oly hasznos polgárai lehetnek, mint amazok.

Maradna tehát a szellemi hivatások terén a buzgó törekvés, az erős szorgalom s a legalább is közepes tehetség. Ezt pedig már tanuló, különösen egyetlen tanuló korában, a rendszeres, fegyelmezett és fegyelmező munkára szoktatná, sőt kényszerítené egy szerves tanulmányi rendszer. E munkaszoktatást és képességet azután a szellemi hivatásszakok neveltjei kivinnék magukkal az életbe és képeznének hivatásuk terén, egy *magasrendű munkásosztályt*, – a szó legnemesebb értelmében munkását – melynek példája, élete már magában véve *egy társadalmi, erkölcsi erőt* képezne, a melynek hatásai csakhamar érezhetővé válnának. Mert lehetetlen félreismerni a szoros kölcsönviszonyt és közrehatást, mely a különböző hivatások és munkakörök mértéke és színvonala között egy-ugyanazon társadalomban fenforog. E hatás működését s okait talán nehéz kimutatni, de *eredménye* kézzelfogható. Egy nemzet társadalmában az ügyvédek és tanárok szakképzettsége ép oly magas

lesz, minő a kereskedők és gazdák igyekezete s értelmisége. Anglia kitűnő görög tanulói és a mezei gazdálkodás tudományos intensivitása, továbbá tengeren túli kereskedelme vakmerő energiája között a kölcsönviszony nyilvánvaló.

Mert elvégre csak a hatások *jelenkezési formája* különbözik, de az energia, az elszántság, a *szellem*, mely mindezekben nyilatkozik, egy-ugyanaz.

S azért a hatás, melyet *bármely* hivatási csoport képzettsége és munkássága gyakorol, nem fog magára e csoportra szorítkozni. Az öszves közállomány erő kifejlésének, derekasságának gyarapodása lesz az. S e hatás mérhetetlen lehet, ha a szellemi hivatások osztálya, mely elvégre is a *nemzeti vezérosztály* az, mely *maga magán* kezdi a javítás művét s a *saját sphaerájában* érvényesíti a *munka elvét*.

Ezt pedig, ismétlem, az iskola padjain kell kezdeni és nézetem szerint a fentebb vázolt vagy ehhez hasonló rendszer érvényesítése által.

S ezzel néhány ezer tanulóknak el kellene maradnia az egyetemi dolce far niente jelen eldorádójából és más tereken lehető korán munkához fogni és produkálni, legalább megkeresni kenyerét. És ekkor talán kilátás nyílnék hogy a jogakadémiák helyét *kereskedelmi* akadémiák foglalják el; a mire bizony több szükségünk.

De azt az ellenvetést hallom, hogy csupa tudóst akarok-e neveltetni s a ki arra nem való, már azért egészen műveletlen maradjon.

Ezt távolról sem akarom, s e rendszernek, a fentebbihez hasonló társadalmi szervezetnek ez nem is volna következése. Ellenkezőleg, a mily mértékben emelkednék *az iskolai* képzettség színvonala, azon mértékben emelkednék az egyéni *önképzés* színvonala is. S ez utóbbi a valódi cél, nem pedig az előbbi tenyészházi műveltség.

Én csak azt követelem, hogy a ki tizenkét évet iskolázással tölt – az ezen hosszú idő alatt producáljon is valamit, még pedig rendszeres, lehetőteljes és lényeges ismeretet.

A ki korábbi éveitől fogva kereseti pályán mozog, annak az irodalmi productió általános terjedése s a tudományi popularisatio ma már a legkönnyebb s legolcsóbb módon ezernyi eszközt nyújt, a melylyel egyéni műveltségét igen tisztességes niveau-ra emelheti. Erre is csak bizonyos szellemi erély s iniciativa kell, mint magának a keresetnek meghódítására.

A *magyar irodalom* épen nincsen ezen eszközök híján. Egész jelleme inkább popularizáló mint teremtő lévén, tökéletesen megfelelni képes az illetén társadalmi igényeknek, A magyar irodalom valóban nemes önfeladozással tesz eleget ebbeli hivatásának; de a közönségben nem talál kellő visszhangra.

Pedig merem állítani, hogy birtokos középosztályunk gazdálkodó fiai-

nak műveltségéről sokkal sikeresebben gondoskodnék, ha hat középisk. osztály és valamely szerényebb szerkezetű hazai gazdasági intézeten egy-két éves tanfolyam végzésénél tovább nem engedné, hogy a fiú idejét s az atya pénzét költse, a végre, hogy néhány jogi compendiumot meg egy csomó fővárosi igényt tanuljon ismerni. Az ilyen »műveltség« talán kevésbé parlagi formái mögött, rendszerint egy üres lélek s egy durva kedély szokott rejleni. Sokkal bölcsebben tenné, ha idejekorán a hazai szemlék, s azon népszerű vállalatok használatára szoktatná, melyek között a *magyar akadémia könyvkiadó vállalatában* megjelent külföldi kitűnő művek sorozata egy magában is több általános műveltségi s ismereti anyagot nyújt, mint bármely felső oktatási cursusunk átlagos átúztatása.

Külföldön így képződnek a művelt kereskedők, iparosok és gazdák; persze, hogy bármely angol manor houseban – nemesi curiában – akkora számú folyóirat és könyv lesz található, mint egy kisebb magyar vármegyében.

Hanem az új magyar társadalom mindent az államtól, az associációktól, a szabadalmazott intézetektől vár és *német rendszer* szerint az egyoldalúsáig túlzó az iskola iránti várakozásaiban. Emlékeztet ama chinai istentiszteleti szokásra emlékeztet, mely szerint az ájtatoskodó a pappal bizonyos imatekercseket vagy ezerszer körülforgattat – s ezzel tökéletesen eleget tőn lelki üdvösségének. Így társadalmunk, atyáink is, tökéletesen meg vannak nyugtatva fiaik lelki épüléséről, ha csak testük ott van a tudomány székhelyén, amaz iskola padjain, ahol a tudós bonzok papírtekerceken és ékes beszédekben ezerszer körül forgatják ugyanazt a tudományt.

Hogy a fiú *maga* is tanulhatna az irodalomból, sem neki, sem a fiúnak nem jut eszébe – de úgy látszik, *tanrendszerünknek sem*, mely tökéletesen ignorálja a hazai és külföldi irodalom használatának növendékei részére való kijelölését. Tanáraink rendszerint azt hiszik, hogy kizárólag egy szakmabeli előadási tankönyvön kell nyargalniok. Való, a jó tankönyv egyenest nélkülözhetetlen, mint repetitórium. Hanem a mi tankönyveinknél bármely terjedelmes irodalmi műnek használata a tanulóra nézve könnyebb, élvezetesebb és tanulságosabb lesz. Az okokat szükségtelen kifejtenem. Az akadémia könyvkiadó vállalata az államtudományi, történelmi és bölcséleti szakokból néhány ép oly élvezetes mint értékes műveket nyújt; de eddigelé semmi nyoma, hogy felső oktatási szervezetünkben a tanulóifjúság Használatára értékesítőek.

De visszatérve társadalmi szervezetünkre lehetetlen félreismerni, hogy hazai hagyományos parforce, de azért gyümölcstelen iskoláztatás különösen a középbirtokos osztály tőkeviszonyaira: a szülők inproductiv iskolázásra kültik azt a tőkét, melyet a fiatal ember kezeibe adva, a gazdasági

instructióra, *de különösen egy önálló bérlet szolid vállalására képesíténé.* Ezt a pénzt a fiúcskák a fővárosban, vagy a vidéki székhelyeken megesszik s azután későbbi éveikben panaszkodnak, hogy Magyarországon nincs meg. bizható bérlő osztály és hogy a gazdaember tönkre megy.

E nagy társadalmi problémák megoldásában, a közoktatásügyi reform közreműködése tekintetében a *tanulmányi rendszert* tekintvén archimedesi pontúi – a ministeri enquête elé tett többi kérdőpontokat, melyek inkább módosítási, szervezeti jelentőségűek, e helyütt csak röviden érinteni és nem* tárgyalni kívánom.

Legkevésbé jelentősnek vélem *az egyetemi tanárok közszereplésére* vonatkozó kérdést, minthogy oly ügyet állít oda szabályozandónak, mely nézetem szerint egyéb szabályozást nem tűr, az illetők tapintata és méltóság-érzete sugallatánál.

Ha a tanári állásra irányadóul elfogadtuk a szabadság elvét – és nézetem szerint igen helyesen – akkor egyes visszaélések miatt, ha ilyenek felmerültek volna – a jelen szabadsági szerkezetet magát érinteni kár volna.

A *tanpénzre nézve* ki kell jelentenem, hogy ezen kérdést távolról sem tartom olyan fontosnak, a minőnek állítják, és hogy nem osztozhatom az érvekben melyek a jelenlegi *tanpénzi rendszer* ellen szélteben felhozattak. Mert szó sincs róla, hogy egy olyan complicált, sokoldalú organismusban, milyen az egyetem, valaha a *mathematikai egyenlőség elve* bármilyen tekintetben keresztülvihető volna.

Ez egyenlőtlenségek a fizetés dolgában sem lesznek elsimíthatók és egy briliáns jogász vagy orvostudós, ki mint gyakorló ügyvéd vagy orvos százezreket szerezhett volna, mindig más díjazási igényekkel fog fellépni, mint p. o. valamely speciális nyelvészeti szaktanár a kinek összes keresete mindenképen csakis tudományos működésének állami vagy közintézeti díjazásából állhatna. A tanári fizetés egyenlősége tényleg ott sincs keresztülvívve, hol a tanpénz intézménye ismeretlen, s Angliában a tanszékek dotációjában vannak egy és több esetben merő véletlen okozta eltérések.

Tanulókori tapasztalásom arról győzött meg engem, hogy a növendékek nem latolják: mennyiökbe kerül nekik a tanár s a rossz tanárt csak oly hiába valónak tartják, akár ők, akár az állam fizeti.

Ha azonban a budapesti egyetem sajátos viszonyai, s a concurrentiális tanszéki rendszer behozatala folytán, támadtak bizonyos aggasztó visszaélések, melyeket a ministeri kérdőpontok sejtetnek, s az enquête első

tanácskozásai is pedzettek, annyira, hogy e visszaélések magára a *rendszerre* ki terjedtek és p. o. a kötelező tantárgyak szaporítására vezettek – akkor kérdem: *hol volt a legfőbb oktatásügyi kormányzat*, mely a rendszer fővonalait a tanárnak elészabja s a melynek tudta és beleegyezése nélkül, semmi lényeges intézkedés vagy változtatás nem történhetik?

Végül még csak egy megjegyzést a *magántanári képesítést* illetőleg. Nézetem szerint ezt is, mint az összes egyetemi minősítési, a *vizsgálati rendszer alapjára* kellene helyezni, a mi első sorban bizonyára maguknak az illető jelölteknek megnyugtatósára szolgálna. Még pedig két rendbeli terjedelmes és beható vizsgálat volna tartandó; egy, az írásbeli dolgozat speciális szakmájából; a második az összes tantárgy főbb ágazataiból. Minősítés másból, mint szerves tudományzsból nem volna engedendő.

S ezzel befejeztem volna ezen túlhosszúra nyúlt és mégis annyira hézagatos taglalatot, felső oktatásunk reformjának mikéntjéről, irányáról.

E fejtegetés modora helyenkint talán túlélés volt és kíméletlennek tetszhetett közállapotaink, közművelődésünk, bizonyos nemzeti áramlatok bírálatában.

De azt hívém, hogy elég volt a takargatás s a nyilvános hízelkedés émeilyítő közhelyeiből.

A magyar nemzet sokat elért, sokat kiküzdött. Mindazon kifogások sőt vádak daczára, melyeket szellemi fejlődésünk ellen én is emeltem, mások is emeltek, Európa Keletén nincsen nép, mely akkora irodalmat, de főleg akkora egyöntetű s a köznépet is átható erkölcsi és társadalmi műveltséget elért volna, mint a magyar. Az orosz talán egy-két európaszerte kedvelt költőjével néhány kiválóbb tudományos specialis munkával a miénknél nagyobb sikert mutathat fel, a minthogy irodalmának jövője a miénknél kétségen kívül nagyobb. De azért népünk erkölcsi, társadalmi culturája mégis különb, bensőbb, igazibb.

S azért a magyart igaz barátjai mindig a nyugat-európai cultura mértékeivel fogják mérni; annak magaslatait fogják eléje tűzni küzdése célpontjáiul.

Ámde a jelenben e célponttól még *igen* messze van s a nyugat-európai civilisáció mértékét még nem ütik meg. Ily viszonyok között mi sem volna végzetesebb a nemzet fejlődésére, életképességére nézve, mintha hajtana naiv érzelgők vagy önző sycophansok szavára, a kik folyton emlegetik, hogy milyen sokat ért el, és dicszengve regisztrálják e kitűnő eredmények sommáját.

Az őszinte hazafiérzet nyilatkozása más lesz. Felfogja emelni szavát, legyen az bár egy ismeretlen napszámosnak gyöngé és meghallgatatlan szózata, hogy a fogyatkozásokra és gyarlóságokra utaljon, melyek az idején való felismerés nélkül orvosolhatatlanokká válhatnak; és ösztökélni fogja a nemzetet, hogy jobbra, nemesebbre, magasabbra törjön: *Ekcelsior!*

S azért talán el fogják nézni, ha ez érzet sugallata helyenkint érdes és kíméletlen szavakra ragadta e sorok íróját, a minthogy az erős érzések kifejezéséhez néha önkéntelenül is bizonyos darabosság tapad.

TARTALOM.

	Lap.
I. Irányeszmék	3
II. Egyetem vagy szaktanoda?	11
III. A jog- és államtudományi tanulmány reformja	25
IV. A bölcsészeti kar tanulmányainak reformja	41
V. E programm hatása a nemzeti szellem fejlődésére	73